

GLASILO HRVATSKOG DRUŠTVA POLITIČKIH ZATVORENIKA (HDPZ)

ISSN 1331-4688

politic'
ZATVORENIK

Godina XXXIII. - listopad/studeni/prosinac 2022. BROJ **293**

Sretan Božić i Nova godina!

RASTANAK S KUNOM

O vih dana palimo adventske svijeće. Približavamo se još jednom Božiću. Tijekom Došašća osjećaj sreće svakim se korakom primiče svom vrhuncu, pa Božić dočekujemo u nadi da ćemo u dubini svog bića otkriti nešto više o sebi, o razlozima svog postojanja, o smislu našeg djelovanja u budućnosti i o tome, možemo li dati više od onoga što smo dali do sada. Upravo na Badnju večer potpuno ponizno proničemo u svoju nutrinu, preispitujemo sebe kao čovjeka i dočekujemo blagdan Božića koji će nam dati odgovor na sva ta pitanja!

Ove su godine predbožićni dani i posljednji dani u godini ipak nešto drugačiji. Pobjede naše hrvatske nogometne reprezentacije izazvale su ushit koji ne mogu umanjiti kočničari hrvatskog uspjeha i svega što je u Hrvatskoj dobro i vrijedno pohvale. Tzv. politički analitičar Žarko Puhovski, koji u medijima dobiva veliki prostor, nije se mogao suzdržati da ne zamjeri našoj nogometnoj reprezentaciji što sebi uzima za pravo svijest o tome da predstavlja čimbenik homogenizacije hrvatskog naroda. Zamjera joj što "predstavlja hrvatsku naciju, a ne nogometnu selekciju", dok ruku na srcu dok svira hrvatska himna proglašava gestom kojom reprezentativci pokazuju pripadnost nekom tzv. Tuđmanovu HDZ-u, a ne Hrvatskoj.

Moguće izvođenje pjesme Marka Perkovića Thompsona "Lijepa li si", njemu i ostalima koji pate zbog uspjeha naše reprezentacije (razni Tomići, Dežulovići, Markovine, Ostojići...) njima je najnepoželjniji dio mogućeg scenarija (a mogao bi se ponoviti na trgu Bana Jelačića, baš kao i 2018.!), jer oni žive od preziranja svega što je hrvatsko i što je dobro, pa im je teško gledati hrvatske uspjehe i veselje hrvatskog naroda.

A ja se ne libim priznati da sam bio do suza ganut zbog toga sportskog uspjeha, zbog radosti mladih ljudi oko mene s kojima sam gledao utakmicu s Brazilom, a još više zbog činjenice i spoznaje kako je malo, samo malo potrebno da hrvatski čovjek bude sretan. I to nam daje nadu!

Ovih dana rastajemo se od kune. Tužni smo zbog toga! Nezadovoljni! Hrvatske lisnice nikad više u hrvatskom džepu. Osobno to doživljavam kao jedan od najtežih udaraca neovisnoj i slobodnoj hrvatskoj državi. No, teško je u ovo predblagdansko vrijeme stručno elaborirati procese koji nas očekuju u skoroj budućnosti, ali je vrijedno po tko zna koji put raskrinkati lažno slavlje, jer kad je politika u pitanju, nemamo se čemu veseliti.

Naprotiv, doživljavamo to kao obmanu, podmetanje, svjesno omalovažavanje ljudske svijesti i znanja, jer ne mora se biti doktor ili magistar ekonomskih ili drugih znanosti, da bi nam bilo jasno kako smo, odričući se kune, izgubili (pronevjerili) zadnje uporište suverenosti. Od sada smo ovisni o milostinji drugih, jačih, većih i moćnijih, onih koji vrše i doziraju emisiju novca, eura. Onih koji će za bilo koji ustupak ili ubaćeni euro u "ispruženu ruku našeg proračuna" tražiti uslugu, a uvijek će čekati trenutak kad moramo poviti kralješnicu, čekat će onaj trenutak kad se više ne nude rješenja nego imperativ zajmova, prema starim, uigranim propozicijama "protokola" kojemu je uvijek bio cilj zajmovima dovesti u podčinjenost.

Zato nikad nećemo prežaliti što je kuna pala šaptom, a sjećanja na novčanice "radića", "starčevića" i druge, možda u nekim skrovitim pretincima novčanika budu skrivali naši unuci, jer sjećanje na tzv. Tuđmanove novce aludirat će na neku tada (a i sada) nepoželjnu Hrvatsku, kao što danas nama zabranjuju sjećanja na kune naših djedova!

U nadi da ćemo i dalje slaviti pobjede naših nogometnih junaka, zajedno s nadolazećim blagdanom Božića, u ime uredništva, Vijeća i predsjedništva HDPZ-a, svim političkim zatvorenicima i njihovim obiteljima želimo sretan i blagoslovjen Božić!

**Mr. sc. Marko GRUBIŠIĆ, predsjednik
Hrvatskog društva političkih zatvorenika**

ZATVORENIK

GLASILO HRVATSKOG
DRUŠTVA POLITIČKIH
ZATVORENIKA

PREDSEDJEDNIK DRUŠTVA
Mr. sc. Marko Grubišić

UREDNIČKI ODBOR GLASILA
Josip Ljubomir Brdar, Ivan Gabelica
Andelko Mijatović, Alfred Obranić

GLAVNI UREDNIK
Tomislav Jonjić

UREDNIŠTVO I UPRAVA

10000 Zagreb
Masarykova 22/IV
tel: 01/ 487 2433
e-mail: hdpz.podružnica.zagreb@gmail.com
hdpz1990@gmail.com

PRIJELOM I TISAK
MINI-PRINT-LOGO d.o.o. Varaždin

Godišnja pretplata za Hrvatsku 140 kn
za inozemstvo: Europa 300 kn
ili odgovarajući iznos u drugoj valuti;
prekomorske zemlje: 500 kn
ili odgovarajući iznos u drugoj valuti
...

IBAN HR05 2503 0071 1000 009317 kod Nove hrvatske banke d.d., članice HPB Grupe, Varšavska 9, Zagreb. Za devizne uplate IBAN je isti i BIC VBCRHR22 također kod Nove hrvatske banke d.d. Zagreb
...

Rukopisi se ne vraćaju,
list uređuje Urednički odbor, sva prava pridržava
Hrvatsko društvo političkih zatvorenika.
...

Uredništvo ne odgovara za navode
i gledišta iznesena u pojedinim prilozima
...

Za sve informacije i kontakte u svezi sa suradnjom i preplatom tel.: 01/ 48 72 433
srijedom od 9.00 do 13.00 sati.
...

ISSN 1331-4688
...

Cijena oglasnog prostora:

posljednja stranica u boji: 4.000,00 kn
predposljednja stranica u boji: 3.500,00 kn
unutar crno-bijela stranica: 2.500,00 kn
1/2 crno bijelo: 1.250,00 kn
1/4 crno bijelo 700,00 kn

Slika na naslovnoj stranici:
Ivan Lacković Croata: Sveta obitelj, 1974.

PROGRAMIRANA APATIJA

Posve očito je da sivilo koje već dulje vrijeme vlada Hrvatskom poodavno polako prerasta u apatiju.

Nevolje koje ga sustižu jedna za drugom: od tzv. protudiskriminacijskog zakonodavstva preko Istanbulske konvencije i globalističkoga pandemijskog terora sve do nepobitne i nemilosrdne, matematičke konstatacije demografske katastrofe i najnovijega inflacijskog udara koji prijeti osiromašenjem, pa i bijedom najširih slojeva pučanstva, narod promatra šutke i bezvoljno, praktično bez ijednoga glasa prosvjeda.

Iz dana u dan se otkrivaju sve veće i sve strašnije korupcijske afere u kojima sudjeluju ministri i drugi visoki državni dužnosnici, ali nakon njih – skoro nevjerojatno – stranka koja je proizvela i na visoke položaje instalirala te dojučerašnje anonimuse, ljudi bez imena, integriteta i prošlosti, kojima su svi snovi o budućnosti svedeni na san o punim jaslama – mahom izdanke zaostale jugoslavensko-komunističke baruštine, jer hrvatski nacionalisti i ljudi koji misle svojom glavom nepočudni su od 1945. do danas, u kontinuitetu i bez prestanka – ta stranka u svim raspitima javnoga mnijenja biva skoro netaknuta, a iz svakih novih izbora izlazi relativno sve jača i sve sposobnija da makar i sa smanjenim brojem glasova samostalno odlučuje o srbini naše domovine, prepustajući dobar dio vlasti i utjecaja onima kojima je Hrvatska bila i ostala crvenom krpom.

Posao kompromitiranja hrvatske države – s krajnjim ciljem kompromitiranja nacionalne države kao takve – privodi se kraju: proces potpunog rashrvačivanja Hrvatske koji je započet malo nakon što se je ona obranila od agresije i osamostalila, u posljednje dvadeset četiri godine odmaknuo je tako daleko da više skoro nitko ne reagira na sva kodnevna demonstracije jugoslavenskoga i uopće protuhrvatskog duha.

To je, među ostalim, plod i svojevrsnoga demokratskog paradoksa: u Hrvatskoj je postalo popularno vlastito rodoljublje demonstrirati ne samo otklanjanjem bilo kakvih radikalnih zahtjeva (da o njihovu ostvarenju *na ulici i ne govorimo!*), nego i napuštanjem demokratskih sredstava borbe odnosno – izbornom apstinencijom.

Kao da se stanje kojim smo nezadovoljni najbolje i najbrže mijenja ako ne činimo ništa, čak ni sudjelovanjem na izborima! I kao da smo najbolji rodoljubi ako pustimo kola da se i dalje kotrlaju nizbrdo!

Dakle, kao u Camusovoj *Kugi*: naviknulo nas je na očaj i time dovelo u stanje gore od samog očaja. Ono što se čini šutnjom Joba, zapravo je šutnja roba: to nije trpljenje prihvaćeno u ime nekoga višeg, plemenitog cilja, nego kapitulacija, priznanje poraza i mirenje s besmisлом.

U cijelome tom scenariju previše je *slučajnosti* da bi one bile slučajne: stranka koja je Tuđmanu poslužila u borbi za osamostaljenje Hrvatske odavno je postala instrumentom njezine demoralizacije i rastakanja, a sve, baš sve što se svih ovih desetljeća nudilo kao autentična hrvatska alternativa iščahurilo se kao zabluda i budalaština, nerijetko i kao podmukla prijevara, smisljena upravo zato da se tobožnjim organiziranjem oporbe to organiziranje sprječi.

Željni promjene, Hrvati su zatvarali oči pred činjenicama i ignorirali sva upozorenja, pa i vlastito iskustvo. Strašcu samoubojica oni su se – kao Tadijanovićeve ovce pred klanje – okupljali oko kukavaca i kukavica koji su svoj strah i svoje nesnalaženje prikrivali galatom, ili još gore: oko ljudi koji su u stvarnosti bili pouzdani stranih, neprijateljskih središta moći; ljudi koji su se busali u prsa tobožnjim svojim poštenjem, a zapravo su se prvom prolazniku prodavali za šaku zobi; ljudi koji su ručak o tuđem trošku proglašili svojom životnom i političkom filozofijom; kojima Hrvatska nije ništa nego krava muzara. I već dulje od tri desetljeća – na njihovo čuđenje – ista zmija ih grize iz uvijek iste rupe.

A samo kratkotrajni trenutci slavlja i ponosa – poput ovih do kojih su doveli uspjesi hrvatske nogometne reprezentacije – pokazuju koliko snage i koliko zapretane energije ima u narodu koji je opstao u svim burama i olujama povijesti, i koji je u 20. stoljeću – oba puta zapravo sâm protiv sviju – na ovome razmeđu sukobljenih svjetova uspio proglašiti, krvavo braniti, a jednom i obraniti svoju državu.

Zato te nogometne uspjehe treba poniziti, omalovažiti i obezvrijediti: ne radi se tu o guranju lopte na travnjaku, nego o programiranju apatije, o polaganju, promišljenoj, hladnokrvnoj pripremi ovaca za novo klanje.

Tomislav JONJIĆ

IZ SADRŽAJA

VELEPOSLANIKOV VIJENAC 2

Zvonimir JONJIĆ

VLADAR – OPSJENA I SAMOVIŠTENJE 4

Tihomir NUIĆ

NOĆNI ZAPIS – UGRIZ TARANTULE 6

**prim. mr. sc. Tereza SALAJPAL,
dr. med. (neuro)psihijatar**

LOGOR BADEL – SESVETE,
STRATIŠTE DUBOKI JARAK (1945.) 8

Alfred OBRANIĆ

NAŠ NUTARNJI SVIJET (55.) 17

Maja RUNJE, prof.

HRVATSKI DRŽAVNI SABOR 1942.:
SPOMENICA SKUPINE ZASTUPNIKA
IZ STUDENOGLA 18

Dr. sc. Tomislav JONJIĆ

TAJNA SKUPINA U DUBRAVICI
PORED METKOVIĆA 33

Darko UTOVAC

STRINI REZI 38

Josip ERPAČIĆ

ŠTIVO KOJE SKRIVA
KOLIKO I OTKRIVA 43

Dr. sc. Tomislav JONJIĆ

IN DIESER AUSGABE 59

IN THIS ISSUE 60

VELEPOSLANIKOV VIJENAC

Ono što slijedi, vrijedi i za brojne druge narode, ali vjerojatno nikoga ne opisuje precizno kao Nijemce. Njemački narod ne može pobjeći od povijesti, ne može se sakriti iza fasade lijepih i utješnih priča – bilo stvarnih bilo izmišljenih – jer duhovi prošlosti i strahota 20. stoljeća uvijek na poseban način lebde nad Njemačkom.

Pritom je svakome pametnom jasno da ovdje nije riječ o pokušaju nametanja kolektivne odgovornosti njemačkom narodu, posebno ne današnjem naraštaju Nijemaca, nego je riječ o nečemu što je put mrlje na papiru, o nekom refleksu ili osjećaju koji kao opomena trajno treperi u podsvijesti svakog civiliziranog Nijemca, pa i svakog civiliziranog *zapadnjaka*.

Piše:

Zvonimir JONJIĆ

I baš zbog toga, ako je takva generalizacija dopustiva, Nijemci imaju poseban odnos prema svojoj povijesti, pa i prema samoj njemačkoj naciji. U tom kontekstu, nije bilo nimalo čudno naići na mirogojski vijenac njemačkog veleposlanika u Hrvatskoj, ostavljen na njemačkome vojnem groblju u spomen na poginule vojниke Trećeg Reicha. Teško je argumentirati da se radi o očitovanju nacionalizma ili pak nacionalsocijalizma – prije će biti da se radi o njegovanju uspomene na stradale, na strahote rata i na vrijednost mira.

Naravno, taj kompleksan odnos prema vlastitoj povijesti, odnosno tu njemačku kulturu sjećanja, treba procijeniti kritički

i objektivno, jer postoji i druga strana te medalje sa svim svojim negativnim i dalekosežnim učincima. Koliki će račun platiti njemačka budućnost – na ime njemačkih kompleksa, a u ime moralnog relativizma i tolerancije koja se štuje poput kakvoga poganskog boga – tek treba vidjeti.

Zato ne treba taj njemački put slijepo slijediti, čak i kada bismo to mogli. A ne možemo jer su hrvatske okolnosti u tome krvavom 20. stoljeću bile osjetno drugačije, počevši od različitih državnih okvira i nedostatka nacionalne suverenosti do suprotstavljenih ideologija i državno-nacionalnih koncepcija. Ipak, bilo bi korisno nešto iz te njemačke priče naučiti. Moguće je, primjerice, naučiti kako se određene stvari i pojave smještaju u ispravan kontekst, pa tako i oni najmračniji trenutci

Vijenac njemačkog veleposlanstva na mirogojskome njemačkom vojnem groblju

Žrtvama Drugoga svjetskog rata koji su na ovome njemačkome vojnem groblju našli posljednje počivalište

ljudske povijesti i događaji pred kojima pamet zastane, a jezik zanijemi.

Kad bismo, dakle, mi počistili svoju kuću i stavili stvari u ispravan kontekst, hrvatski bi narod imao čistiju savjest i čistije račune. Kad bismo vlastitu povijest pogledali kroz *hrvatsku leću* i kad bismo ju prihvatali kao ono što ona uistinu jest – prošlost sa svim svojim užasima i herojskim, sa svojim uzrocima i posljedicama, s mogućim i nemogućim alternativama, i s pojedincima koje su vodili najrazličitiji interesi i motivi, kao što su ih stizale najrazličitije sADBINE – imali bismo zacijelo ljepšu sadašnjost i svjetliju budućnost.

Tada bismo instinktivno znali da se rješenja hrvatskih problema ne nalaze, i nikad se nisu nalazila, ni u blistavoj Europi niti u balkanskoj močvari, nego u nama samima. Tada bismo se pobrinuli da kao narod više nikad ne budemo u službi tudihih interesa i tudihih ideologija. I da smo tu lekciju svladali ranije, možda smo mogli sprječiti da hrvatske kosti budu razasute diljem Europe, od sunčane Španjolske, preko mračnih slovenskih rudnika, rovova i jama, pa sve do hladnog Volgograda.

Kada jednom dođemo do te razine svijesti, uvidjet ćemo da smo i mi sami žrtve svoje vlastite povijesti, čega se ne moramo sramiti niti zbog toga trebamo drugima polagati račune. Jednom kad to *mjesiansko razdoblje* nastupi, pokopat ćemo te zapravo već umrle zločinačke ideologije, uistinu prihvaćajući ideju neotuđiva ljudskog dostojanstva. A kao što je to pošlo za rukom Nijemcima na Mirogoju, u tome svojevrsnom *panteonu* hrvatske povijesti, možda će tada i brojni naši sunarodnjaci napokon dobiti dostojan grob i pravo na spomen. Jer, kako kazuje sada već poma-lo trošna ploča na njemačkome vojnom groblju – grobovi vojnika veliki su propovjednici mira.

SCHENGEN – VRATA ILI ZID?

Ministri unutarnjih poslova nekoliko desetaka europskih država suglasili su se 8. prosinca 2022. s time da Hrvatska uđe u tzv. schengenski prostor, prostor slobodnog protoka ljudi i roba kojemu pripada većina članica Europske unije, ali i neke nečlanice, poput Švicarske.

ramo primiti i protiv svoje volje – i da istočno od schengenskog zida ne ostaje znatan dio našega narodnoga i povijesnog bića o kojem ovih dana kao da nitko ne misli.

Narodu koji je rascijepljjen granicom – najneprirodnjom granicom na svijetu,

Izazvalo je to salve samohvala vladinih dužnosnika i njihovih dežurnih propagandista po državnim i tzv. neovisnim medijima, pa je događaj protumačen kao jedna od svrha našega postojanja tijekom posljednjih petnaestak stoljeća.

I doista, nije mala stvar moći bez posebnih kontrola putovati i trgovati od Tovarnika do Atlantskog oceana, od Konavala do Gibraltara i krajnjega sjevera Europe. Otvara to i vidike i mogućnosti; čovjek se osjeća nesputanijim i slobodnijim.

I sve bi bilo dobro, da se time Hrvatska ne odriče svog suvereniteta u odnosu prema migrantima s Bliskoga i Srednjeg istoka – pa će nam drugi, puno jači od nas, određivati i nametati kvote koje mo-

granicom koja dijeli ljudi istoga naroda, istoga jezika, kulture i običaja, iste vjeroispovijesti, istih navika i istih želja i pogleda na budućnost – ne bi smjelo biti svejedno što se ta granica lako (mimo naše volje, pa i protiv nje) može pretvoriti u zid.

Već sad je jasno da će se njome otežavati i kidati veze: osobne, obiteljske, tradicionalne, poslovne; već sada svatko može prepostaviti da će ona potaknuti dodatno iseljavanje sve izoliranijih i sve napuštenijih Hrvata u BiH, u Boki kotor-skoj, u Bačkoj...

Je li, dakle, taj toliko slavljeni Schengen samo povod za slavlje ili je istodobno i razlog za strah? (C. V.)

VLADAR – OPSJENA I SAMOUNIŠTENJE

Kad je izabran, poručio je urbi et orbi „promijenit će HDZ, kako bih promijenio Hrvatsku“. S tim krupnim misionarskim zalogajem postaje Vladarom. Čim se domogao vlasti, demokraciju je pretvorio u autokraciju, samo sad s drugom, daleko snažnijom porukom, ravnoj prijetnji, „mogu što hoću“! Tako je otkrio svoju podlogu vladanja: marksističko jednoumlje i besklasno anacionalno društvo. Politički program nije Hrvatska, koja je po njemu samo virtualni konstrukt, već „moderni suverenizam“. Sadašnjost je prepustio Bruxellesu, Hrvatskoj prodaje papirnatu budućnost s nacionalnim planovima, strateškim projektima, uvođenjem eura, plinovodom za Bayern, vlakovima na baterije, sve popraćeno skandaloznim aferama... Tako je gospodarstvo oslobođio mukotrpne proizvodnje, a mladi svijet pretvorio u proizvod za izvoznu besplatnu robu Zapadu. Time je stekao povjerenje birokrata u EU koji su mu za uzvrat dozvili prošnju.

Vladar je diljem zemlje naredio da se postave bankomati u predvorjima banaka i na javnim mjestima. Oni su danonoćno na raspolaganju stvorenjima koja poput sjena stoje u redovima i bez prestanka izgovaraju Njegovo ime. Na svakom bankomatu стоји upozorenje da bankomati reagiraju isključivo na konkretno ime. Poželjno je da ga sjene često izgovaraju, da ga izgovaraju pred mnogima, gomilama i skupinama, stadima i krdima, kako bi ga što više podanika zapamtilo. Nemoćnik, kojemu se moćni Vladar sada čini neizmjerno jakim, polako uviđa kako je skupocjeno njegovo potpuno podaništvo. Za jačanje moći blistavog Vladara pada i posljednji sužanj na koljena. Moćni Vladar ne pripušta ništa slučaju, već sve nadzire. Svaki dvojbeni čin on precizno bilježi i arhivira. Ponekad opršta za cijenu podložnosti. Velikodušna djela Vladara događaju se uvijek u tom smislu. Toliko žudi za pokoravanjem svega što mu se suprotstavlja, da često za to plaća pretjeranu cijenu poput razdiobe između onih koji djeluju a ne znaju i onih koji znaju a ne djeluju.

Piše:

Tihomir NUIĆ

Državna vlast, a ne istina određuje što je zakon. Ali samo zakon, a ne što je pravo. I to je problem Vladaru. U pravnoj državi političko počiva na prirodnom razumu i pravu pojedinca, a ne na masi, na vlasništvu, kako bi se živjelo u manjoj ovisnosti, te na obitelji kao jezgri društva. Po europskom shvaćanju politika se temelji na pravu, a ne na Vladaru. U pravnoj državi najvažnija zadaća prava je zaštita pojedinca od političke samovolje i otvoreni pristup sudbenoj vlasti. Ove zadaće koje su

nerazdvojivo spojene s pravom, ne smiju ovisiti o Vladarovoj političkoj odluci, a bitna pravna državna jamstva ne bi smjela postati političkom igračkom.

„Moja Vlada ima dvije temeljne postavke, baziraju se na istini o hrvatskoj povijesti i Domovinskom ratu i kad je riječ o obljetnicama mislim da nema iole značajnijeg događaja iz Domovinskog rata koji Vlada nije dostojanstveno obilježila.“ Referendum docet. Domovinski obrambeni rat je posljedica, a ne uzrok; on je omogućio provedbu referndumske odluke hrvatskoga naroda. Srpska agresija na Hrvatsku zajedno s JNA i ignoriranje referndumske odluke hrvatskog naroda

Andrej Plenković
(Foto: Flickr)

su uzroci rata. Što se pak tiče „istine o hrvatskoj povijesti“ i Vladina odnosa, ništa se nije promjenilo iz jugoslavenskih dana. Financiranje srpskog bala vampira u Srbu i drugdje te postavljanje četničkih spomenika diljem Hrvatske čista su izdaja svoga naroda. Izjava „kad je riječ o obljetnicama mislim da nema iole značajnijeg događaja iz Domovinskog rata koji Vlada nije dostoјanstveno obilježila“, priznanje je da postoji problem i da ga ne mogu riješiti oni koju su sudjelovali u njegovu nastanku. Vukovar i Škabrnja ne smiju služiti za provođenje Vladarove politike, nego odavanju počasti žrtvama srpske agresije.

Drugi element, uzviknu Vladar, iskorak je u pomirbi i suživotu sa srpskom manjinom u Hrvatskoj. „Moramo tu svi napraviti mali napor. Tu cijenu trebam platiti kao odgovaran premijer u 21. stoljeću i plaćam je namjerno, za dobrobit, kohezije u društvu.“ Tipična renegatska podvala. Zagovarati koheziju u društvu i istodobno prezirati zastupnike koji mu nisu odani, nepodobne i neposlušne, odbacivati hrvatske Srbe koji su branili Hrvatsku i pogodovati Srbima iz Hrvatske koji zagovaraju veliku Srbiju nije sasvim uvjerljivo!

Jesu li se izvanzemaljci spustili u Hrvatsku klati, ubijati, silovati. Paljenje i rušenje stotina crkava i kulturnih objekata je kulturni genocid i pokušaj brisanja hrvatskoga nacionalnog identiteta. Ovim postupkom Vladar legitimira velikosrpski imperializam vođen pravoslavnim mesijanizmom. Hrvatski narod zajedno s tisućama žrtva i nestalih u srpskoj agresiji 1990-ih nije doživio ovako poniznje i dehumanizaciju od prvih poratnih godina 1945.

Umjesto dostoјanstvenog odnosa prema mrtvima Vladarova naredba živima je *pomirba*. Ali preduvjet za pomirbu je svijest o krivnji, njezino priznanje i pokajanje. S nedužnima nema potrebe za pomirbom.

Anja Šimpraga

Njegova trabantica i podpredsjednica nas poučava da je „tolerancija vrlina koja omogućuje mir, doprinosi zamjeni kulture rata kulturom mira. Za naše društvo koje je još uvijek snažno obilježeno tragičnom povijesku i ratnim sukobima, tolerancija je osnova za daljnji razvoj i prosperitet“. Zašto anonimni „ratni sukobi“ umjesto imena i prezimena „srpske i JNA agresije? Što je s projektom Velike Srbije? Tko je točno ratovao i u čijoj zemlji? Čemu uopće potreba miriti se s *nedužnim* Srbima?!

Prema Aristotelovu temeljnmu postulatu, ono što je specifično za ljudski suživot temelji se na jeziku i razumu koji su u stanju razlikovati dobro od zla. Vladar, međutim, sam odlučuje što je zlo a što dobro i po uzoru na vječne diktatore pokreće trgovinu oprostom; tko god mu se pokori, on je u milosti. Milost je vrlo visok i koncentriran čin moći, jer pretpostavlja osudu; bez takvoga prethodnog čina ne može se dogoditi nikakvo djelo milosti. Osobi paranoidne strukture jako teško je ili gotovo nemoguće oprštati. Paranoidna osoba je uvijek ugrožena, ništa ne zaboravlja, konstruira fiktivna, neprijateljska djela kako ne bi oprštala. Glavni otpor u životu ljudi ove vrste je biti protiv bilo

kakvog oblika oprosta. Ali tamo gdje kroz oprost Vladarova moć raste, mora se izreći oprost, premda je to samo za privid. Vladar u konačnici nikada ne opršta, pa ni pohranjenima u Vukovaru i Škabrnji jer ih ne može činom oprosta iskoristiti za svoje manipulacije Domovinskim obrambenim ratom. Koliko je Vladar svjestan da je preuzeo oprštanje kazne iz antičkoga Rima (*ex indulgentia principis* – po vladarovo blagosti), ostaje otvoreno kao kompletna ocjena njegova promašenog vladanja narodom s kojim ne suosjeća niti ga za nj što veže.

Budite gospodari u svojoj zemlji! Ovo je rečenica iz „Manifesta 2000 riječi“ koji je nastao 1968. nakon sovjetske okupacije Čehoslovačke. Glasnogovornica proglaša bila je Vera Časlavska, sedmerostruka olimpijska prvakinja u gimnastici. Ovaj apel odjekuje i danas u Češkoj i Slovačkoj, koje su se mirnim putem razišle. Kad će Vladar i njegovi trabanti shvatiti da hrvatski narod treba postati gospodar u svojoj zemlji i da je tomu jedina prijetnja velikosrpska ideologija, udomaćena i u njegovoj Vladi, koja sve više jača što se on više udvara?

NOĆNI ZAPIS – UGRIZ TARANTULE

Šutjeti je savršeno božanski i šutnja blagoslivlja sve, ako šutimo tamo i onda kada bismo trebali šutjeti. No, ako šutimo na mjestu ili vremenu kada bismo trebali govoriti, (...) naša šutnja postaje đavolja.

Elizabeth Haich

Uranim noćnim satima držim u rukama podeblju knjigu, sa slikom književnika-umnika na koricom, čiji me lik podsjeća na Krležu i, negdje u meni – promatraču na daljinu – budi nejasan predosjećaj i upit; hoće li to biti Krleža po stilu i duhu, jer nekako pripadaju istom vremenu, načitanosti i svjetonazoru. Saznanje, pak, da je autor poljski asimilirani Židov (Herling-Grudziński), pokreće me, da se zdušno prihvatom čitanja, temeljeći svoja očekivanja na očevoj pouci: *Kak Židov moraš biti, ništ ti ne sme biti teško... celi život se moraš vučiti.* Jeku očevih riječi u mom duhu pratila je misao: *Židovi su knjiški moljci*, sigurno ču nešto naučiti i doći do nekih spoznaja!

Uronila sam zdušno u stranice *Noćnog dnevnika*, još svježeg uma, ponesena zanimljivim zapisima o autoru dragim umjetnicima, njihovim umjetničkim djelima te pratećim narativom njihova života. Bilo je tu riječima oslikanih katedrala, crkvica i starih građevina talijanskog juga, popraćenih krajobrazima, potom hod književnim djelima autora proročanskih viđenja (Kafke, Dostojevskog, Poperra i dr.) izluđenoga prošlog stoljeća koje smo proživjeli i još uviđejk živimo.

Sve mi je to govorilo o autorovu bogatu životnom iskustvu, oboružanu znanjem svih vrsta, zadivljujućoj erudiciji, kako to dolikuje svestranu književniku-intelektualcu, potkovana i u političkim pitanjima – u koje se sama slabo razumijem.

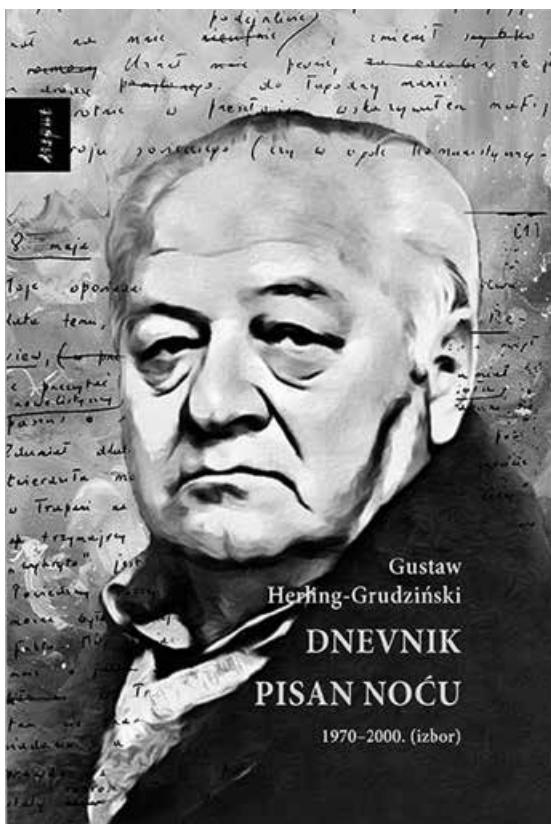
Uočavam nekoliko usputnih osvrta na druga *Tita*, povezanih s mađarskom revolucijom 1956. te češkom revolucijom 1968., Dubčekom. Osvrti me ostavljaju s upitom i nejasnoćom o autorovu viđenju Titova lika i djela, jer ne poznajem *treći jezik*, jezik koji omogućuje iščitavanje onoga iza riječi i slika, jezik znan posve-

Piše:

**prim. mr. sc. Tereza SALAJPAL,
dr. med. (neuro)psihijatar**

ćenima, a tuđ neinformiranim, običnim pozemljarima.

I dok sam tako, ponesena autorovim pismom i duhom, zastajala na pojedinim rečenicama, odgonetavajući poruku, na jednoj od stranica knjige Gustawa Herlinga-Grudzińskiego *Dnevnik pisan noću* (Dis-

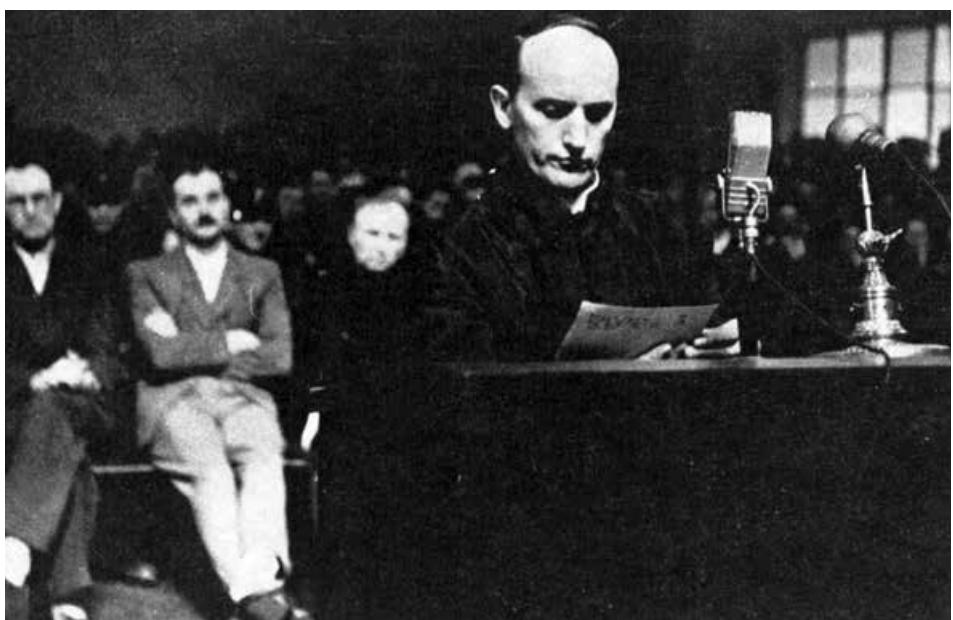

put, Zagreb 2000., str. 340., 341.-342.), ugrizla me tarantula, od čijeg se ugriza nisam oporavila. Doslovce navodim autorov zapis u *Noćnom dnevniku* – mjesto na kojem me ugrizla tarantula:

„Ali iskreno, ako se tako gorljivo, tako ustrajno brani ljudski život, kako se onda 3. listopada 1988. u bazilici, u Mariji Bistrici, održavala beatifikacija nadbiskupa

Alojzija Stepinca? Bio je kontroverzna ličnost od rata do smrti u Titovu zatvoru 1960. godine. Kontroverzna, ali u suštini ne dovoljno i detaljno poznata. Do trenutka objavljanja knjige *Le genocide occulte* (okultni genocid) prošle godine u Švicarskoj; kao i knjige *L'arcivescovo del genocido* (Nadbiskup genocida) ove godine na talijanskom. Njen autor *Marco Aurelio Rivelli* ugledni je povjesničar, specijaliziran za područje bivše Jugoslavije, poglavito Hrvatske. Talijansko izdanje knjige, poklopilo se, s otvorenjem u ožujku ove godine, pod pritiskom Zapada i unatoč prosvjedima hrvatskog predsjednika Tuđmana, zasjedanja Međunarodnog tribunala u Zagrebu, osnovanog radi osude zločina *balkanskog holokausta* između 1941. i 1945. godine: osude zločina ustaša pod vodstvom poglavnika Ante Pavelića, istrebljenja oko pola milijuna Srba, Židova i Roma.

Što hrvatska crkva ima s time? Nažalost ima. Rivelli s dokumentima u ruci pokazuje kako je poglavnik Pavelić upleo u kotačice svojeg zločina hrvatski katolički kler, sa Stepincem na čelu. Da ne povjeruješ, ali teško je ipak ne povjerovati konkretnim dokazima. Treba samo zaviriti u članak objavljen u glasili ustaša, *Hrvatskom dnevniku* od 25. lipnja 1941. godine – o novim simbolima hrvatskog narodnog pokreta; *križu*, *bodežu*, *revolveru*, *granati*. Službeno glasilo Nadbiskupske kurije u Zagrebu, *Katolički list* od 15. svibnja 1941. godine, pridružuje se ideji etničkog čišćenja, a okružnica Stepinčeva ureda Srbe naziva *otpadnicima katoličke crkve* i podržava metodu prisilnog pokrštavanja pravoslavaca u katoličanstvo. Isti taj *Katolički list* od 31. srpnja 1941. zahtijeva *ubrzanje procesa preobraćenja prisilom*. Dovoljno. Materijali koje je kupio talijanski povjesničar odveć su mučni u svojoj faktografskoj monotoniji...

Zagrebački nadbiskup pred jugoslavenskim komunističkim sudom

Je li Ivan Pavao II. znao za sve to dok je *nenadmašna vatikanska diplomacija* u ime veće opreznosti spram nepredvidivog *balkanskog kotla* odlučila blagoslovljene Alojzija Stepinca iskoristiti za čvršće povezivanje Hrvatske s Crkvom?"

Autor u dalnjem tekstu zapisuje: 25. svibnja primio je na poljskom jeziku pismo od svojeg prijatelja sociologa iz Beograda, čije ime ne spominje. Zadivljen je sociologovom srčanošću i zapita, zar nema ratne cenzure u Beogradu? Istiće tri osjećanja prijatelja sociologa: zgroženost, bijes i bol nad tri događaja: 1. NATO-vim razaranjem Beograda, 2. izgonom cijelog naroda iz domovine i 3. spremnosti nacional-staljinističkog megalomana da žrtvuje Srbiju kako bi (prema pučkoj legendi) zajseo na tron junačkih prethodnika s Kosovskog polja. „Bijes je u pismu bio toliko silovit da je graničio s mržnjom. Pismo moga srpskog prijatelja obraća nam se ovim riječima; moja elementarna dužnost kao Srbina jest da bespomoćnim bijesom odgovorim NATO-u za razaranje moje zemlje; vaša je elementarna dužnost osuditi hitlerovsko-komunističku operaciju na Kosovu, imajući na umu da Milošević nije naš vođa nego diktator...“

Duboko me je pogodilo autorovo razmišljanje i pogled na lik i djelo blaženog Alojzija Stepinca i naš napačeni, ideologijama razdirani i žrtvovani hrvatski narod; narod kojem su navukli luđačku košulju *krivnje i vječnog pokajanja*, te je

neprekidno drže čvrsto zavezani; za Jasenovac, za učinjeno i neučinjeno, krivnje zbog samoga narodnog opstanka; počam s krivnjom Hrvata, po liku i djelu filozofa Marxa i *grijehu* bana Jelačića. Ta povijesna luđačka košulja krivnje i svevremenog pokajanja, koju nam navlače tuđinci – a sinovi hrvatskog naroda ju ni ne potkušavaju skinuti – sputava i samo disanje narodnog bića (opstanak), napose, svrsisodno djelovanje i razvoj; guši duh i normalni život narodne zajednice.

Pročitavši navedeni zapis u *Noćnom dnevniku*, ostala sam zamrznuta, ne vjerujući vlastitom duhovnom oku, pred kojim se otvorio ponor vlastitoga narodnog bića, ponor u koji ga je gurnula ruka Zloga, okrunjena vijencima laži i ideologija, laži o Jasenovcu koje nas zapljuškuju s istoka, s potencijalnim rastom broja žrtava iz godine u godinu. Duhovno paralizirana pročitanim, duboko sam bila uvjerenja, da se autor *Noćnog dnevnika* napajao informacijama te konzultirao dokumentaciju čiji su izvori i tumačenja izašli iz gnijezda *crnog pauka*. Satima sam bila obuzeta navedenim zapisima, odgonetavala ono iza, zapisano meni nepoznatim trećim jezikom, kojim piše i govori nepoznata, nevidljiva i moćna Sila koja upravlja Duhom vremena, starim i novim ideologijama, koje uništavaju pojedinca i postojanje malih naroda.

U mom duhovnom polju, nepozvana, pojavila se slika naših vjerodostojanstve-

nika, razastrta zastava na tornju zagrebačke katedrale i, potres koji je oštetio njeno tijelo i tornjeve; u kontrastu s blagim, nasmiješenim i čistim likom svetca – pape Ivana Pavla II. Samo on je mogao razumjeti patnju maloga, staroga hrvatskog naroda, njegove križne puteve, žrtvu ubijenih, spaljenih i oderanih, mučenika svećenika od *lažne revolucionarne* ruke (koju i danas slavimo), prepoznati duboki smisao i značenje žrtve Vukovara, Čelija, Saborskog, Škabrnje i drugih mesta pokolja Hrvata.

Tko zna - ne će li i njih preoblikovati umnici-povjesničari, prema potrebi neke nove ideologije i novih geopolitičkih međa?

S tim mislima rastala sam se od autora i njegove krležinske slike na naslovnicu, koja mi je bila teško čitljiva, kao i skrivena istina iza riječi i slika. Pročitano me ispunilo nevjericom – prisjećanjem na sve proživljeno u proteklim desetljećima – protkano spoznajom veličine Sokratovih riječi *Znam da ništa ne znam!*; spoznajom koja je prožela cjelokupno moje biće i ostavila me pred upitom tajne života pojedinca i naroda kao cjeline; tajnom svijeta i duha vremena u koje smo uronjeni, tajnom povijesti!

DAKSA 1944.

Crno je jugo stišalo plotun
i vrisak koralne himne mira.

Nad otokom prijeti se nebo
i kiša
slaveći pijanstvo krvava kumira.

Jesenski zapad, crven, vapi u visine
i dotiče kroz oluju Jadran plavi
i dvadeset i četiri leša
i, uz njih, krvave mrlje na travi.

Luka BRAJNOVIĆ

LOGOR BADEL – SESVETE, STRATIŠTE DUBOKI JARAK (1945.)

USesvetama – najvećoj gradskoj četvrti – predstoje veliki građevinski radovi, koji će do neprepoznatljivosti promijeniti dosadašnji izgled tog dijela Zagreba. Radi se o rušenju svih objekata na prostoru bivše tvornice *Badel*. Predviđeno je da rušenje i čišćenje tog prostora bude dovršeno do konca godine, kako bi početkom 2023. na tom prostoru počela izgradnja novih sadržaja – stanova, poslovnih prostora, objekata javne namjene i parka naslonjena na zonu potoka. Drugim riječima, konačno odgovarajući trg kao središnje mjesto događanja za gradsku četvrt koja je po broju stanovnika usporediva s Osijekom. Investitori su privatnici ujednjeni u zajedničku tvrtku Sesvete park.

Druga velika investicija u tom dijelu grada je nastavak radova na produljenju Branimirove, koja danas završava na Zagrebačkoj, glavnoj prometnoj arteriji Sesveta. Završna dionica projektirana je tako da trasa prolazi zapadnim i sjevernim rubom Sesveta, sa završetkom i uključivanjem na Varaždinsku cestu.

Naš list ne bavi se problemima prostornog uređenja, ali oba spomenuta investicijska zahvata imaju itekako veze s tematikom kojom se bavi Hrvatsko društvo političkih zatvorenika. Konkretno, na prostoru bivše tvornice *Badel* bio je u ljetnim mjesecima 1945. logor Jugoslavenske armije (partizana), iz kojega su logoraši odvoženi na likvidacije u šumu Duboki jarak, kroz koju je projektirana završna dionica produljene Branimirove.

Podatci o logoru i mjestu ubijanja temelje se i sadržani su u izjavi domobranskog poručnika KRUNE VUČIČEVICA, danog 17. svibnja 1961. u Aversi, Italija. Izjava je objavljena u knjizi *Hrvatski holokaust: dokumenti i svjedočanstava o poratnim pokoljima u Jugoslaviji*, autora Johna Ivana Prcele i Dražena Živića, u nakladi Hrvatskog društva političkih zatvorenika 2001. godine. Budući da se radi o temeljnem dokumentu iza kojega su uslijedila naša istraživanja, donosimo tu izjavu u cijelosti (**Prilog 1**).

Piše:

Alfred OBRANIĆ

Krenuh otamo gdje je zastao naš pokojni predsjednik Jure Knezović. Pokušavao je pronaći mještane Sesveta koji se sjećaju ili su nešto doznali o zbivanjima 1945. Pronašao je nekolicinu iz sela Popovec od kojih je saznao kako stariji mještani područje i šumu Dubokog jarka nazivaju ustaško groblje.

Pripremajući se za pronalaženje sugovornika (svjedoka), možda i mjesta masovne grobnice koju je Kruno Vučićević opisao veoma detaljno, obavio sam kon-

Sesveta bio dobro organiziran partizanski pokret, pa preostalim partizanima i njihovim poklonicima moja znatiželja ne bi bila prihvatljiva. To spominjem zato da pojedini moji sugovornici ne bi imali neugodnosti, makar je OZN-a izgubila na snazi, bolje reći spominje se samo u povijesnim opisima poput ovoga koji upravo pišem.

Moj prvi razgovor datira iz kolovoza 2009. i važan je po tome što sam odmah prvog dana pronašao „djekočicu“ Barbare Pajurin rođ Meglaj, koja je prije 64 godine objašnjavala Vučićeviću gdje se grobište nalazi. (**Prilog 2**).

Sesvete nekad

zultacije s bivšim domobranskim časniciima Stjepanom Brajdićem i Stjepanom Kozarićem. Oni su na temelju Vučićevićeve izjave izradili nekoliko zemljovidova na kojima su označili moguća mjesta masovne grobnice.

Tijekom 2009. i 2010. godine kontaktirao sam dvadesetak osoba. Neki su odbili razgovor o logoru *Badel*, a svjedočenje onih koji su pristali zapisao sam i sada ih objavljujem pod punim imenom i prezimenom. Naime, upuštajući se u istraživanje bio sam upozoren, da je u okolini

Smaram da je zbog bizarnosti dobro spomenuti i svjedočenje g. Miška Vrbana, čiji bi iskaz bio najdragocjeniji, ali nas on, nažalost, zbog sljepoće nije mogao odvesti na mjesto masovne grobnice (**Prilog 3**). O zatvaranju lokalnog stanovništva u logor i likvidacijama po brzom postupku svjedočio je Ignac Ratko (**Prilog 4**). Posebno cijenim svjedočenje gospođe Dragice Šemper, rođakinje narodnog heroja Marijana Badela, budući da se radi o svjedočenju iz prve ruke, na temelju osobno proživljenih događaja (**Prilog 5**).

Što se može zaključiti iz izjava mojih sugovornika?

Svi su znali ili čuli za logor Sesvete-Badel i svi su znali ili čuli za mjesto gdje su logoraši ubijani, ali nitko nije mogao pokazati, dovesti nas na tu lokaciju. Dakle, potvrđen je u potpunosti iskaz Krune Vučićevića, dan 1961. godine u izbjegličkom logoru Aversa, Italija.

Poznato je da se već niz godina bavim otkrivanjem masovnih grobnica na lokalitetu Macelj, gdje su isti ubojice – OZN-a – u isto vrijeme ubijali na tisuće zarobljenika i „narodnih neprijatelja“ po brdima i jarugama Maceljske gore. Ekshumirane žrtve pokopane su 22. listopada 2005. u zajedničku grobnicu, bio je to najveći pokop u hrvatskoj povijesti.

Vjerujem u iskaz Krunoslava Vučićevića, isto tako vjerujem da ćemo otkriti masovnu grobnicu u Dubokom jarku, što će reći da će tragičan rekord pokopanih žrtava na Maclju biti nadmašen.

Ostvaruju se riječi osnivača KNOJ-a, OZN-e i UDBE – ljubičice bijele – da oni, kad su zločini u pitanju, mogu još bolje i još više.

Danas, nakon 77 godina od tih tragičnih zbivanja i desetak godina od naših istraživanja, iskoristavamo priliku da se javnost, zahvaljujući velikim investicijama i promjenama prostornih planova, konačno informira, što je osim propale tvornice bilo na mjestu budućega glavnoga, središnjeg trga gradske četvrti Sesvete. S obzirom na to da Josip Broz trenutno nema ni ulicu niti trg u Zagrebu, a „napredne snage“ to više ne mogu trpjeti i odgađati, možda bi bilo opravdano taj budući trg u Sesvetama nazvati njegovim imenom. Jasno, uz uvjet da se posjetitelje trga upozna, da je to jedinstven slučaj u svijetu, da je trg nazvan po zločincu, a ne posvećen njegovim žrtvama.

Čim se saznalo za radove koji predstoje na području Sesveta, Hrvatsko društvo političkih zatvorenika uputilo je pismo grad-

Apokaliptički prizori iz sesvetskog svibnja 1945.

skim vlastima, kako bi na vrijeme osigurali spomen-obilježje na prostoru bivšeg logora i odgovarajući postupak prilikom probijanja trase produžetka Branimirove preko stratišta Duboki jarak (**Prilog 6**).

Odgovor gradske vlasti bio je očekivan, bez imalo empatije za žrtve, kao da se radi o budućoj prodavaonici povrća ispred koje je netko prije 77 godina nehotice pregazio mačku. Ali zato birokratski dio opširan s popisom svih mogućih dokumenata koje trebamo priložiti, ako želimo postaviti spomen-obilježje.

Pazite, gradskoj vlasti ne pada na pamet postaviti spomen obilježje na mjestu s kojega je ljeti 1945., prema sada dostupnim podatcima, odvedeno i likvidirano 6.000 - 7.000 ljudi, od kojih su mnogi bili njihovi sugrađani. Moram to usporediti sa spomenikom na žrtve holokausta ispred Glavnog kolodvora u Zagrebu u znak sjećanja na 800 Židova koji su u kolovozu 1942. transportirani željeznicom u Auschwitz.

Ne trebam nikoga uvjeravati, da svaka žrtva zасlužuje suočenje, osobito Židovi koji su u ono vrijeme stradali samo zato jer su rođeni kao Židovi. Međutim, od gradske vlasti u 21. stoljeću očekujem jednaki tretman svih žrtava, osobito nevinih. Pa zašto onda gradska vlast ne podiže spomenik građanima Zagreba, pobijenima 1945. po ulasku Jugoslavenske armije

u grad, građana čiji kosturi leže u desetak masovnih grobnica na području Zagreba?

Jer, samo iz zagrebačkih bolnica odvedeno je na likvidaciju 4.900 ranjenika, pa pitam gradsku vlast kako to da su na njih zaboravili?

Sljedeće javljanje iz Sesveta na stranicama našeg lista očekujem nakon pronalaška masovne grobnice u Dubokom jarku.

Prilog 1 **Izjava Krune Vučićevića (1961.)**

Ja niže potpisani Kruno Ivanov Vučićević, rođ. u Slunju 15. XI. 1919. služio sam na kraju rata u 2. bitnici, 3. sklopa, 1. Gorskog Sdruga, 7. Gorske Divizije pod zapovjedništvom gen. Peričića i zapovjednikom sklopa nadšatnika Ivana Košćaka i zapovjednika bitnice nadporučnika Hamela. Kroz Zagreb smo prošli u ponedjeljak, mislim 8. svibnja 1945., te imali okršaj s partizanima u Vlaškoj ulici. Isti dan bez borbe povukli smo se iz Zagreba – Černomerca na Samobor pa dalje u Sloveniju do Zidanog Mosta i Celja. U Celju je stigla vijest da zapadni saveznici vraćaju Titu čete hrvatske, koje su im se bile predale. Mi se nismo htjeli predati, nego su 62 čovjeka pod mojim zapovjedništvom (bio sam poručnik), vratili se s oružjem u Hrvatsku. Imali smo s partizanima okršaj u selu Klancu kod Stubičkih

Jugoslavenska armija u Zagrebu (1945.): početak nove okupacije

Toplica i izgubili 2 čovjeka. Po danu smo spaval i sakrivali se, po noći išli naprijed.

Na povlačenju kroz šumu Kloštar prema Ivaniću stigli smo do sela Osekova kod Kutine i išli dalje prema selu Gračanici. Bilo je oko 6 1/2 ujutro, nekih 20-25 dana nakon našeg povratka iz Celja, dakle negdje 5.-10. lipnja 1945. Tu smo pred samim ulazom u selu Gračanici, Donji Sokak, naišli na velik broj ljudskih lješeva, sigurno iznad 300, a možda do 500. Ležali su po livadama, okrenuti prema pašnjacima, ležali potruške, bili su postrijeljani iz strojopušaka, a najdalje lješine 500 m od sela, lijevo od ceste Gračanica-Osakov-Sisak. Seljaci su nam govorili, da je to kolona zarobljenika, hrv. vojnika, koji su se tu razbjezali i dijelom od partiz. pratioca pobijeni. Naprotiv, Zvonko Banić, hrvatski vojnik, koji je bio u toj koloni, veli da su postrijeljani za vrijeme odmora od svojih partizanskih pratioca. Nije sigurno da se tu radi o jednoj te istoj koloni, nego o dvije, pošto po Banićevu pričanju oni su bili bliže željezničke pruge nego one stotine lješeva, koje sam ja vidio.

Ja i moji ljudi zadržali smo se još 8 dana po šumama oko Kutine, Repušnice i Krča. Mene je moja zaručnica A. F. i njezina majka u Kutini uvjerila, da je proglašena velika amnestija i da za dvojbene slučajeve rade redoviti sudovi. Na to se je moja četa dogovoreno razišla, kod Kutine u

Krču, i pošli svaki svojoj kući, da se jave Titovim vlastima pošto nam se činilo da daljnji oružani otpor nema više smisla.

Ja sam se sa F. I. pošao javiti vlastima u Kutinu 22. ili 23. lipnja kod mjesne OZN-e. U gradu je djelovala jedna OZN-a, a kod ciglane (selo Ciglanica) druga OZN-a 30. šiportske divizije. Kako sam od raznih ljudi u mjestu čuo, posebno od moje zaručnice i njezinih, ova druga OZN-a sa Ciglane, likvidirala je sve optuženike koji su joj bili predvedeni, i nitko se živ nije vratio.

Ja sam bio preslušan, branio sam se dosta dobro i bio zatvoren u zgradu neke bivše trgovine-gostionice. Bilo nas je 120, dok su nam u noći priključili u zatvor još 60 ljudi. Oko 9 sati navečer 5 oružanih partizana došlo je s batinama i krvavo nas mlatili sve dok u zatvor nije upao komandan...stari komunista iz Repušnice, Čeh, bivši učitelj. Zabranio je daljnju tuču, jer da „partizani nisu fašisti“.

Ujutro je 180 ljudi bilo postrojeno po trojica u redove. Svi smo bili pretraženi. Jednom od nižih hrvatskih časnika nađen je sat na ruci. Partizan zapovjedi, da ga skine i da mu ga preda a on se nečka, jer da sat nije opljačkao nego pošteno zarađio. Nato ga partizan izvuče iz reda i ubije iz puške, ostavivši ga mrtva kraj ceste. I ja sam imao sat Omegu, koji mi je pok. brat poslao na rođendan 1944. Partizan mi ga je uzeo bez moga otpora, a naliv-pero sam

uspio dobaciti svojoj zaručnici.

Vodili su nas prema Križu, Novoselcu. Zapovjednik partizan Hrvat-Ličanin iz Gr. Jelenske, bivši stari komunac iz Siska. Postupak je human, uz odmore i dozvolu da se vode naprijemo i jedemo na putu. Navečer smo u selu Križ, gdje je nastanjen dio 31. Srpske divizije. Po dolasku u selo traži jedan poručnik te srpske divizije, da nas njemu predaju „na čuvanje preko noći“, pri čemu jasno pokazuje rukom, da ćemo te noći biti postrijeljani. Naš zapovjednik Ličanin odgovara, da tu ima ljudi privedenih, možda većina koji nisu zaslужili smrt; pravedne ljudi – veli on – ubijaju samo fašisti.

Ujutro, pod istom pratnjom, krećemo prema Kloštar Ivaniću. Tu nas na glavnoj cesti preuzima nova pratnja, partizani iz 31. srpske divizije. Vele nam, da ne ćemo više pješke ići nego se voziti. Utovare nas u par vagona i s lokomotivom i s nama na jure četiri puta preko istom obnovljenog mosta, dva puta lagano i dva puta s punom brzinom. Mi smo očito služili kao „pokusni kunići“, ali srećom bez lošeg rezultata.

Bili smo pod novom pratnjom, sve do Sesveta i bili zatvoreni u logor, smješteni u tvornici alkohola Badel. Uz put su nas tukli, gdjekad kundacima pušaka i pištoljima po glavi, bilo je već više ljudi u povorci iskravljениh. Pratilaca je bilo oko 20 za 180, a išlo smo već pješice nakon podmuklog pokusa na mostu.

Stigli smo oko 2 1/2 sata poslije podne u logor zvani „Badel tvornica“ u Sesvetama, možda 14-16 km istočno od Zagreba. Bila je to tvornica alkoholnih pića Marijana Badela, oca jednog Titovog „narodnog heroja“. Sastojala se je od dvije još posve nedovršene 2-3 katne zgrade te više prizemnih baraka, sve okružene visokim zidom 2-3 metra. Taj prostor imao je zid sa svih strana osim sa strane drž. ceste Dugo

Selo-Zagreb, gdje su bile dugačke barake uz cestu, ograđene žicom, kroz koju je i prolazio glavni ulaz. To je bilo s lijeve strane ceste u pravcu Zagreba, a s desne strane, u nekim manjim zgradama, bila je komanda logora, zapovjedništvo OZN-e, itd. Na zidu oko tvorničkih postrojenja bila je postavljena gusta bodljikava žica koja je, zajedno s visinom zida, možda dosizala nekih 5 m. U zidu su bile puškarice, kroz koje su po noći virile strojopuške „Schwarzloze“ i branile pristup zidu na 3-4 m prijetnjom smrti, da nikoji logoraš po noći ne bi umakao preko zida.

Straža nas je uvela u logor i pustila dale, da se sami smjestimo, gdje hoćemo; popis s našim imenima predala je u komandu OZN-e. Logor je bio dubkom pun, a po pričanju mojih supatnika i mojoj vlastitoj ocjeni moralno nas je biti više nego 6000 ili 7000 ljudi. Ja sam ostao u logoru 19 dana. Za to vrijeme stiglo je 5 transporta zarobljenika, za koje ja znam, uvijek sa 500 do 1000 ljudi, osim jednoga, koji je bio puno veći. Kroz to vrijeme nije otisao iz logora niti jedan transport, osim onoga, s kojim sam ja 19. dan izašao, a bilo nas je u njemu 280-300 ljudi. Uza sva nova pristizanja logor se je polagano praznio te je pao valjda na polovinu svoga brojčanog stanja, što smo mogli ustanoviti prema sve većem broju praznih ležaja. Nije mi, naprotiv, poznat nijedan slučaj uspjelog bijega.

Život u logoru bio je vrlo težak. Iz gorske žice nije nitko smio izaći. Po danu smo se kretali dosta slobodno u logoru, a po noći nije smio nitko ustati sa svog mesta. Prva tri dana nisam uopće dobio nikakve hrane, a kasnije mizerno i neredovito. Mogu kazati, da nikada nije došla hrana za sve ljude u logoru nego tek za jedan dio, kako je koga sreća poslužila. Obično smo dobivali neku toplu, prljavu vodu, u kojoj je plivalo nešto ječma, krumpira, graha ili tijesta, a kruh smo dobivali tek zadnjih dana, i to kukuruzni polupečeni kruh od 1 kg na 4-5 ljudi. Po preostalom kruhu – zvali smo ga cigle – mogli smo ustanoviti koliko je ljudi te noći nestalo, jer je kruh naručivan po brojčanom stanju prijašnjeg dana. Znalo je ostati po 80 do 100 kruhova, što znači 300-500 ljudi te je noći „pomanjkalo“. Vode smo u logoru

imali dosta, ali po noći nismo smjeli pristupiti vodovodu.

Naši stražari pripadali su 30. i 31. srpskoj diviziji, onoj istoj, koja me je kasnije čuvala u logorima Prečko i Kanal u Zagrebu. Ljudi su govorili skoro isključivo srpskim, ekavskim dijalektom i nije se moglo čuti nikoga od stražara, koji bi govorio hrvatskim jezikom. Komandant logora, a možda i cijele brigade ili divizije, bio je čovjek oko 180 cm visok, kestenjave kose, star 45-50 godina, neke polumontgolske fizionomije, s jako izbočenim podnožnim kostima. Vidio sam ga više puta, osobito pred polazak transporta u Zagreb, na Kanal, kada je držao govor i rekao: „Mi smo prorešetali logor i ustanovili zločince. Vi sada niste više zarobljenici, nego narodni vojnici“. Ja, doduše nisam vidio nikakve promjene ni nakon tih riječi, jer su na Kanalu nastavili isto tako s masovnim strijeljanjima kao i u Sesvetama.

Već prve noći mog boravka Badelovoju tvornici, nakon 10 1/2 sati u noći, ušla su u logor 4 kamiona: 2 Škodina i 2 njem. vojnička, sa možda tridesetak stražara, koji su ušli pješke prije kamiona. Bez prozivanja, po miloj volji trpali su ljude u kamione, u svaki 40-60 ljudi, a u Škodine još i više. Stražali su bili izvan kamiona, na njima samim, ali ne među ljudima, kolonu kamiona pratili su američki đipovi, puni stražara, oružanih automatskim oružjem, a i put je bio osiguran. Ljudi su ulazili obično mirno u kamione, a tko nije odmah ušao dobio je udarac kundakom. U kamionu su stražari ljude vezali žicom. Jedanput je, izgleda, došlo do pobune ljudi na samom kamionu; kada je, naime, kamion Škoda ujutro ušao u logor, bio je na donjem kraju, osobito gume, sav krvav, nedovoljno opran. Čim su stražari opazili, kako logoraši bulje u tu krv, rastjerali su nas i izveli kamion iz logora na novo pranje.

Nakon pola sata iza odlaska kamiona čulo se u logoru pucanje automatskog oružja iz pravca šume, koja se nalazila iza župske crkve. Kako je bila noć, pucanje se čulo vrlo dobro, te se nama činilo, da se puca 1-1 ½ km daleko od nas (kasnije sam stojeći nad masovnim grobovima mogao ustanoviti, da je bilo dvostruko dalje). Pucanje je trajalo samo nekoliko minuta, uz rijetke pojedinačne pucnje na-

kon toga. Kamioni bi se iste noći vratili još jednom po nesretnе ljude u logor, 1-1 ½ sat vremena kasnije, kada bi se obnovila ista žalosna igra. Mi smo računali, da je svake noći ginulo 300-500 ljudi, a valjda i više, jer je jedne noći došlo po žrtve šest kamiona.

Sedmi dan mog boravka u logoru iza 11 sati u noći, dok sam ležao u tvorničkoj zgradi u prizemlju tvorničke zgrade ušla je skupina oružanih stražara s električnim žaruljama na ručni pogon. Stražara sa šmajserom moglo je biti 40-50, a nas u sobi, zapravo neke vrste magazina, oko 500, kao srdele u kutiji. Pošli su kupiti ljude najprije s lijeve strane, a onda, obilazeći ukrug, i s desne strane, gdje sam i ja ležao s glavom uz desni zid. Netko me je udario vojničkom cipelom i probudio: „Diži se družel!“. Ljuskale su eletrične lampe i netko mi je u lice posvjetlio. Pitam se: „Zašto? Kuda?“. Odgovara: „Prekomanda, 13. bataljon!“. Znao sam, što to znači – smrt! Ustao sam i u smrtnome strahu pošao prema vratima dvorane, gdje su izvodili ljude za kamion. U krajnje uzbudrenom stanju, prošao sam kraj stražara, ne čekajući ni na koga, da se spašavam. Zaustavio me i pita: „Bre, kuda ćeš?“. Odgovaram: „U nužnik“. Pita me: „Gdje spavaš i jesli iz ove grupe?“. Velim: „Nisam“ i pokažem na onaj dio sobe, gdje je izabiranje ljudi već prošlo. Pusti me u miru i ja mjesto prizemno u nužnik, odem na 1. sprat. Možda on to nije i video, jer je bio mrak. Uđem gore u dvoranu i legnem po ljudima, jer je cijeli prostor bio gusto ispunjen. Ljudi se malo bune i ipak se malo pomaknu, da sam mogao leći na zemlju. Srce mi je tako tuklo, da sam mislio, da ću probuditi ljude iz sna... Nisam, naravno, mogao zaspasti.

Sat kasnije vrate se kamioni u logor. Po nesreći, i ovaj put bila je na redu dvorana na I. spratu br. 2, u kojoj sam ja ležao. Odigrala se strašna scena kao nešto prije u prizemlju, ali mene ovog puta slučajno nisu digli za strijeljanje kao nekih 100-150 ljudi iz te sobe. Pratio sam s prvog sprata kamione pogledom i video u njihovom svjetlu đipove, koji ih prate te kako kamioni i đipovi prije crkve skrenuše na desno u šumu prema mjestu ubijanja. Od te noći dalje nisam htio spavati ni u jednoj zgradi nego pod nekim daskama, postav-

Jedan od zarobljeničkih logora (Maksimir)

Ijnim na vreće cementa, koji je ostao pri dovršavanju zgrade (daska i vreća cimenta bilo je na kamionima).

Mogu posvjedočiti, da u logoru Sesvete kroz tih 19 dana nije bilo nikakva „prepoznavanja“ ni ispitivanja ljudi, a još manje bilo kakvog suđenja. Logor je bio naprosto određen za likvidaciju, iako to oni nisu nikada kazali. Evidencija ljudi vođena je samo utoliko, da ustanove, tko je do tada već ubijen. Oni su nekada, doduše, prozivali ljudе po svojim spiskovima zarobljenika toga logora. Tko se nije odazvao, naprosto je bio prekrižen kao da je likvidiran. To je onda poslužilo nekolici časnika, starijih ratnika ili ljudi, koji su se čutili posebno ugroženi da mogu u samom logoru uzeti si neko drugo ime. Ja sam sam u logor ušao kao Janko Valentić, ime mog poginulog ratnog druga na Papuku. Pri formiranju transporta 19. dan odazvao sam se na ime Antun Medved i tako izašao iz logora.

Razabiranje ljudi u logoru ipak se na neki način vršilo. Drugi dan po mom dolasku u logor, bili su pozvani da se javе svi hrv. časnici i dočasnici. Nije se javio nitko, jer su ljudi znali da to znači javiti se za smrt. Ako su oni slučajno nekad takvog pronašli ili barem mislili, da je takav, odmah su ga odveli u komandu, odakle se više nije vratio nazad.

Četvrti dan prozivani su svi pripadnici 8. lovačke, 1. i 4. Gorskog Sdruga i 13.

Ustaškog Sdruga kao i svi ostali pripadnici 7. Gorske Divizije, kojom je zapovjedao gen. Perićić, da se obvezatno jede kao takovi. Stvar nam je bila jasna. To su bile elitne hrv. jedinice, koje su se borile i zadale teške gubitke upravo 30. i 31. srp. diviziji. Očito su ti srpski partizani htjeli uzeti osvetu nad svojim golorukim neprijateljima. Od starih boraca nije se nitko javio, ali su se javili neki mladići, novaci 1. Gorskog Sdruga, unovačeni tek 1945., koji uopće u borbama nisu sudjelovali. Bili su odmah odijeljeni od drugih, nazvani „koljačima i ubojicama“ (imali su 18 godina, tj. godište 1927.) i izgledali su kao djeca, tim više što su glađu i maltretiranjem bili jako propali u tijelu. Ja sam koji sam vagao 92 kg i bio vrlo jak, spao na 54 kg, kako sam ustanovio nakon bijega u Bjelovar. Poslije podne oko 3 ½ sata došli su kamioni po tu djecu i odveli ih na gubilište, s kojeg smo kasnije čuli pucajanje strojnica. Smrt tih 25 mladića, jedinih, koji su po danu strijeljani, smatrali smo najžalosnijim događajem logora Sesveta. Govorili smo među sobom, da se zaista sprema iskorijenje[nje] Hrv. Naroda, kada se ovakva djeca ubijaju. Stražari, naprotiv, nisu tajili taj događaj, nego su pred zarobljenicima u logoru javno govorili, kako su potukli „bandu fašističku“.

Poslije toga su opet partizane pozivali, da se odijele od ostalih logoraša: ustaše, oružnici i zrakoplovci, legionari s istočnog bojišta i mornarica. Javilo se više od

1000 iz čistog očaja, pa i oni, koji nisu nikada pripadali tim rodovima oružja, samo da što prije završe sa ovakvim životom patnja. Međutim, dogodilo se nešto neочекivano, iz nema nepoznatih razloga:iza 1 sat vremena opet su sve, koji su se sami javili, pomješali s nama ostalima.

Od ljudi, koji su odvedeni iz logora na strijeljanje, sjećam se, nakon 15 godina, tek nekolicine: Tome Klepića, rodom iz Dubrava kod Cetingrada; Dane Cindrića, pripadnika PTS-a (tada 19-20 godina star); Tome Medvede, rođ. 1915., domobrana, zastavnika ustaškog Lemaša; muslimana iz okolice Ključa, dom. razvodnika Alića iz okolice Sanskog Mosta, zatim Ivana Soličkog, domobrana vodnika 3. bitnice 1. Gorskog Sdruga, koji je još iza mene ostao u logoru, ali je valjda strijeljan, jer se nikada na novinski poziv nije javio. Osim toga strijeljana su dva aktivna dočasnika iz 4. Gorskog Sdruga, 2. bojne, 3. satnije, rodom iz okolice Slavonskog Broda, čijih se imena, nažalost, ovaj čas ne sjećam. Iza mene je ostao i Ivan Sacavski iz Banja Luke, dom. vodnik stožerne bitnice I. Sdruga, koji se kasnije više nikad nije javio. U logoru su nadalje ostali pod tuđim imenima ustaški bojnik, zvani Lugar, bivši zapovjednik Garešnice te ustaški pukovnik, musliman, zapovjednik Bihaća od 1943. pa nadalje, dakako oba pod drugim imenima kao sitne šarže. Ni o njihovoј sudbini ne znam ništa dalje.

Devetnaesti dan pružila mi se prilika, da se spasim iz logora tim, što sam se odazvao na neko nepoznato ime Antun Medved i priključio koloni od 280-300 ljudi, koja je imala ići u Zagreb. Mislili smo, i tako se govorilo među nama, da ima doći neka komisija Crv. Križa u logor pa je trebalo dokazati da to nije logor za likvidaciju nego neki prolazni logor. Pratili su nas partizani 30. srpske divizije i doveli u Zagreb pred večer. Uza sve to vodili su nas cijelu noć naokolo i predali ujutro u logor u Kanalu.

Na Kanalu sam ostao samo dva dana, zati premješten na Prečko te iza 6 dana poslan u logor u Bjelovar. Tu sam ostao 25 dana i s grupom od 25 ljudi pobegao u šume.

Namjera nam je bila bježati u Italiju. Kada smo bili u blizini Sesveta u šumama, htio sam da vidim masovni grob svojih drugova, u koji sam i ja trebao leći. Orientirao sam se prema sesvetskoj crkvi i pravcu, odakle je dolazilo pucanje. Međutim već sam prije nego što sam očekivao oko 2 ½ km od mjesta Sesveta, naišao sam na taj masovni grob. Bio je sa mnom još Mile Matanić i Ivica Božićević, bivši hrv. vojnici. Prebacivši se preko brežuljka nad cestom Sesvete-Zagreb, spustili smo se s druge strane do neke ravne uvale srednjom i hrastovom šumom, kao i nižim grmljem vrba i močvarnih raslini. Pred nama se otvorila ne velika šumska čistina od nekoliko jutara zemlje obrasle nekošenom visokom travom.

Kuća nije bilo u blizini, ali je jedan i pol km dalje nekoliko curica paslo krave. Te su mi djevojčice rekle, da se nalazimo u blizini Sesveta oko 1 ½ km.

Na čistini, 5-6 m daleko od samog ruba šume, video sam iskopanu grabu, široku oko 3 m i dugačku 300-400 m u pravcu, iako ne posve ravno nego tako da paralelno teče sa šumom. Na početku grabe trava je već bila probila i zemlja je ostala ulegnuta kako gdje, 10-20 cm, negdje i 1/2 metra. Tek iza polovice grabe trava još nije bila probila iz zemlje, kojom je graba zasuta, niti se je zemlja slegla i ulegla. Na kraju grabe bio je nagli zaokret skoro pod pravim kutom. Taj rukav grabe bio je dug samo 12-13 m, od kojih oko polovina zasuta zemljom, dok je ostatak zjapiro prazan, dubok oko 2 ½ m, a slično

Sesvete danas

tako i širok. Kod grabe je ležalo još dosta ostataka kreča, koji su sipali u tu grabu. K grabi je vodio put kroz šumu, mehani seoski put, kojim su mogli prolaziti i kamioni. Meni je bilo jasno, da se nalazim nad masovnim grobom tisuća mojih drugova iz logora Sesveta. Nisam smio nikoga pitati, o čemu se tu radilo a niti se pobliže informirati o svemu. Iz grabe se dizao strašan zadah lješina u raspadanju, a očito je bilo zabranjeno pristupati grabi, jer je trava bila nekošena i nepogažena. Uvjeren sam, da se ispitivanjem domaćeg pučanstva onog kraja može točno utvrditi ogromno masovno ubijanje žrtava iz logora Sesveta, koje su u toj grabi pohranjene.

Gornji iskaz pripravan sam u svaku dobu potvrditi zakletvom.

Kruno Vučićević

Aversa, Italija – 17. svibnja 1961.

(J. I. Prcela – D. Živić, *Hrvatski holokaust: dokumenti i svjedočanstava o poratnim pokoljima u Jugoslaviji*, Zagreb, 2001., str. 480.-486.)

Prilog 2

Bilješka o razgovoru s Barbarom Pajurin

Početkom kolovoza 2009. dogovorio sam susret s gospodinom Ivanom Herja-

vićem iz Popovca, Vugrovečka 10, tel. 01 2004093, 091 5111998. Jure Knezović je 1998 s istim gospodinom obilazio Duboki jarak tragajući za masovnom grobnicom. Poslao sam mu svjedočenje Krune Vučićevića, on se raspitivao kod mještana i javio mi se s viještu, da je po svemu sudeći pronašao djevojku koja je pasla krave i vjerojatno razgovarala s Vučićevićem. Našli smo se u Popovcu jednoga lijepog kolovoškog dana, a na dvorištu nam se priključio i brat Ivana Herjavića, gospodin Zlatko Herjavić, tel. 01 2007 908, koji je s nama čitavo vrijeme obilazio mjesta u šumi Duboki jarak.

Najprije smo otišli do „djevojčice“ Barbare Pajurin rođ Meglaj na adresi Sesvete, Dobrodol, Vugrovečka cesta 46, tel 01 2005 312. Gospoda Barbara sjeća se, da su ju neki nepoznati ljudi nakon zavšetka rata pitali, gdje se točno nalaze i da im je za orijentaciju rekla udaljenost do crkve u Sesvetama. Osobno je vidjela kad su kamionom iz smjera Sesveta dovezeni fratri, istjerani u šumu i nakon pet minuta čuli su se rafali, a egzekutori se vratili do kamiona i krenuli put Sesveta. Još jedanput vidjela je takav postupak sa skupinom civila koji su također dovezeni, istjerani u šumu i tu likvidirani. Čula je za ubijanja noću, ali zbog straha nije odlazila na

to mjesto, niti je poslije uopće zalazila u taj dio šume.

Franjo Pajurin, tel. 098 9306444, sin gospode Barbare, vodio nas je na mjesto za koje je on po pričanju starijih ljudi saznao kao masovnu grobnicu. To je mjesto na sjecištu šumskih prosjeka i to u jugozapadnom dijelu. Taj prostor jedini u šumi kroz koju smo prošli ima crnogoricu (bor) koja je zbog nekog razloga posjećena i ostavljena da trune.

Zabilježio:
Alfred Obranić

Prilog 3 **Bilješka o razgovoru s Miškom Vrbanom**

Sesvete-Badel

Dana 6. listopada 2009. dočekao sam Stjepana Brajdića na željezničkoj postaji u Sesvetama i zajedno smo krenuli do našeg suradnika Stjepana Kozarića koji živi sa svojom suprugom u obiteljskoj kući u Sesvetama, Čakovečka ulica.

Najprije smo pretražili dio šume Duboki jarak u južnom dijelu, nešto zapadnije od nekadašnjeg ulaza u skladište u okolini zabilježene točke

N 45 50 257
E 16 07 149

Zatim smo se odvezli do kućice u kojoj živi bivši domobran-partizan Miško Vrban, izvan ograda groblja sa sjeveroistočne strane. Gospodin Vrban živi u uvjetima ispod dostojanstva svakog čovjeka. No, kako sam znao da je odbio smještaj u starački dom, pitao sam ga je li se možda predomislio. Nije, slobodu koju uživa ne bi mijenjao za bilo kakav komfor u domu. O njemu brine njegov bratić, koji po svemu nije u stanju brinuti ni o sebi, a nekmoli o jednome hromom i slijepom starca kakav je gospodin Miško.

Gospodin Miško saznao je za mjesto masovne grobnice tek 1947. godine, kad se vratio kući iz JNA. Prema njegovu opisu krenuli smo cestom Popovac - Markovo Polje uz groblje i stotinjak metara prije glavnog raskrižja u Markovu Polju, između dviju cvjećara skrenuli smo na poljski put u smjeru juga. S lijeve (istočne) strane poljskog puta obradive su površine, dok su sa zapada šumarci.

Stotinjak metara nakon ulaza u šumu ocijenili smo da se nalazimo na mjestu koje nam je netom opisao gospodin Miško. Radi se o depresiji širine oko 3-5 metara u kojoj uglavnom nema stabala ili su veoma rijetka. Čitava depresija obrasla je u gusto raslinje tamnozelenih kožnatih listova, visine stabljike oko 20 cm. Rubovi depresije su naglašeno istaknuti i viši su od terena depresije za oko 50-70 cm. Depresija (možda grobnica za kojom tragamo/) ima sljedeće koordinate:

N 45 51 143
E 16 07 006
N 45 51 118
E 16 06 994

Depresija se zatim lomi u smjeru zapađa u točki

N 45 51 093
E 16 06 988

Na ovoj lokaciji ćemo nastojati iskopati nekoliko sondi, kako bismo potvrdili ili demantirali opis mjesta masovne grobnice prema gospodinu Mišku Vrbanu.

Zabilježio:
Alfred Obranić

Prilog 4 **Bilješka o razgovoru s Ignacom Ratkom i Josipom Meglajem**

SESVETE-BADEL – traganje za masovnom grobnicom

Dana 24. studenog 2009. godine dočekao sam na parkiralištu groblja Markovo Polje djelatnika Hrvatskih šuma, Šumarije Dugo Selo Ivcu Dujića (098 457 071) radi označavanja mjesta, gdje bi se izvršilo sondiranje za masovnu grobnicu.

Koordinate parkirališta:

N 45 51.501
O 16 07.282

Ovog puta nismo išli prema šumi poljskim putem od kioska za cvijeće, nego smo iz Kašinske ceste skrenuli u Putakovu ulicu i parkirali na rubu šume.

Ulaz u šumu uz žutu katnicu u Puđakovoj ulici:

N 45 51.224
E 16 06.895

Uzbrdo kroz šumu došli smo na mjesto gdje završava prije spomenutí poljski put:

N 45 51.205
O 16 06.993

Uz rub šume u smjeru istoka prošli smo 50 - 60m i na tome mjestu ulazimo u šumu:

N 45 51.200
O 16 07.028

Nakon 60 m kretanja u smjeru jugoistok izlazimo na šumsku prosjeku koja je vidljiva na svim snimcima i svim kartama:

N 45 51.165
O 16 07.053

Vrh betonskog bunkera pokriven zemljom i obrastao drvećem, početak prosjeka:

N 45 51.189
E 16 07.059

Ta prosjeka je ujedno zapadna granica posjeda Hrvatskih šuma. To znači da su sve šume zapadnije od te prosjeku u privatnom vlasništvu, pa tako i mjesto koje smo utvrdili kao moguću masovnu grobnicu.

Masovna grobnica pruža se sjever - jug i nalazi se u šumi gdje su stabla označena slovom D u crvenoj boji – navodno je vlasnik Franjo Dumić iz Vugrova Gornjeg. To je parcela koja se nalazi između državne šume i šume čiji je vlasnik Ivo Tomašek iz Gornjeg Vugrova, a stabla su označena slovom T u bijeloj boji.

Grobnica se proteže gotovo od ruba šume (bunker prekriven zemljom) u smjeru juga, predstavlja naglašenu depresiju u odnosu na okolni teren i na trasi ima svega nekoliko stabala za razliku od okoline gdje šuma ima uobičajenu gustoću.

Koordinate grobnice

N 45 51.150
O 16 07.004
N 45 51.129
O 16 06.999

Kako bismo utvrdili čija je šuma pod oznakom D, posjetili smo gospodina Josipa Babića koji živi na Kašinskoj cesti (091 3008816), ispod šume i kod skretanja u Puđakovu ulicu. Od njega smo saznali, da bi o masovnoj grobnici znali vjerojatno puno više Ignac Ratko koji živi u Vugrovečkoj ulici nedaleko Bare Pajurin te Josip Meglaj iz Dobrodola.

Zatim smo se uputili u Gornji Vugrovec do Ivana Tomašeka, vlasnika susjedne parcele, koji ništa ne zna o masovnoj grobnici na mjestu gdje mi istražujemo, no upućuje nas na lokaciju bliže Sesvetama (ulaz kod Čićka), što ne odgovara opisima koje smo već do sada skupili.

Na groblju Markovo Polje dogovorio sam s upraviteljem (Antom Kutlešom) uporabu rovokopača JCB za iskop istražnih rovova (šliceva). Spomenuti stroj koristi se isključivo i samo na groblju, no kako groblje spada u Gradska groblja i dio su Zagrebačkog holdinga, uputio sam zamolbu za povremeno kratkotrajno korištenje i to iz dva razloga. Stroj je stacioniran 500 m od mjesta našeg istraživanja, a Zagrebački holding financijski podržava ovaj naš projekt u ovoj godini.

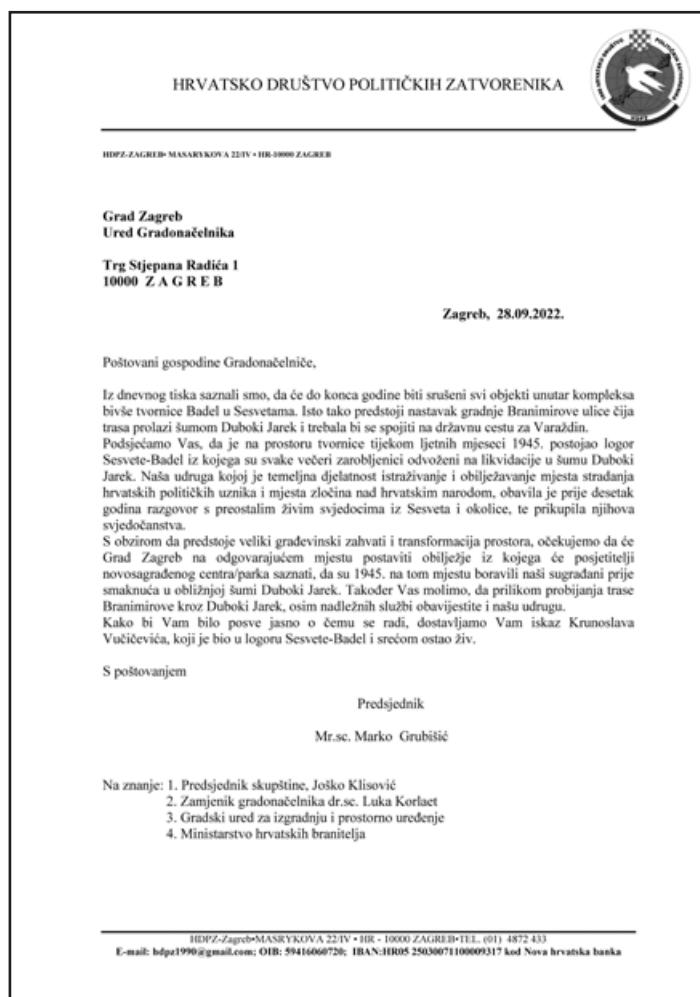
Napominjem da su koordinate snimljene uređajem GPS uz točnost od 4m.

U Varaždinu, 27. studenog 2009.

Alfred Obranić

Dana 3. prosinca 2009. dogovorio sam susret sa svjedocima Barbarom Pajurin, Ignacom Ratkom i Josipom Meglajem. Gospoda Barbara nije imala više nikakvih informacija osim onoga što je izjavila i pokazala prilikom ljetosnjeg boravka u šumi Duboki jarak, pa me ovaj puta predstavila gospodinu Ratku.

Gospodin Ignac Ratko, Dobrodol, Vugrovečka 40, tel. 01 2001 610, rođen 6. listopada 1927., u izvrsnoj umnoj i fizičkoj kondiciji, dobrog zdravlja. Brat je bio domobranski časnik, nakon Križnog puta i nekoliko logora pušten. Danas je pokojni. Ratko nije služio vojsku, bio zatvoren s ostalim civilima iz Sesveta i okoline u logoru Sesvete-Sljeme, gdje ih je čuvala 113. srpska brigada. U logoru je proveo desetak dana i tijekom tog vremena nikad nitko nije pitao zatvorenike niti kako se

Dopis HDPZ-a gradonačelniku Zagreba

zovu, a pogotovo bilo što drugo. Od pedesetak zatvorenih spasio se s dvojicom prijatelja, podmitivši kuhara koji je volio piti. Otac je donosio kuharu vino, a on ih je kriomice izveo iz logora. Ostali zatvorenici su pobijeni. Nekoliko puta vidio je stražare kako pješice dovode zatvorenike Kašinskom cestom iz smjera Sesveta na strijeljanje u šumu Duboki jarak. Nije mu poznato mjesto masovne grobnice, gdje su pobijeni zarobljenici logora Badel dovoženi kamionima noću.

Gospodin Josip Meglaj, Dobrodol Breg 38, tel. 01 2059 638, rođen 25. veljače 1926. godine, u dobroj fizičkoj i umnoj kondiciji, narušenog zdravlja. Bio je pastir i čuvao stoku uz Kašinsku cestu. Poslijeratnih dana 1945. godine bio je svjedok dovođenja zarobljenika pješice iz smjera Sesveta. Dobro se sjeća, da su jedanput vodili tridesetak ljudi vezanih po dvoje i još zajedno svi skupa s lancem provedenim od prve do posljednje dvojji-

ce, skrenuli su kod mostića preko pritoka koji dotječe iz šume

N 45 50.763

E 16 06.615

te ih nedaleko u šumi pobili. Danas je poljski (šumski) put najprije rubom šume u smjeru sjevera, zatim se uspinjući nakon otprilike 150 m dolazi na prosjeku istok-zapad. Stajalište na prosjeci udaljeno oko 200 m od Kašinske ceste:

N 45 50.802

E 16 06.716

Tridesetak metara južnije od prosjeka zamjetne pravokutne depresije djelomice zasute otpadom:

N 45 50.788

E 16 06.705

Nešto istočnije nalazi se crna jama (otpadna ulja), a tik pokraj depresija pravokutnog oblika koja upućuje na grobniču:

N 45 50.781

E 16 06.729

Svjedok se sjeća da je tih dana veoma često bila zatvarana cesta u 17 sati, dolazili bi kamioni, istovarili žrtve na samoj cesti, stražari bi sproveli žrtve u šumu, a kamioni su odmah odlazili, tako da ne zna kako su se stražari vraćali. To se događalo na cesti, gdje je danas Auto-kuća Bolčević.

U Varaždinu 7. prosinca 2009.

Zabilježio:

Alfred Obranić

Prilog 5

Bilješka o razgovoru s Dragicom Šemper

SESVETE - BADEL

Za 12. ožujka 2010. dogovorio sam razgovor s gospodom Dragicom Šemper iz Sesveta, Kašinska 26, rođena 30. lipnja 1930., tel. 01 2000 683. Dogovorenog dana g. Stjepan Brajdić i ja posjetili smo gospodu Šemper u njenoj kući točno u 10 sati, kako je ona htjela.

Njen otac bio je lugar i po prirodi posla u ratno vrijeme dolazio je i u kontakt s partizanima, što je radio veoma oprezno, jer da su to saznale ustaše, vjerojatno bi izgubio glavu. U Sesvete je 1945. najprije ušla 32. makedonska divizija. Imali su štab u njihovoju kući u Varaždinskoj kbr.7. Sjeća se kako su svakodnevno ubijali temeljem nekakva improviziranog suđenja. Sudac je bio jedan major, ne sjeća se imena, dok je egzekutor bio partizan imenom Bogdan. Prema njenoj procjeni makedonska divizija pobila je za boravku u Sesvetama oko 200 građana.

Iza njih su u Sesvete ušli Srbi i ustavili logor u krugu tvornice Badel. Marijan Badel je inače rođak njihove obitelji. Dok je funkcionirao logor, u dvorištu njihove kuće ostavljan je alat (krampovi i lopate) za iskapanje i zakapanje grobova.

Jednom prilikom je sa svoje dvije priateljice isla za ljudima, koji su se iz njihova dvorišta udaljili s lopatama. Došljale su se tako otprilike na današnji poziciju skladišta u Dubokom jarku i sakrile u grmlju. Na padini prema potoku Duboki jarak strijeljali su skupinu oko tridesetak ljudi koji su imali svezane ruke na ledima. Od straha nisu nikome spomenule što su vidjele. Kasnije je čula od starijih ukućana, da su sve likvidacije provodili pripadnici OZN-e. Ta grobnica nalazi se na padini između skladišta i potoka, od ceste za Varaždin oko 300-400 m u smjeru zapada.

Zapisao 14. 3. 2010.

Alfred Obranić

Prilog 6

Dopis HDPZ-a gradskim vlastima (28. rujna 2022.)

Poštovani gospodine gradonačelnike,

Iz dnevnog tiska saznali smo, da će do konca godine biti srušeni svi objekti unutar kompleksa bivše tvornice Badel u Sesvetama. Isto tako predstoji nastavak gradnje Branimirove ulice čija trasa prolazi šumom Duboki Jarek i trebala bi se spojiti na državnu cestu za Varaždin.

Podsjećamo Vas, da je na prostoru tvornice tijekom ljetnih mjeseci 1945. postojao logor Sesvete-Badel iz kojega su svake večeri zarobljenici odvoženi na likvidacije u šumu Duboki Jarek. Naša

REPUBLIKA HRVATSKA
GRAD ZAGREB
GRADSKI ZAVOD ZA ZAŠTITU
SPOMENIKA KULTURE I PRIRODE
KLASA: 612-03/22-005/692
URBROJ: 251-14-05/005-22-2
U Zagrebu, 14.10.2022.

Hrvatsko društvo političkih
zatvorenika - Zagreb
Masarykova 22/IV
10 000 Zagreb

Predmet: Hrvatsko društvo političkih zatvorenika - Zagreb, inicijativa postavljanja
spomen-obilježja stradalima u logoru Sesvete-Badel 1945.
- obavijest

Poštovani,

Iz Ureda gradonačelnika proslijedena nam je inicijativa koju ste uputili gradonačelniku Grada Zagreba za postavljanje spomen-obilježja stradalima 1945. u logoru Sesvete-Badel i šumi Duboki Jarek.

Područje bivše tvornice Badel u Sesvetama na kojem se 1945. nalazio logor Sesvete-Badel nije kao kulturno dobro zaštićeno posebnim rješenjem, te se ne nalazi u zaštićenoj povijesnoj graditeljskoj cjelini ili zaštićenom dijelu prirode, stoga ne podlježe odredbama Zakona o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara (Narodne novine br. 69/99, 151/03, 157/03, 87/09, 88/10, 61/11, 25/12, 136/12, 157/13, 152/14, 44/17, 90/18, 32/20, 62/20 i 117/21). Slijedom navedenog, za postavljanje spomen-obilježja na području bivše tvornice Badel u Sesvetama nije potrebno ishoditi suglasnost ovog Zavoda.

Prijedlog postavljanja spomen-obilježja s propisanom dokumentacijom, sukladno člancima 61.-66. Odluke o komunalnom redu (Službeni glasnik 14/19, 24/19 i 22/20), potrebno je uputiti Gradskom uredu za obnovu, izgradnju, prostorno uređenje, graditeljstvo, komunalne poslove i promet, Trg Stjepana Radića 1, 10 000 Zagreb.

S poštovanjem,

Dostaviti:

1. Naslovu
2. Ured gradonačelnika, na znanje
3. Pismohrana, ovdje

Birokratski odgovor gradske uprave

udruga kojoj je temeljna djelatnost istraživanje i obilježavanje mjesta stradanja hrvatskih političkih uznika i mjesta zločina nad hrvatskim narodom, obavila je prije desetak godina razgovor s preostalim živim svjedocima iz Sesveta i okolice, te prikupila njihova svjedočanstva.

S obzirom da predstaje veliki građevinski zahvati i transformacija prostora, očekujemo da će Grad Zagreb na odgovarajućem mjestu postaviti obilježje iz kojega će posjetitelji novosagrađenog centra/parka saznati, da su 1945. na tom mjestu boravili naši sugrađani prije smaknuća u obližnjoj šumi Duboki Jarek. Također Vas molimo, da prilikom probijanja trase Bra-

nimirove kroz Duboki Jarek, osim nadležnih službi obavijestite i našu udrugu.

Kako bi Vam bilo posve jasno o čemu se radi, dostavljamo Vam iskaz Krunoslava Vučićevića, koji je bio u logoru Sesvete-Badel i srećom ostao živ.

S poštovanjem,

Predsjednik

Mr. sc. Marko Grubišić

Na znanje:

1. Predsjednik skupštine, Joško Klisović
2. Zamjenik gradonačelnika dr. sc. Luka Korlaet
3. Gradski ured za izgradnju i prostorno uređenje

NAŠ NUTARNJI SVIJET (55.)

MLADOST, PRVA LJUBAV

Obično mislimo da je djetinjstvo vrijeme koje je odlučujuće u oblikovanju osobnosti. U međuvremenu znamo da svako životno razdoblje ima svoje značenje, da se ljudi mijenjaju tijekom cijela života, da i u 70. godini mogu naučiti s drugima komunicirati s razumijevanjem. Ipak, djetinjstvu zaista ostaje značenje posebno bitna vremena, ali njemu, po važnosti, treba pridodati i vrijeme mladosti. Riječ je o vremenu između djetinjstva i odrasle dobi, dakle od oko 15. do možda 22. godine – raspon ovisi o kulturama i povijesnim razdobljima.

Mladost je zaista važan dio života. Ona je vrsta drugog rođenja. Još jednom ulazimo u svijet, ovaj put samostalno, preuzimajući uloge odraslih. Sve postaje drugačije negoli je bilo do tada. U našim je rukama kako ćemo oblikovati nove velike događaje: druženje s mladićima i djevojkama, putovanja, školske ispite, rad na prvome radnome mjestu. Puni snage uživamo u slobodi! I razumljivo je da se jaka iskustva utiskuju u memoriju, pa postanu i orijentacijom za daljnji život. Ono u čemu smo pokazali upornost i hrabrost te za to bili nagrađeni, kasnije bude izvorom emancipacije, u čemu smo grijesili postaje podsjetnikom da isto ne smijemo ponoviti.

U mladosti tjelesno odrastemo i to je samo po sebi velika prekretnica. No značajnije je to što završava bitno sazrijevanje mozga, pa se oblikuje i sposobnost metakognicije, sposobnost mišljenja o vlastitome mišljenju. Prvi put počinjemo pomnije pratiti vlastite misli, i prvi ih put pokušavamo regulirati. Potičemo one koje smatramo plodnjima, a kočimo one koje smatramo štetnjima – primjerice zabrinutost o tome da nismo dovoljno lijepi. Ali metakognicija omogućuje i da bolje razumijemo nutrinu drugoga, i da jasno opazimo drugost i drukčijost. I tako pomalo zaključujemo o tome kakvi smo zapravo mi, u usporedbi s drugima: jesmo li dobri, pametni, otvoreni, je li nam važna pravednost, ili politički odnosi, ili pomaganje

Piše:

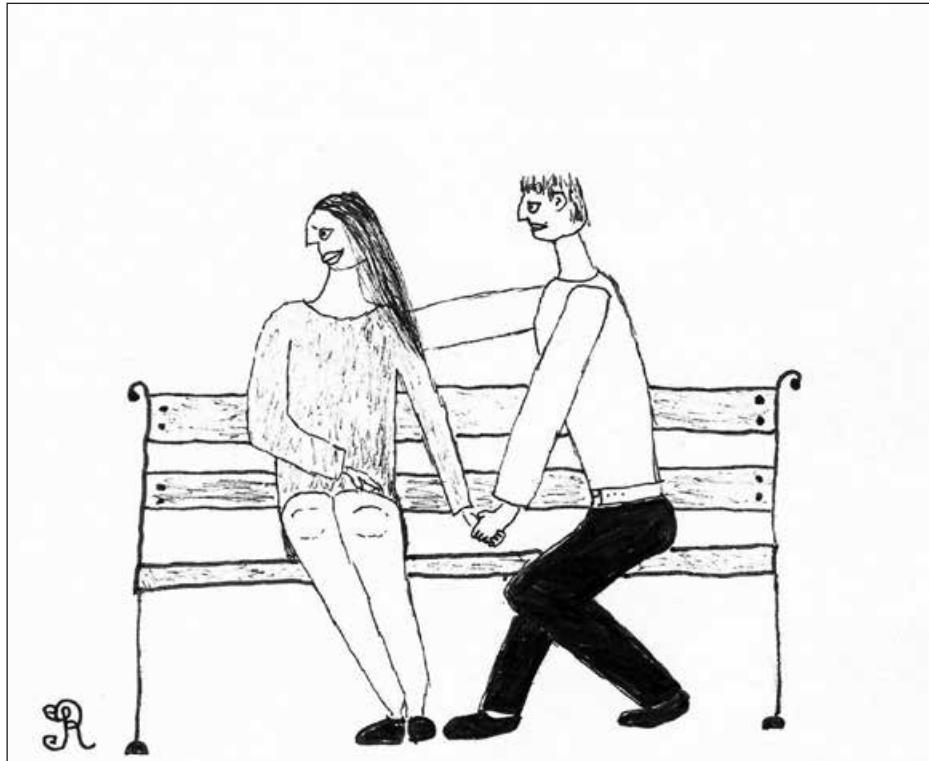
Maja RUNJE, prof.

slabijima. Promatramo sebe, otkrivamo što nas veseli a što rastužuje, što nam je važno a što nije. I počinjemo strukturiranjem identiteta.

U mladosti doživimo i prvu intimnost s osobom drugoga spola, prvi poljubac. I prvu ljubav. Često je riječ o snažnim osjećajima zato što se zbližujemo bez puno

koji su u prvoj ljubavi imali sreću susresti dobru djevojku / mladića u kasniju trajnu vezu ulazili s više samopouzdanja i s više povjerenja. No moglo bi biti i obrnuto: da su oni koji su djetinjstvo napuštali s višim samopouzdanjem – zbog dobre genetike i zbog dobrih roditelja – doživjeli neopterećujuću prvu ljubav, a kasnije ostvarili i ozbiljnu vezu te sretan i stabilan brak.

U razdoblju mladosti smo lepršavi, impulzivni, puni energije – velike egzistencijske brige su u udaljenoj budućnosti i

Crtež: Stipan Runje

razmišljanja, mozak ne planira daleko unaprijed, ne odvaguje. Mladića / djevojku idealiziramo. Doživimo veliki ushit. Ali često i povrede, pa i bolne rastanke. U prvom razdoblju mladosti nismo naime sposobni za učenje o rješavanju sukobljavanja, o pravoj mjeri blizine i distance, o komuniciranju o vlastitom stanju i potrebama – sposobnosti nastaju tek u kasnijoj adolescenciji, nakon 18 godine.

Prvu ljubav naravno nikada ne zaboravljamo, u njoj su bile lijepo emocije, veliko uzbuđenje. Inače, postoje teze da su oni

ne tiču nas se. Na mladost stoga kasnije znamo misliti s nostalgijom. No bilo je u tom vremenu teškoća, i to ne samo u ljubavnim vezama, i njih, teškoća, također se sjećamo. Bilo je previše neostvarivih želja, razočaranja u prijateljstvima, svakovrsnih napetosti. A bilo je i kaosa i nepriličnih postupaka, s naše strane, često nedovoljne obazrivosti prema roditeljima. U odrasлом životu onda žalimo i kajemo se. No strogost, prema sebi, vjerojatno nije najbolji pristup. Nismo u ono vrijeme znali bolje.

HRVATSKI DRŽAVNI SABOR 1942.: SPOMENICA SKUPINE ZASTUPNIKA IZ STUDENOGLA (U POVODU 80. OBLJETNICE) (I.)

Spomenica koju je skupina zastupnika Hrvatskoga državnog sabora u studenome 1942. godine uputila državnom poglavaru – dr. Ante Pavelić je i 1941.–1943. bez iznimke smatran i nazivan državnim poglavarem Nezavisne Države Hrvatske, premda je u svibnju 1941., u kontekstu hrvatskih nastojanja da se obuzda talijanski imperijalizam, Aimone di Savoia prihvatio ponuđenu mu krunu kralja Zvonimira kao simbol hrvatskog vrhovništva – nije posve nepoznata javnosti: taj se dokument spominje u više publicističkih i historiografskih rasprava; razmjerno opširno prepričao ga je Bogdan Krizman u drugom svesku svoje tetralogije o ustašama i Nezavisnoj Državi Hrvatskoj,¹ a kao važnu epizodu spomenula ga je i Neda Engelsfeld u svojoj tužnoj demonstraciji nepoznavanja elementarnih činjenica iz povijesti Nezavisne Države Hrvatske,² o koju sam se uzgred – u polemici s njezinim učenicima i nasljednicima na katedri za pravnu i državnu povijest zagrebačkoga Pravnog fakulteta – očešao na drugome mjestu.³

Veću pozornost Spomenici posvetila je Nada Kisić Kolanović u svom pokušaju da donekle zaokruženo prikaže uspostavu i djelovanje Hrvatskoga državnog sabora 1942.,⁴ ukratko ju obrađuje i Ivo Perić u svom pregledu djelovanja Hrvatskoga

Piše:

Dr. sc. Tomislav JONJIĆ

(državnog) sabora u 19. i 20. stoljeću,⁵ a uzgred ju je i bez posebnih ambicija dotaknuo i niz drugih autora. Svi oni su se uglavnom oslonili na literaturu, dok su za izvornim arhivskim dokumentima posegnuli tek Krizman i Kisić Kolanović: prvi, služeći se ispravom koja potječe iz National Archives and Records Administration (Washington) i koja je tada u mikrofilmu bila dostupna u ondašnjem Arhivu Jugoslavije (ali ne spominjući da se radi o njemačkom prijevodu),⁶ druga – njezinom inačicom sastavljenom na hrvatskome, koja se čuva među Predsjedničkim spisima Hrvatskoga državnog sabora pohranićima u Hrvatskome državnom arhivu.⁷

Kako nije smatrala potrebnim makar jednom rečenicom napomenuti da je Krizman obilno koristio taj dokument – koji ona (u skladu sa svojim tradicionalno zabavnim, mjestimice čak i ingenioznim predodžbama o hrvatskom jeziku) umiljato naziva „peticijskim pismom“ – Kisić Kolanović nažalost nije uočila ni razlike koje očito postoje između hrvatske verzije sačuvane u Hrvatskome državnom arhivu i one (njemačke) kojom se je koristio Krizman.⁸ Nije joj, nažalost, bilo poznato ni to da je njemački prijevod tog do-

kumenta u Hrvatskome državnom arhivu dostupan na mikrofilmu,⁹ u zbirci gradiva iz inozemnih arhiva koje se odnosi na Hrvatsku. Tamo ga nalazimo u verziji koja je različita od one hrvatske koju je ona koristila.¹⁰

Ako pođemo od pretpostavke da Krizman – s čijim odnosom prema dokumentima, doduše, uvijek treba biti oprezan – nije izmislio tekst kojim se je služio (premda je očito prešutio da se služi njegovim prijevodom na njemački!), lako je primijetiti da postoje razlike između te verzije i verzije kojom se bavi Nada Kisić Kolanović. Njemački, pak, tekst koji je dostupan u Hrvatskome državnom arhivu i po sadržaju i po arhivskim oznakama mogao bi odnosno trebao bi odgovarati onomu što je Krizman u svoje vrijeme bio pronašao u Beogradu. On je bez ikakve sumnje prijevod dokumenta izvorno sastavljenog na hrvatskome (jer se u njemu na par mjesta navode tumačenja odnosno napomene, „Anmerkungen“), što znači da najvjerojatnije ipak govorimo o dvije, a ne o tri verzije istog dokumenta.

Razlike između njih nisu prevelike, ali su ipak uočljive. Prva, prevedena na njemački i uvjetno nazvana *beogradskom* (koja je, dakle, u mikrofilmiranu obliku dostupna i u Zagrebu), datirana je 30. studenoga; druga, *zagrebačka*, sastavljena je na hrvatskome i nosi nadnevak 17. studenoga 1942.; u prvoj dokument počinje podsjećanjem na Lički („Velebitski“ odnosno „Brušanski“) ustananak, u drugoj se taj ustananak iz 1932. uopće ne spominje; u

1 B. KRIZMAN, *Pavelić između Hitlera i Mussolinija*, Zagreb, 1980., 430.-433.

2 N. ENGELSFELD, *Povijest hrvatske države i prava. Razdoblje od 18. do 20. stoljeća*. Treće, dopunjeno izdanje, Zagreb, 2006., 402.-410.

3 Vidi: T. JONJIĆ, „Drugdje je Rod, tamo treba skakati! (Ili: nekoliko ganutljivih opazaka o ispitnom gradivu na katedri hrvatske državne i pravne povijesti Pravnog fakulteta u Zagrebu“, *Časopis za suvremenu povijest* (dalje: ČSP), 44/2012., br. 1, Zagreb, 2012., 167.-187. Članak je uvršten u moju knjigu *Trgovci hrvatskim kožama. Polemike o nacionalnoj povijesti XX. stoljeća*, Zagreb, 2021., 89.-119.

4 N. KISIĆ KOLANOVIĆ, „Hrvatski državni sabor Nezavisne Države Hrvatske“, ČSP, 32/2000., br. 2, 562.-563.

5 I. PERIĆ, *Hrvatski državni sabor 1848. -2000. Treći svezak: 1918.-2000.*, Zagreb, 2000., 89.

6 Kao izvor, Krizman navodi: AJ [Arhiv Jugoslavije], [Zbirka mikrofilmova] T-501, rolna 265. (B. KRIZMAN, *Pavelić između Hitlera i Mussolinija*, 430.)

7 Hrvatski državni arhiv, fond 211 - Hrvatski državni sabor, Predsjednički spisi (dalje: HR-HDA-211, HDS, PS), kut. 3, br. 445/1942.

8 Knjižica *Istina o Nezavisnoj Državi Hrvatskoj 10. travanj 1941-1991 – Pedesetogodišnjica uspostave Nezavisne Države Hrvatske*, Buenos Aires, 1991. na str. 40.-41. dijelom prepričava, a dijelom – izgleda – citira Spomenicu, donoseći pritom neke drugačije formulacije. Izvor nije naveden, pa nije jasno otkud te formulacije potječu. Knjižici (66 str.) nije naznačen autor ni

nakladnik, a kao nositelj autorskih prava naveden je Ivan de Mihalovich-Korvin.

9 Na to me je upozorio jedan ugledni hrvatski povjesničar koji ne želi biti spominjan u tom kontekstu, što mene, dakako, ne oslobođa obveze da mu se i ovdje zahvalim.

10 HR-HDA-1450, Zbirka mikrofilmova gradiva iz inozemnih arhiva koje se odnosi na Hrvatsku, svitak D-86, snimke: 855.-859. (odnosno National Archives and Records Administration, Washington, T-501, Roll 265.)

prvoj (*beogradskoj*) navedena su imena i saborske dužnosti desetorice potpisnika, u drugoj (zagrebačkoj) ne navodi se tko je Spomenicu potpisao.

Iz tih sadržajnih razlika i logične pretpostavke da su Nijemci (zacijelo ured Edmund Glaisea von Horstenau, njemačkoga generala u Zagrebu koji je malo ranije, 1. studenoga 1942., dobio novu titulu, postavši „opunomoćenim njemačkim generalom u Zagrebu“) prevodili konačnu verziju dokumenta, a ne njegovu radnu

njemački jezik. U prilogu ovog članka donosimo – bez ikakvih jezičnih i pravopisnih intervencija – i taj nacrt Spomenice i njezin prijevod na njemački, ali i hrvatski prijevod toga njemačkog prijevoda isprave koji je zacijelo predana Poglavniku posljednjeg dana studenoga 1942. godine.¹¹ [Bilo bi logično uzastopce, na kraju teksta, objaviti sva tri priloga, no iz tehničkih razloga – kako bi čitatelji znali o čemu se radi – u ovom broju objavljujemo samo prvi; ostali slijede. Op. ur.]

nje ustaške (Pavelićeve) vladavine, što će potom jugoslavenska i poslijejugoslavenska publicistika i historiografija (pa i većina njezinih hrvatskih nasljedovatelja i sljedbenika) prikazivati kao jedan od neposrednih povoda – možda i glavni – za tobožne raspuštanje Hrvatskoga državnog sabora.

Međutim, kad se ta Spomenica promatra u ondašnjem vojno-političkom kontekstu, onda se dolazi do drugačijeg zaključka, pa se nipošto ne može isključiti mogućnost da je nastala u stanovitu dosluhu sa samim Poglavnikom, koji se je krajem ljeta i početkom jeseni 1942. našao pred prvom velikom unutarnjopolitičkom krizom: obračunom s „dinastijom Kvaternik“ odnosno vojskovođom Slavkom Kvaternikom, njegovim sinom Eugenom Didom, koji je u prethodnom razdoblju obnašao dužnost ravnatelja za javni red i sigurnost, državnog tajnika u ministarstvu unutarnjih poslova i nadzornog zapovjednika Ustaške nadzorne službe,¹³ ali i Slavkovim bratom Ljubomirom, koji je kao veliki župan velike župe Krbava i Psat sa sjedištem u Bihaću pokazao spremnost da državni aparat podredi privatnim interesima, pri čemu je bio i među najradikalnijim zagovornicima nasilnog rješenja srpskog pitanja u Ne-

zavisnoj Državi Hrvatskoj, zbog čega je i smijenjen s te dužnosti i premješten na trećerazredan položaj u Ministarstvu unutarnjih poslova.¹⁴

Dakako, nema neposrednog i nepobitnog dokaza za tezu da je Spomenica nastala u

Pavelić u nazočnosti ministara prima izaslanstvo Hrvatskoga državnog sabora predvođeno predsjednikom Markom Došenom

inačicu – ili im je netko s hrvatske strane dostavio prijevod tog teksta (pa usput tumačio što pojedine sintagme i nadnevci znače) – s visokim stupnjem vjerojatnosti može se zaključiti kako je inačica koja je u strojopisnom obliku sačuvana u Hrvatskome državnom arhivu, zapravo radna verzija dokumenta (ili možda: jedna od radnih verzija).

Na to upućuju i pisarske pogreške u njoj i nekoliko ispravaka na margini, pisanih dijelom grafitnom olovkom i zato jedva čitljivih, a dijelom zelenom tintom. Uza sve to, ta hrvatska, strojopisna verzija nešto je opširnija, pisana naglašeno emotivnim tonom te stilski, pa i politički oštira od one koja je datirana 30. studenoga 1942. i koja je, s imenima desetorice potpisnika, ostala sačuvana u prijevodu na

U sadržajnom je smislu jasno da konačna verzija nije bitno odstupila od radne.¹² Na prvi pogled se ona doima kao čin koji je prepostavljao visok stupanj osobne hrabrosti (premda je iskustvo s veljačkom predstavkom skupine saborskih zastupnika za oslobođanje dr. Vladka Mačeka – na što ćemo se vratiti u nastavku – vrlo rječito pokazivalo da režim poštuje propisani zastupnički imunitet i da potpisnici te predstavke nisu bili izloženi nikakvoj retorziji), i da se je ta hrabrost manifestirala u naglašeno snažnoj kritici cijele dotadaš-

11 Karlo MIRTH, *Život u emigraciji*, Zagreb, 2003., 183. odlučno tvrdi da je „Memorandum“ predan Paveliću upravo tog dana; jedina je nevolja da za tu tvrdnju ne navodi izvora.

12 Prijevod njemačkog prijevoda (Prilog 3) nastoji stilski i pravopisno pratiti radnu verziju Spomenice (Prilog 1), preuzimajući njezine formulacije svagdje gdje je to moguće.

13 Do smjene Eugena i Slavka Kvaternika došlo je u rujnu odnosno listopadu 1942. godine. (Opš. B. KRIZMAN, *Pavelić između Hitlera i Mussolinija*, 422.-441. i dr.). Pavelić je to, dakako, pokušavao javnosti prikazati na što nedramatičniji način, pa je vojskovoda, tobože, otiašao na „oporavak“, a središnji zagrebački dnevnik, *Hrvatski narod* (u daljnjem tekstu: *HN*), 4/1942., br. 563, 24. X. 1942., 3. izvijestio je da je E. D. Kvaternik jučer promaknut u čin ustaškog pukovnika.

14 Osnovne obavijesti o njemu u: P.[avao] C.[INDRIĆ], „Kvaternik, Ljubomir“, *Tko je tko u NDH. Hrvatska 1941.-1945.*, Zagreb, 1997., 225.-226. *HN*, 4/1942., br. 531, 17. IX. 1942., 4. donio je vijest da je započelo ispitivanje podrijetla imovine velikog župana Ljubomira Kvaternika.

određenoj vrsti dogovora barem dijela njegovih potpisnika sa samim Pavelićem (dok su ju drugi možda potpisali i bez svijesti o tom dogovoru!), ali neke pojedinosti ipak nameću potrebu da se ta mogućnost pri njezinu ocjeni ne zaobiđe olako.

Ne radi se samo o tome da potpisnici Spomenice ni jednom riječju nisu u pitanje doveli zasluge Ante Pavelića i ustaškoga pokreta za proglašenje hrvatske države, nego su u Poglavniku i u ustaštvu – doduše, reformiranom i očišćenom od *nastaša*, laktaša i društvenog taloga koji je nove okolnosti koristio za vlastite niske ciljeve, pljačku i razbojstva – i dalje vidjeli formulu koja je u postojećim okolnostima jedina kadra spasiti i predvoditi državu.

K tome su potpisnici tog dokumenta bili mahom ugledni pojedinci – mnogi od njih u visokoj dobi – ali se baš nitko od njih nije mogao ni osobno niti kao predstavnik neke određene političke grupacije pojaviti kao suparnik državnoga poglavarja: ni na unutarnjem niti na vanjskopolitičkom planu nitko od njih nije značio toliko da bi mogao ugroziti Pavelićev položaj. Uostalom, malo tko bi se na otvoren obračun s njime odvazio i u puno idiličnijim razdobljima od onoga u kojem je Poglavljak pokazao da je kadar u kratkom roku i vrlo odlučno ukločio Kvaternike. Većini potpisnika Spomenice je, naime, bilo zajedničko i to da ih ni u mlađim godinama – godinama koje su puno priličnije buntovnu djelovanju – nije odlikovalo borbeni prevratnički duh, pa je pomalo neobično da bi se sada, u dramatičnim vojno-političkim okolnostima, kad je razvitak prilika na istočnoj, afričkoj i tihookeanskoj fronti pokazivao da je moć potpisnika Trojnog pakta prešla svoj zenit, posve samostalno odlučili na manifestaciju koja bi u režimskim redovima mogla biti shvaćena i kao oporbena diverzija, a koja bi dio ustaških redova – upravo onaj dio koji je Spomenicom oštros kritiziran – mogla potaknuti i na oštriju reakciju. Iz nacrta teksta Spomenice jasno se vidi da su njegovi potpisnici bili svjesni da rizik takve reakcije i nije mali, ali – nije nije bilo ni u najmanjim naznakama.

Mi danas, duduše, ne znamo, je li Spomenica ponuđena na supotpis još kojemu zastupniku, ali je znakovito da raspoloživo gradivo i uspomene samih sudionika i suvremenika ne pokazuju da bi ona bila dugo

pripremana, i da bi proizlazila iz nekog šireg raspoloženja, a kamoli iz nekakvih dogovora većega kruga zastupnika okupljenih u Hrvatskome državnom saboru. Sve bi to, dakle, moglo govoriti protiv teze da je nastala *samo* kao izraz raspoloženja i volje svojih potpisnika. Nije iz nje izrastao neki pokret ili kakvo oporbeno okupljanje ni u simboličkome, a kamoli u stvarnom obličju, premda su njezin sadržaj i njezin podilaženje Nijemcima i Njemačkoj objektivno bili takvi da je Spomenica barem načelno mogla poslužiti kao katalizator takvoga gibanja. Nema, međutim, ni najmanjeg znaka da su njezini potpisnici takvo što htjeli, niti ima dokaza da su pretvodno *sondirali* njemačko raspoloženje bilo o sadržaju same Spomenice bilo o njegovim mogućim reperkusijama, premda je jedan od njegovih potpisnika bio predstavnik Njemačke narodne skupine u Saboru. A s obzirom na to da je taj potpisnik, saborski bilježnik Ferdinand Gasteiger, već prije rata imao istaknutu ulogu u kulturnom i političkom organiziraju njemačke zajednice u Hrvatskoj,¹⁵ smije se pretpostaviti da bi on njemačke vojne i političke predstavnike izvjestio o oporbenom pothvatu, da se je o tome doista radilo.

No, najvažnije je to da se Spomenica, osim vanjskopolitičkim pitanjima (problemom talijanskog imperijalizma), naglašeno kritičkim tonom bavi ponajviše problemima unutarnje pravne sigurnosti, stanjem u logorima i zatvorima te ustrojem vojske, dakle: segmentima državne uprave koji su dotad bili pod dominantnim utjecajem Slavka Kvaternika i sina mu Eugena Dide, dvojca koji je nekoliko tjedana ranije uklonjen s vlasti odlučnim koracima državnog poglavara koji je – pripremajući i provodeći taj pothvat – Nijemcima ga predstavljao nuždom koja nema pravu alternativu: u interesu države vojskovođa Kvaternik (a s njime i njegov sin) mora odstupiti, ili će odstupiti sâm Poglavljak.¹⁶

U tom je kontekstu, dakle, Spomenica zapravo legitimirala Pavelićev obračun s Kvaternicima i nedvosmisleno pokazivala koliko je rašireno nezadovoljstvo nači-

nom na koji su oni upravljali vojno-redarstvenim i represivnim sustavom.¹⁷ A upravo bi Pavelićeva povezanost s nastankom Spomenice mogla objasniti činjenicu da taj dokument u prvom dijelu izrazito oštros i negativno ocjenjuje talijansku politiku prema Hrvatskoj i ponašanje talijanske vojske u hrvatskim zemljama (na što su s negodovanjem gledali i neki njemački krugovi), a u jednom riječju ne spominje mađarsku okupaciju Međimurja, premda je i za to bilo itekakva razloga, jer su u međuvremenu Mađari, usprkos hrvatskim negodovanjima i prosvjedima, proglašili aneksiju „južnih krajeva“.

Budimpešta je, naime, izvorno odbila Hitlerovu ponudu iz ožujka i travnja 1941. da zauzme Hrvatsku (dakako, bez Dalmacije i BiH, koje je Führer bio namijenio Italiji), ali je malo potom okupirala dijelove bivše Kraljevine Jugoslavije, pa i Međimurje.¹⁸ Kako je Hrvatska odbijala priznati mađarske aspiracije te istodobno nije pokazivala spremnost solidarizirati se s mađarskim proturumunjskim kombinacijama, nego je – naprotiv – očijukala i sa Slovacima i s Rumunjima kako bi se zajednički pariralo mađarskim teritorijalnim i političkim ambicijama i aspiracijama, budimpeštanska je vlada priredila zakonski načrt o pripojenju „južnih krajeva“. Mađarski je parlament 16. prosinca 1941. donio odluku koja je proglašena zakonom br. XX od 27. prosinca te godine (Zakon o pripajanju južnih krajeva), čime je Mađarska i formalno – ne obazirući se na hrvatske prosvjede – pripojila dotad okupirana područja Međimurja, Bačke, Baranje i Prekomurja, ne spominjući, duduše, pojmove ni jedno od tih područja.¹⁹

Pitanje Međimurja izazivalo je, dakle, mnoge državno-pravne, ali i praktične posljedice i poteškoće političke, gospodarske, kulturno-prosvjetne i druge naravi, ali mu potpisnici Spomenice nisu posvetili nijednoga slova. Nijednoga slova u

17 Tomu se, duduše, može prigovoriti kako bi to bilo još jasnije, da je broj potpisnika bio veći. No, veći broj potpisnika mogao je stvoriti i drugi dojam, jer bi govorio o slabostima načina na koji državom upravlja sâm Pavelić. Zato je trebalo naći mjeru te kritiku režima svesti na kritiku talijanske politike te oca i sina Kvaternika.

18 Opš. T. JONJIĆ, *Hrvatska vanjska politika 1939.-1942.*, Zagreb, 2000., 534.-564. i тамо navedena literatura.

19 Isto.

njoj nema ni o odnosima Nezavisne Države Hrvatske i Nedićeve Srbije, premda je u međuvremenu, ponajviše pod utjecajem nekih njemačkih krugova, razmatran i stanoviti zaokret njemačke politike na Jugoistoku koji je uključivao i moguću korekciju istočne hrvatske granice na štetu hrvatske države.

Nisu potpisnici Spomenice – čak ni kao taktičku koncesiju Poglavniku i njegovoj vlasti, koja bi se činila logičnom da je krajnja svrha Spomenica doista bila kritika postojećeg stanja – registrirali ni krupne promjene u hrvatskoj državnoj politici koje su nastupile već podjesen 1941., a u 1942. su urodile brojnim sporazumima s raznim četničkim skupinama,²⁰ utemeljenjem Hrvatske pravoslavne crkve i sličnim mjerama koje su govorile o težnji da se i srpsko pitanje rješava primarno političkim sredstvima. Čini se razumnim pretpostaviti kako ništa od toga ne bi bili previdjeli, da im je na umu bilo *samo* sređivanje stanja u državi, i da je Spomenica bila plod *samo* njihovih razmišljanja.

Umjesto toga, potpisnici tog dokumenta zadovoljili su se ostrom – i, dakako, posve utemeljenom – kritikom talijanske politike, pri čemu su vrlo sažeto, ali nagašeno povoljno ocijenili ponašanje Nijemaca (njemačke manjine u Hrvatskoj kao i njemačke države odnosno vojske).²¹ U stvarnosti, te pohvale Nijemcima bile su uvelike nezaslužene, iako je njemački napad na Jugoslaviju omogućio Hrvatima da ostvare davnašnji san i proglose samostalnu državu. Nijemci se, međutim, nisu zadovoljavali samo time da u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj njemačka narodna sku-

Otvaranju Hrvatskog državnog sabora 1942.
novinstvo je posvetilo veliku pozornost

pina dobije povlašten položaj (premda se je u međuraču pokazivala neusporedivo lojalnijom beogradskom režimu nego što se je solidarizirala s hrvatskim nacionalnim težnjama);²² umjesto toga se je većina njemačkih političkih i vojnih dužnosnika tijekom rata (uz rijetke izuzetke bili su to austrijski Nijemci koji su se teško oslobađali predrasuda i uvjerenja baštijenih iz austro-ugarskog doba) najčešće ponašala na način koji je ugrožavao hrvatske interese te potkapao vrhovništvo i ugled hrvatske države, pokazujući i time da njezin nastanak i opstanak nisu po volji njemačkom imperijalizmu.

Teško je vjerovati da potpisnici Spomenice nisu uočavali kako se njemačke oružane snage na području Nezavisne Države Hrvatske – premda nominalno snage njezina saveznika – često ponašaju kao okupator, što će još jače doći do izražaja u idućem razdoblju. Nijemci, doduše,

nisu pokazivali izravne teritorijalne pretenzije (premda bi se u slučaju kasnijega Operativnog područja Jadranskog primorja, a možda čak i u slučaju tzv. Zemunskog trokuta te Boke kotorske, i ta ocjena mogla dovesti u pitanje, a ne bi valjalo smetnuti s uma ni spomenute njemačke kombinacije s istočnom Bosnom), ali su zato nastojali hrvatsko područje i hrvatsku državu podrediti svojim političkim i gospodarskim interesima, obilno koristeći činjenicu da su Hrvati u otporu Talijanima, u nedostatku alternative, prisiljeni tražiti upravo njihovu, njemačku pomoć.

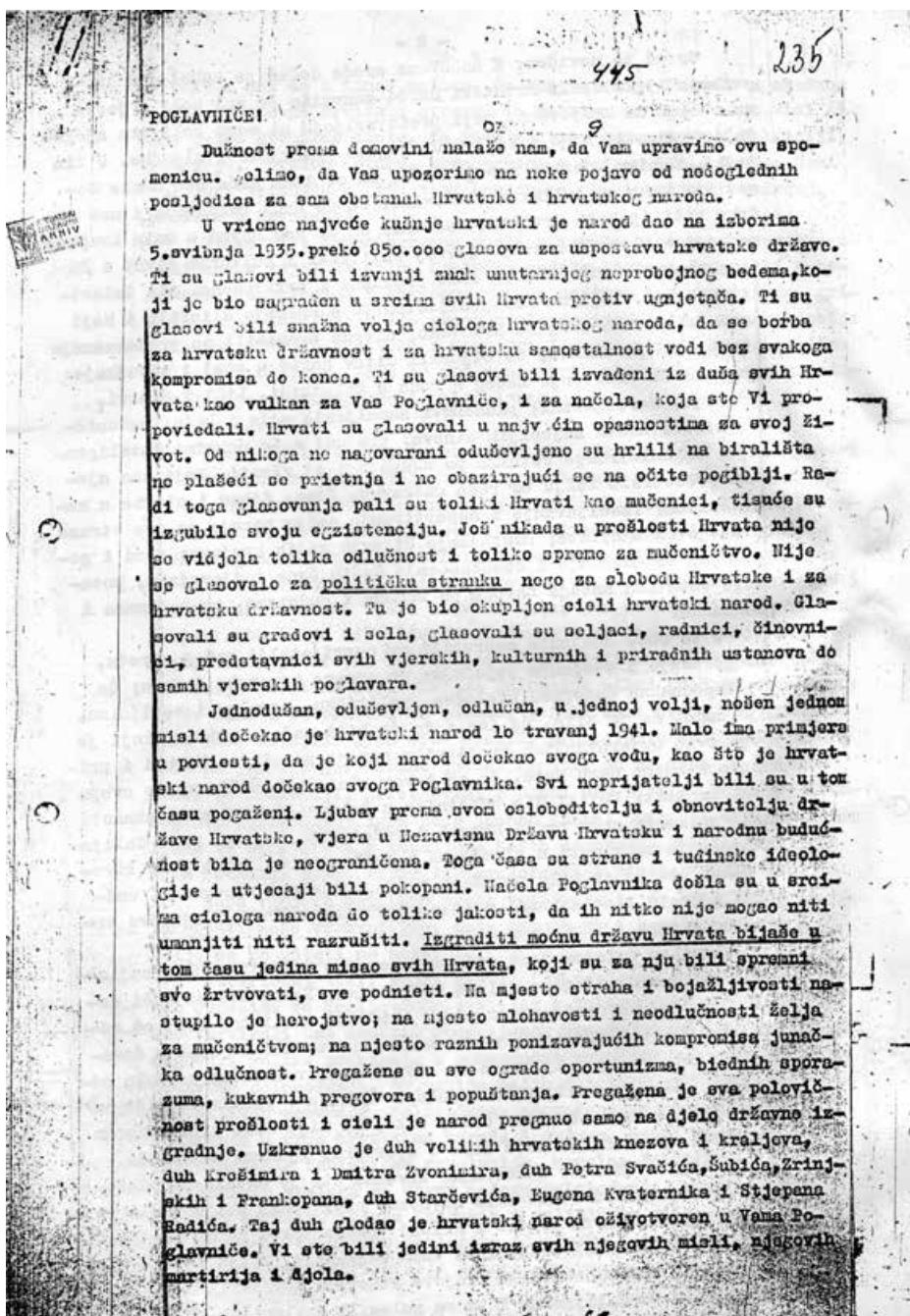
Zato zatvaranje očiju pred njemačkom obiješću u Hrvatskoj i nasiljima njemačke vojske zacijelo nije bilo plod sljepila i nepoznavanja činjenica, nego dio taktike kojoj su potpisnici tog dokumenta pribjegli: izravna i istodobna konfrontacija i s Talijanima i s Nijencima u postjećim bi okolnostima bila politički kratkovidna te bi nadilazila granice hrabrosti, neovisno o tome, je li Pavelić u nastanku Spomenice imao svoje prste ili nije. No, i daljnji vojnopolitički razvitak u nemaloj mjeri podupire tezu da ona nije nastala bez Poglavnika, a možda i njemačkog znanja: u razdoblju nakon Spomenice povećavat će se njemački utjecaj – Ustaška će vojnika biti podređena domobranstvu, a domobranstvo stavljeno pod njemačko operativno zapovijedanje.

Tako shvaćena, Spomenica bi s jedne strane bila instrument unutarnjega političkog preslagivanja, a s druge strane dio diplomatskoga i vojno-političkog nadmetanja koji je rezultirao jačanjem njemačkoga, a slabljenjem talijanskog utjecaja koji je ionako uzmicao zbog općeg slabljenja fašističkog režima i talijanske vojske. No, u postjećim je okolnostima Pavelić s krugom svojih najbližih suradnika još živio u iluzijama o krajnjim njemačkim planovima, pa će – kako se jezgrovito, ali točno izrazio jedan hrvatski povjesničar – trebati doći do pada Italije da se shvati kako njemački saveznik nije ništa doli okupator. Međutim, ni tada – u posljednjim mjesecima 1943., a kamo li kasnije – nije bilo snage ni objektivne

20 Usp. najnovija istraživanja u: Vlatka VUKELIĆ–Vladimir ŠUMANOVIC, *Četničke postrojbe u službi Nezavisne Države Hrvatske*, Zagreb, 2021.

21 Zanimljivo je da na tu okolnost nije skrenuo – koliko mi je poznato – nitko od pisaca koji su se tim dokumentom bavili. Tako i N. ENGELSFIELD, *Povijest hrvatske države i prava*, 404., uopće ne uočavajući da je posrijedi Spomenica skupine zastupnika, a ne dokument koju je sastavio, usvojio ili potpisao (cijeli) Sabor, ne uočava ni to da su autori Spomenice izbjegli kazati makar jednu riječ o njemačkim nasiljima u Hrvatskoj, ali ovlaš piše da „krajem 1942. Hrvatski državni sabor svojim memorandumom kritizira vanjsku politiku NDH – i biva raspunišen.“

22 Premda je za Nijemce koji su državljeni Nezavisne Države Hrvatske formalno predviđala ravнопravnost s Hrvatima, Zakonska odredba o privremenom pravnom položaju „Njemačke narodne skupine u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj“, objavljena u *Narodnim novinama* br. 56 od 21. VI. 1941., davala je toj skupini svojstvo pravne osobe javnog prava i faktično otvarala vrata nizu povlastica koje je ta manjina obilno koristila.

Prva stranica nacrtu Spomenice skupine saborskih zastupnika iz studenoga 1942. (Prilog I)

mogućnosti da državna politika zauzme protunjemački kurs i stupa na stranu onih koji su samostalnu Hrvatsku bezuvjetno otklanjali puno prije Pavelića i ustaša, pa samim time i puno prije hrvatskog priklanjanja Osovini i hrvatskih zločina.

U svakom slučaju, ni u kritici talijanske politike, niti u kritici pravne nesigurnosti, nereda i nasilja koja su se zbog raznih razloga događala na hrvatskome državnom području, autori Spomenice nisu bili usamljeni. Mnoštvo je dokumenata hrvatskih civilnih i vojnih vlasti u kojima se izriču slični, pa i oštiri uobičeni prigovori i

kritike, budući da je hrvatski odgovor na srpska nasilja koja su se sustavno događala između dvaju svjetskih ratova i u Tsvetkovskom ratu – bez obzira na to, je li taj odgovor dolazio voljom državnih vlasti ili bez te volje (ali i u tom slučaju najčešće uz nedovoljnu spremnost vlasti da nasilju stanu nakraj) – bio doista nemilosrdan.²³

23 Dokumente o tim nasiljima probrao je i s neiskrivenom tendencijom priredio te 1993. pod naslovom *Zločini na jugoslovenskim prostorima u prvom i drugom svjetskom ratu. Zbornik dokumenata. Tom I: Zločini Nezavisne Države Hrvatske 1941.-1945.* objavio beogradski Vojnoistorijski institut.

Pokušaji iz prvog razdoblja da se osiguraju mir i red te razoružaju pučanstvo,²⁴ pokazali su se nedostatnima, pa su uskoro zaredala nasilja i zločini. S hrvatske se strane isticalo da su njima – u ozračju koje su eksplozivnim napravile 23 jugoslavenske godine – započeli srpski pobunjenici i ostaci jugoslavenske vojske; ljudi je pala na one koji su se 1945. našli na strani poraženih. Njihove zločine nije sprječila ni Pavelićeva Izvanredna zakonska odredba i zapovijed donesena krajem lipnja 1941., koja je prema nalogu ministra unutarnjih poslova bila tri dana uzastopce objelodanjivana na prvoj stranici svih novina te objavljivana na radio-postaji ujutro, popodne i navečer, k tome i plakatirana i razglašena u gradovima i općinama.²⁵ Njome se je prijekim sudom prijetilo svakomu tko bi „uopće bilo kada izvršio bilo kakvo nasilje nad životom ili nad imovinom bilo koga državljanina ili državnog pripadnika Nezavisne Države Hrvatske“.

Usporedno s time su, u sklopu borbe protiv tzv. divljih ustaša i nastava, dopunjene zakonske odredbe o prijekom судu i o pokretnome prijekom судu.²⁶ Usprkos tomu, koloplet nasilja i zločina – često motiviranih i osobnim osvetama, gramzivošću i najnižim strastima – nije se zaustavlja, premda je pritom i u službenim krugovima bila nazočna svijest o tome da stradavaju i mnogi nedužni ljudi, i da je takav postupak ne samo nekršćanski i neljudski, nego je i politički nerazuman, budući da u naručje pobunjenika gura

24 HN, 3/1941., br. 67 od 20. IV. 1941., 14. donio je zapovijed vojskovode Kvaternika: „Dobio sam ponovno potvrđene vijesti, da četnici i razna ostala razbojnička banda pod imenom ustaša zalaze u razne kuće i stanove, te pljačkaju. Odredujem sigurnosnim organima, da takove osobe i pljačkaše na licu mjesta strijeljaju. Upozoravam gradjane, da nitko nema pravo zalaziti u mirne gradjanske domove bez propisane legitimacije zakonitih vlasti. Ovlašćujem gradjane, koji bi na taj način bili smetani od nepozvanih osoba, da na licu mjesta daju otpor. Nitko osim redarstvenih organa, providjenih potpisom legitimacijom, ne smije po privatnim stanovima uredovati. Pozivam napose prave ustaše, da na ovakove pljačkaše, koji blate njihovo časno ime, strogo pripave i redarstvu predaju. U Zagrebu, 19. travnja 1941.“

25 „Poglavnika izvanredna zakonska odredba i zapovijed“ od 26. VI. 1941. (Narodne novine, br. 60 od 26. VI. 1941.; HN, 3/1941, br. 133, 27. VI. 1941., 1.) O važnosti te Izvanredne zakonske odredbe i zapovijedi govorio je i komentar koji je objavljen i godinu kasnije, u HN, 4/1942., br. 460 od 26. VI. 1942., 3.

26 Narodne novine br. 60 od 26. VI. 1941.

znatan dio srpskog pučanstva u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, a kod velikog broja samih Hrvata izaziva nezadovoljstvo i ogorčenje.²⁷ S druge se je strane, međutim, procjenjivalo kako će nasilja i pravna nesigurnost potaknuti preostale kolonizirane Srbijance, pa i dio drugoga srpskog pučanstva na iseljavanje u Srbiju. U tom je smislu, uostalom, već krajem proljeća i početkom ljeta 1941. bio postignut dogovor s Nijemcima, koji se je izjavio kad su Nijemci shvatili da se time destabiliziraju prilike u Srbiji.²⁸

Izvješća, prigovori i kritike nižih hrvatskih vojnih i građanskih vlasti vrlo često su uključivale i kritiku talijanskog imperijalizma. Tu kritiku su već od travnja 1941. registrirali i talijanski obaveštajci i promatrači, koji su velikom većinom bili svjesni da ih Hrvati samo formalno smatraju saveznicima, dok ih u stvarnostiочекuju neprijateljski, kao okupatore. Štoviše, i Nijemcima, koji su od početka bili svjesni hrvatsko-talijanskih animoziteta i koji nisu štedjeli ni hrvatsku politiku, najkasnije u ljetu 1941. bilo je posve jasno da Srbi pucaju na Hrvate iz talijanskog oružja.²⁹ No, u hrvatsko-talijanskim prijeporima oni su i dalje odbijali stati na hrvatsku stranu, štedeći talijansku osjetljivost, jer je Hitler – ratujući od početka ljeta 1941. na dvije fronte – talijansko saveznštvo smatrao jednim od glavnih uporišta svoje politike, pa je uporno ponavljao kako Italiji treba stalno popuštat i neprekidno brinuti o Duceovu prestižu, jer bi pad Mussolinija i slom fašizma za Njemačku imali nesagledive posljedice.³⁰

To je, uostalom, bio nastavak davno zacrtane politike: da je Berlin uređenje Ju-

goistoka – a napose sudbinu istočne obale Jadrana – odavno prepustio Rimu, bilo je jasno ne samo iz mnoštva službenih priopćenja i izjava najviših njemačkih državnih dužnosnika, nego i iz sudbine Južnoga Tirola: htio je Hitler sve Nijemce okupiti u jednoj državi čak i po cijenu europskoga i svjetskog rata, jedino je južnotiolske Nijemce ostavljao Italiji. Štoviše, njemačke su vlasti i silom suzbijale propagandu za pripojenje Južnoga Tirola Velikojemačkom Reichu. Zato su se u travnju i svibnju 1941. uzaludnima pokazale hrvatske molbe za njemačkim posredovanjem u hrvatsko-talijanskim pregovorima, uzaludne su bile sve demonstracije hrvatskih simpatija prema njemstvu i Hitleru, uzaludnim se je pokazalo i rasno zakonodavstvo, osmisljeno i doneseno pred kraj travnja i početkom svibnja upravo s nakanom da se te simpatije što zornije pokažu i dokažu: Berlin se nije smilovao, a Paveliću je kazano kako Hitleru na vrata može pokucati tek nakon što uredi hrvatske granice i uopće hrvatske odnose s Italijom i njezinih *otto milioni di baionette*, osam milijuna bajuneta.³¹

Prepuštena sama sebi, Hrvatska je bila prisiljena na žrtvu: dovoljno malu da kao država opstane, dovoljno veliku da sebi natakne omču oko vrata. Mladen Lorković, koji je početkom lipnja 1941. od državnog tajnika postao ministrom vanjskih poslova, u svojim je dnevnim bilješkama sustavno registrirao napetosti u hrvatsko-talijanskim odnosima i talijanske pritužbe na hrvatsku neloyalnost i neprijateljstvo.³² Iz područja južno od njemačko-talijanske demarkacijske crte svakodnevno su stizala izvješća o talijanskim nasiljima i talijansko-srpskoj suradnji na štetu Hrvatske. Italija je nastupala kao zaštitnik srpskog pučanstva i sustavno nastojala stvoriti dojam da su Hrvati kadri jedino činiti zločine, a ne upravljati državom. Hrvatski poslanik u Bukureštu, Edo Bulat, pisao je Lorkoviću 26. studenoga 1941. kako je talijanska politika dovela Hrvatsku nadomak *likvidacije*: „Ako bi imali ovako dalje padati iz nevolje veće u još gore, a ako bi imali svejedno pasti, onda radije da to bude u jedanput i slavno, pa neka

barem povijest napiše jedan veliki čin, koji će dati hranu onima, koji će iza nas doći za jedan novi ustanak. Bolje je odmah pasti, nego li stalno padati bez kraja, bez izgleda na bolje i bez nade, jer ovako umiranje vodi u stvari na isto, samo s razlikom, što iz takve smrti rijetko ima pravog uskrsa!“³³

„Sjećam se dobro“, nastavlja Bulat u toj tužaljci, „Trumbićevih izlaganja, koji se uprkos svom rodoljublju i velikom iskustvu i dalje mnogo varao u pogledu pravih namjera Talijana. On je meni dosta često govorio da Talijani ne bi nikad od nas ni bili tražili ništa da je to [1918.-1920. Op. T. J.] bila Hrvatska, dok su se vis a vis Jugoslavije morali onako držati. Trumbić je žalio da je do tog saznanja došao, kad je već bilo kasno i kad se nije dalo više ništa popraviti. Međutim, lagali su kao i uvijek. Što bi se Trumbić tek danas iznenadio u pogledu talijanske perfidnosti da ih vidi sada kako kao gladni vuci razdiru iznutra i izvana naše narodno tijelo. U šteti koju nam nanose teško da ih je itko ikada premašio, a u pogledu perfidije sigurno nitko. Međutim kao svi Ustaše, čvrsto vjerujem u Poglavnika, njegovo bolje poznavanje činjenica, u njegovu vidovitost i u njegovu odlučnost za djelo.“³⁴

Bilo je Bulatu, očito, jasno da su se na hrvatskome narodnom i državnom području isprepleli interesi Talijana, Nijemaca i Mađara, da i unutar političkih i gospodarskih struktura u tim državama postoje različiti pogledi na Hrvatsku, da se je u kontekstu europskoga i svjetskog rata u hrvatskim zemljama razbuktao i hrvatsko-srpski sukob, pa i građanski rat među samim Hrvatima, da svoje interese i svoje pouzdanike na hrvatskome tlu imaju i jugoslavenska izbjeglička vlada i Kominterna i Aćimovićeva odnosno Nediceva Srbija, da nacionalne i vjersko-konfesionalne razlike i razmirice – jer nisu utrnuli čak ni na tren prividno zapretani prijepori unutar katoličkih redova niti sukobljavanja među muslimanima – čine situaciju još složenijom i podložnijom tuđinskim utjecajima, pa je potrebna stanovita politička

27 Kao klasičan (ali nipošto usamljen) primjer takve kritike obično se ističu izvješća Davida Siničića, velikog župana Veličke župe Bribir i Sidraga sa sjedištem u Kninu, kasnijeg zamjenika općega upravnog povjerenika kod zapovjedništva talijanske Druge armije te stožernika Ustaškog stožera Like i Gacke sa sjedištem u Gospiću, i njegova nastojanja da se srpskoj pobuni stane nakraj pomirljivijom politikom.

28 *Akten zur deutschen Aussenpolitik 1918-1945*, Serie D (1937-1945), Band XII/2, dok. 589, str. 796.-798.; B. KRIZMAN, *Pavelić između Hitlera i Mussolinija*, 47-48.; T. JONJIĆ, *Hrvatska vanjska politika 1939.-1942.*, 656.-658.

29 Ulrich von HASSELL, *Vom andern Deutschland. Aus den nachgelassenen Tagebüchern 1938-1944*, Zürich, 1946., 223.

30 Opš. T. JONJIĆ, *Hrvatska vanjska politika 1939.-1942.*, passim.

31 Isto.

32 N. KIŠIĆ KOLANOVIĆ, *Mladen Lorković – ministar urotnik*, Zagreb, 1998.

33 HR-HDA-227, Ministarstvo vanjskih poslova Nezavisne Države Hrvatske, kut. 4, fasc. Politički odjel. Pismo od 26. XI 1941. Usp. T. JONJIĆ, *Hrvatska vanjska politika 1939.-1942.*, 825.

34 Isto.

i diplomatska vještina kako bi se izbjeglo da Hrvatska bude po kratkom postupku okupirana i svedena na položaj susjedne Srbije, čime – dakako – ne bi bile ugašene ni talijanske, ni mađarske, ni njemačke, ni srpsko-jugoslavenske niti komunističke kombinacije i aspiracije.

Bulat je, dakle, shvaćao ono što ni mnogi strukovnjaci ne žele shvatiti do danas: da uklanjanjem Pavelića i ustaša Hrvatska zacijelo ne bi preko noći postala mitska Arkadija u kojoj bi se počivalo u debeloj hladovini, napasalo krvace i sviralo frulice. Stvarnost je bila surovija, ali nema nikakve sumnje: pravna nesigurnost i nasilja koja su dolazila s hrvatske strane išla su najviše naruku onima koji su bili protivnici hrvatske države: Srbiма, jugoslavenskim komunistima, njemačkim zagovornicima otvorene okupacije i instaliranja vojne uprave te, dakako, Talijanima. Zato su bez praktičnih posljedica ostala i brojna hrvatska negodovanja zbog načina na koji se na istočnoj obali Jadrana vodila talijanska politika; baš kao i mnogi dokumenti iz kojih jasno proizlazi da su sami Talijani smatrali ustaše svojim ljutim neprijateljima (zbog čega su se, dakako, trsili – i to prilično uspješno – da ih u razvojačenom pojasu, tzv. Drugoj zoni, ne bude uopće ili da ih bude što manje, a da predodžba o njima bude što nepovoljnija).

Tako su, primjerice, Talijani negodovali zbog toga što je u svibnju 1942. šef Ustaške mladeži Ivan Oršanić u Dubrovniku javno govorio kako predstoji ponovno preuzimanje cijelokupne vlasti od strane ustaša na svetom tlu Hrvatske, da će se jake ustaške snage trijumfalno vratiti u hrvatske gradove te iz njih protjerati Srbe i Talijane, a da zapovijed od 7. rujna 1941., kojom su uvedene iznimne mjere u razvojačenom pojasu, zaudara na strvinu.³⁵ Jedva odmjerjeniji bio je Mile Budak koji je kao ministar bez lisnice i poslanik u Berlinu sredinom 1942. objašnjavao Nijemcima – i onima na vlasti i onima koji su političke procese promatrali sa strane – da Hrvati jesu zahvalni tim njemačkim saveznicima, Talijanima, na pomoći dok su bili u izbjeglištvu, ali im ni u kojem slučaju

ju ne kane prepustiti ni hrvatska područja niti dominaciju u Hrvatskoj.³⁶

U bilješkama ministra Lorkovića sačuvani su podsjetnici na talijanske pričužbe na hrvatske ministre i druge dužnosnike – da Italiju i Talijane ignoriraju ili podcjenjuju – a sačuvano je i to da je talijanski poslanik Raffaello Casertano u svibnju 1942. izjavio kako je jedini talijanski prijatelj u vladajućim krugovima ni manje ni više nego – Eugen Dido Kvaternik.³⁷ Lorković je zabilježio čak i to da su Nijemci sumnjičili moćnog sina vojskovođe Kvaternika da služi kao talijanski informator,³⁸ ali – nisu Nijemci samo sumnjali: kad je mladi Kvaternik ujesen 1942. smijenjen, poslanik Casertano se izlano da je on, Dido Kvaternik, s Talijanima tajno spletario protiv hrvatske državne vlade (vlade u kojoj je bio državni tajnik!), navodno s primarnom nakanom da ukloni Lorkovića,³⁹ inače poznatog po pronjemačkom raspoloženju.

Objavljene su te bilješke prije skoro četvrt stoljeća, a skoro pola stoljeća je otkad su objavljena njemačka izvješća da je vojskovođa Kvaternik nakon smjene u jesen 1942. računao ne samo na Nijemce – jer je i njegovo germanofilstvo bilo općepoznato, pa to nije bilo tajna ni za Talijane! – nego je preko svog sina Eugena tražio „oslonac kod talijanskog saveznika“⁴⁰, baš kao što je kasnije – mjesecima, zapravo godinama, gurnut na marginu, i dalje veličao Njemačku i pisao o nepobjedivošti njemačkog oružja – pa ipak: nikako da ovi i slični zapisi pronađu put do očiju povjesničara, kamoli do očiju takozvane opće javnosti (kako se eufemistički naziva svita nedoučenih novinskih i internetskih piskarala koji iz praznoga neumorno preispipaju u šuplje).

Fenomen je, naravno, vrlo zanimljiv, a samo onima posve siromašnima duhom ne će biti jasno o čemu se radi: Talijani su 1942. smatrali i ponavljadi kako je vrlo moćni i vrlo nepopularni ravnatelj za javni red i sigurnost i nadzorni zapovjednik

Ustaške nadzorne službe, Dido Kvaternik, jedini njihov prijatelj u Hrvatskoj, a nekim se je čudom taj isti Kvaternik poslje silaska s vlasti, jedva koju godinu kasnije, nakon rata pretvorio u tobogenju perjanicu hrvatske političke mudrosti i hrvatskoga protutalijanstva, pritom u zacijelo najomiljenijeg svjedoka u svakoj raspravi protiv Pavelića, bila ona hrvatska, bila ona jugoslavenska. (Izraze istoga tog mentaliteta i korolare istoga duha vidjeli smo i pet-šest desetljeća kasnije, na Tuđmanovu primjeru – kad su prvi predsjednika najzdušnije razapinjali oni koji su se najviše koristili njegovom vladavinom – s tom razlikom da je iza Tuđmana država o/p stala, pa je predsjednika imao tko braniti.)

A toj su vatrići tijekom jugoslavenskih desetljeća svoje cjepanice prilagali mnogi. Za potrebe takve „rasprave“ Vinko Nikolić – urednik *Hrvatske revije*, časopisa u kojem su objavljeni Kvaternikovi vješto pisani pamfleti – odlučno je sudjelovao u mistificiraju, krivotvorenu i dovođenju hrvatske javnosti u bludnju.⁴¹ Najpoznatijeg od hrvatskih emigrantskih povjesničara, Jeru Jareba, dopala je sreća da se iz njegova opsegom malog, ali ipak vrijednoga historiografskog djela u komunističkoj Jugoslaviji ne citira praktično ništa osim njegova naslanjanja na Didu Kvaternika i Kvaternikovu doskočicu o „sjemenju iz kojeg su niknuli Rimski ugovori“ (pa se je Jareb tomu tako dičnu i pouzdanu svjedoku odužio vrlo inventivnim, posve nekritičnim i zapravo nedostojanstvenim načinom na koji je za tisak 1995. priedio njegove pamflete, prešućujući praktično sve negativne reakcije koje su na Kvaternikove tekstove u emigraciji odmah uslijedile, a objavljajući – da se Vlasi ne dosjete – u historiografskom i političkom pogledu posve beznačajne marginalije Mačekova tajnika Branka Pešelja, poznatog teoretičara *treće Jugoslavije* i skrušenoga hodočasnika na *molepstvije* odnosno

41 Ustvrdio je, javno, da su u uredništvu časopisa počinjeni dokumenti koji svjedoče o istinitosti Kvaternikovih filipi protiv Pavelića, pa je onda četiri desetljeća kasnije Kvaternikovoj udovici pismo priznao da je posrijedi bila obična izmišljotina koju su Kvaternik i on skupno skovali („Ne postoji nikakav dokument, nikakva ‘isprava’ o kojoj pišete. To je pok. Dido napisao, sporazumno sa mnom, da djeluje uvjernjivo...“). Nacionalna i sveučilišna knjižnica, Oštvaština Vinka Nikolića, pismo Mariji Kvaternik od 27. IV. 1988.).

35 T. JONJIĆ, *Hrvatska vanjska politika 1939.-1942.*, 812.

36 U. v. HASSELL, *Vom andern Deutschland*, 274.

37 N. KIŠIĆ KOLANOVIĆ, *Mladen Lorković – ministar urotnik*, 158.

38 Isto, 193.

39 Isto, 247.

40 B. KRIZMAN, *Pavelić između Hitlera i Mussolinija*, 436.

Glaise von Horstenau, Slavko Kvaternik i njemački poslanik Siegfried Kasche

parastos za Dražu Mihailovića, ministra jugoslavenske vlade u kojoj su 1941.–1945. kao Dražini drugovi sjedili najbliži suradnici doktora Vladka Mačeka).

Uvršćujući, naime, u zbirku članaka Eugena Dide Kvaternika samo Pešeljevu reakciju na Kvaternikove tekstove, Jareb je hrvatskom čitatelju – kojemu je emigrantski tisak iz 1950-ih i ranih 1960-ih godina bio i ostao nepoznat i uglavnom nedostupan – vrlo svjesno htio poslati prešutnu poruku da drugih reakcija na te tekstove uopće nije bilo. To, dakako, nije bila istina, ali je time *povjesničar* ispunio očekivanja naručitelja i plataca (obitelji Kvaternik) – a uđovoljio je i vlastitim historiografskim te naknadno stečenim političkim standardima – dok je drugačije (posve profesionalno i bez prešućivanja filipa koje je Dido Kvaternik izazvao protiv sebe) htio postupiti, recimo, Milan Blažeković, kojemu se je obitelj Kvaternik bila prethodno obratila molbom da za domovinsku javnost priredi te članke.

Pošast se je tako prelila i u samostalnu Hrvatsku; štoviše – upravo u njoj se je rascvala. Kvaternikova *antipavelićiana*, uvezana u knjigu, popularizirana je na dotad neupamćen način: prepisivalo se te članke na sve strane, feljtoniziralo ih je više dnevnih listova, pa su oni – poput posve slične zbirke konfabulacija, natega i bezobraznih izmišljotina koju je svojedobno izvorno objavio isti nakladnik (!), a potpisao Ivan Meštrović (*Uspomene na*

političke ljude i događaje) – promovirani u vrlo važan izvor za interpretaciju hrvatske povijesti 20. stoljeća.

Da u svoje doba vrlo neomiljeni Dido Kvaternik u novoj, demokratskoj Hrvatskoj postane simpatičan, skrbili su učeni i kritični novinski kolumnisti (poput Željka Krušelja, Branka Podgornika i njima sličnih), a kao kruna svemu, ministarstvo vanjskih poslova mlade hrvatske države – stvar izgleda fantastično, ali osim mene kao živog svjedoka, o tome postoje i drugi svjedoci i pisane isprave, otpremnice – ukorićenim je tekstovima Dide Kvaternika u proljeće 1995. brižno opskrbilo i hrvatsku diplomatsko-konzularnu mrežu (!), ni ne krijući odgojno-pedagoške pobude toga svog neobičnog postupka.⁴² Istim stopama kroči se i danas, kad se posve nekritično – bez ikakve provjere i bez potvrde u izvorima (štoviše, nasuprot izvorima koji sugeriraju suprotnе zaključ-

42 Jednim od tih besplatnih (a nesumnjivo plaćenih) primjeraka Kvaternik-Jarebove knjige obdarilo je 20. V. 1995. i mene, u to doba nižerangiranoga diplomatskog službenika veleposlanstva u Bernu, e kako bi me prosvijetilo i izvelo na pravi, *antifašistički* put, jer: nisu li vješti polemički sastavci smijenjenoga, povrijedenoga i poniženog, donedavno skoro svećnog Dide Kvaternika najbolji dokaz da je uzore već 1941. trebalo tražiti u Vladu Janiću Capi, Stevi Krajačiću i Jakovu Blaževiću, odnosno – preko Srba, Borićevca, Krnjevića, Široke Kule i Španovice – u AVNOJ-u, ZAVNOH-u i beogradskoj Skupštini, s poklikom „Amerika i Engleska bit će zemlja proleterska...“?

ke!) – hrpmice prihvaćaju Kvaternikove konfabulacije.⁴³

Hrvatska historiografija i povjesna publicistika nevjerojatno uporno i dosljedno, kao vrag od tamjana, bježe od spomenutih Casertanovih, za nas u svakom pogledu tužnih svjedočanstava o Didi Kvaterniku, pa čak i od logična zaključivanja, tražeći za sebe alibi u jaslama takozvane *političke mudrosti*, uopće ne uočavajući da je kao neizbjegjan plod te publicistike i takve nazovi-historiografije, za kojom da dana današnjega kaskaju kojekakva novinska piskarala i internetski sveznadari, Hrvatska postala moguća samo kao izdaja nacionalnih interesa, kao prodaja nacionalnog teritorija⁴⁴ odnosno jednostavno kao – zločin, upravo onako kako je svojedobno tumačio jedan od prvaka tzv. hrvatskog antifašizma, Šime Balen, koji nas je uvjeravao kako samo Maček može konkurirati Pavelićevi izdaji i kako je na području Nezavisne Države Hrvatske, od ukupno pet milijuna stanovnika, ubijeno više od 800.000 ljudi, dakle – skoro svaki šesti, pri čemu je jasno da su ustaše pobile većinu ili čak sve do jednoga, jer je Pa-

43 Tako će, primjerice, Davor KOVACIĆ, „Reprezivne mjere redarstvenih vlasti Nezavisne Države Hrvatske prema pripadnicima Hrvatske seljačke stranke u Drugom svjetskom ratu“, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, vol. 46, Zagreb, 2014., 309. bez ikakve ograde prihvati tvrdnju Dide Kvaternika, da se je Andrija Artuković kao ministar unutarnjih poslova zalagao za to da se vodstvo Hrvatske seljačke stranke jednostavno – pobije. Nije mu palo na pamet čak ni to da bi se Kvaternik – kao jedan od krunskih svjedoka jugoslavenske historiografije – tim člankom iz 1959. mogao osvećivati Artukoviću zbog toga što se je ovaj u prethodnom razdoblju pred američkim sudom branio (i obranio), između ostalog, i time što je isticao da nije imao stvarne vlasti nad Kvaternikom i Ravnolikstvom za javni red i sigurnost. Stvar nije toliko tajna da profesionalni povjesničar o njoj ne bi morao baš ništa ne znati: o tome je – prije jugoslavenskoga – naveliko pisao hrvatski emigrantski tisak. Usp. Vjekoslav VRANČIĆ, *Dr. Andrija Artuković pred sjeveroameričkim sudom*, Buenos Aires, 1959. U domovini su, pak, objavljeni Moškovljevi zapisi – prema kojima, doduše, zbog mnogih razloga treba biti krajnje kritičan – iz kojih proizlazi da su između Artukovića i E. Kvaternika vrlo brzo nakon uspostave Nezavisne Države Hrvatske prekinuti čak i elementarni osobni kontakti. (Ante MOŠKOV, *Pavelićev doba*. Prir. Petar Požar, Split 1999., 230.) Bilo je, dakle, puno razloga za Kvaternikovu pristranost na Artukovićevu štetu, samo – uz malo truda sive dade previdjeti.

44 Pri čemu, dakako, žrtvovanje hrvatskih zemalja Srbiji, Sloveniji i sl. za račun Jugoslavije nije nikakav gubitak niti izdaja, nego je rodoljuban, politički i etički mudar te dalekovidan čin. Problem postoji samo i jedino kad se žrtva čini za uspostavu neovisne Hrvatske.

velić, kaže Balen, „ubojica na čijoj duši leži preko 800.000 poklanih Srba, Hrvata, Židova, Muslimana“.⁴⁵

Ako je Vladko Maček, predsjednik najveće hrvatske političke stranke i nesumnjivo najpopularniji naš političar u godinama uoči Drugoga svjetskog rata, „kramarski, za određenu svotu novaca prodavao zemlju i narod najvećem neprijatelju toga naroda“, i ako nam se iz srca boljševičkog Zagreba 1948. za tog Mačeka kaže da je „najgrdnija figura zločinca u čitavom Cianovu dnevniku“⁴⁶ – premda se u tome znamenitu i neobičnu spisu Pavelić spominje desetke puta – i ako su Pavelić i ustaše doista pobili više od 800.000 ljudi, onda je silogizam neoboriv i nedvosmislen: neovisna hrvatska država doista je pothvat uz koji su mogli pristati samo izdajice, razbojnici i uopće nečasni ljudi, dakle – ljudski otpad koji je trebalo bez milosti trijebiti od 1941., a onda 1944./45. i istrijebiti.

Jer, kao što jednom reče Darko Bekić, svojedobno jedan od glavnih savjetnika predsjednika Tuđmana: „Vrijedi ponoviti da je sva emigrantska memoarska i historiografska literatura, koja polazi od teze o Bleiburgu kao „izdaji hrvatskih naroda“ od strane Engleza ili, pak, gradi mit o Bleiburgu kao „tragediji hrvatskog naroda“ – promašena. Kao da se omrznute neprijatelje i prezrene zločince može izdati, i kao da je propašću ustaškog režima, čitav hrvatski narod doživio tragediju!“⁴⁷ Jer, nasuprot toj „osovinskoj, kvislinškoj i fašističkoj“ Hrvatskoj stajala je – smatra kasniji višedesetletni hrvatski veleposlanik – jedina prava i autentična Hrvatska, ona „federalna, saveznička i narodnofrontovska“, dakle – jugoslavenska.

Ona, ta „federalna, saveznička i narodnofrontovska“, jugoslavenska Hrvatska doživjela je „pobjedu“; ona nas je „oslobodila“: oslobodila nas je države i nekoliko stotina tisuća što pobijenih, što protjeranih naših sunarodnjaka (da bismo bili što slabiji kad se domalo budemo morali iznova u krvi oslobođati); ona je pobije-

dila tako da je Hrvatska prepolovljena, a njezin ostatak presječen kod Neuma i poluotoka Kleka; pobijedila je tako da su spaljene hrvatske enciklopedije, rječnici i pravopisi, čak i posve nedužne, iz tzv. antifašističke perspektive sasvim korektne historiografske sinteze; pobijedila je i tako da nam je ministrom unutarnjih poslova postao poznati hrvatski rodoljub i neumorni radnik na hrvatskoj kulturnoj njivi, drug Aleksandar Ranković, a naša kultura na nekoliko desetljeća bila lancima i batinama odsječena od Zapada te silom upravlјana prema moskovskim i afroazijskim širinama, dakle – tamo gdje nikad nismo bili niti smo htjeli biti.

A unatoč svim tim i mnogim drugim logičnim i skoro neizbjježnim asocijacijama koje se smrtniku nameću kad se suoči sa Spomenicom iz studenoga 1942., taj dokument zasluzuje posebnu pozornost kao kolektivno djelo koje je nastalo kao jedan od niza vrijednih i važnih dokumenata stvorenih u kontekstu ustanovljenja i djelovanja Hrvatskoga državnog sabora.

Istini za volju, ta ustanova u ratnom razdoblju hrvatske povijesti nesumnjivo nije imala prvorazrednu ulogu, ali je ipak bila važan čimbenik našega političkog života, a usprkos omalovažavanju na koje je nailazila već kod dijela suvremenika (i osobito u jugoslavenskoj historiografiji), ostala je nezaobilazna u svakoj raščlambi političko-vojnih i ideoloških previranja u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj.⁴⁸ A sama Spomenica skupine saborskih zastupnika važna je i po tome što su ju potpisali neki od viđenijih političara, intelektualaca i državnih dužnosnika iz tog doba. Tek usput bi se moglo kazati još i to da je važna i po tome što ju *nisu potpisali* oni koji su za vrijeme Nezavisne Države Hrvatske bili na odgovornim mjestima, pa i u samome Saboru, ali su tada šutjeli, da bi se poslije sloma države razmetali svojim kritikama i svojom naknadnom mudrošću.

Te ne će u cijelosti ispričati ni možebitna potvrda teze da je Spomenica nastala

Didu Kvaternika su Taljani smatrali jedinim svojim prijateljem u hrvatskim vladajućim krugovima

u doslihu s Poglavnikom, jer: nije mali broj onih koje nitko nije priječio da sroče sličan dokument, budući da se je i umtar ondašnjega autoritarnoga poretka moglo barem u Saboru, sa saborskим imunitetom, ili izvan Sabora, podnošenjem ostavke, izraziti svoje nezadovoljstvo: bilo je i državnih dužnosnika na ministarskome ili s njime izjednačenu položaju koji su podnijeli ostavku (Milovan Žanić, Mile Starčević), a da poslije toga nisu imali neugodnosti. U tom je smislu Spomenica svojevrsni spomenik svojim potpisnicima kao ljudima koji su ipak pokazali svijest o vlastitoj odgovornosti za sudbinu svog naroda i njegove države te su osjećaj osobne i nacionalne časti prepostavili udobnostiima svakodnevnog života.

Ipak, i njihovo postupanje kao i shvaćanje te interpretacija sadržaja same Spomenice prepostavljuju osvrt na ustanovljenje i djelovanje Hrvatskoga državnog sabora iz 1942. godine.

(nastavit će se)

45 Š. BALEN, Pavelić, Zagreb, 1952., 61., 137.

46 M. S., „Predgovor“ u: *Dnevnik grofa Ciana*, Zagreb, 1948., 10.

47 D. BEKIĆ, „Verzija Cowgillova izvještaja“, u: *Bleiburg: otvoreni dossier*. Ur. Marko Grčić, Zagreb, s. a. [1990.], 66.

48 Isto.

Prilog 1

Nacrt Spomenice

POGLAVNIČE!

Dužnost prema domovini nalaže nam, da Vam upravimo ovu spomenicu.¹ Želimo, da Vas upozorimo na neke pojave od nedoglednih posljedica za sam obstanak Hrvatske i hrvatskog naroda.

U vrieme najveće kušnje hrvatski je narod dao na izborima 5. svibnja 1935. preko 850.000 glasova za uspostavu hrvatske države. Ti su glasovi bili izvanji znak unutarnjeg neprobojnog bedema, koji je bio sagrađen u srcima svih Hrvata protiv ugnjetača. Ti su glasovi bili snažna volja cielega hrvatskog naroda, da se borba za hrvatsku državnost i za hrvatsku samostalnost vodi bez svakoga kompromisa do konca. Ti su glasovi bili izvađeni iz duša svih Hrvata kao vulkan za Vas Poglavnici, i za načela, koje [koja] ste Vi propovjedali.² Hrvati su glasovali u najvećim opasnostima za svoj život. Od nikoga ne nagovarani oduševljeno su hrlili na birališta ne plašeći se prijetnja i ne obazirajući se na očite pogiblji. Radi toga glasovanja pali su toliki Hrvati kao mučenici, tisuće su izgubile svoju egzistenciju. Još nikada u prošlosti Hrvata nije se vidjela tolika odlučnost i toliko spreme za mučeničtvvo. Nije se glasovalo za političku stranku nego za slobodu Hrvatske i za hrvatsku državnost.³ Tu je bio okupljen cieli hrvatski narod. Glasovali su gradovi i sela, glasovali su seljaci, radnici, činovnici, predstavnici svih vjerskih, kulturnih i priradnih ustanova do samih vjerskih poglavara.⁴

- 1 U njemačkoj verziji (odnosno u onome što smatramo njemačkim prijevodom konačnog teksta Spomenice), potpisnici se Poglavniku obraćaju s „Ti“.
- 2 Premda je očito, treba ipak istaknuti: radi se o Ustaškim načelima odnosno o Načelima Hrvatskog oslobodilačkog ustaškog pokreta koja su objavljena 1933. te dopunjena 1940. i 1941. godine.
- 3 Očita je aluzija na propagandu iz vodstva HSS-a koje je uporno tvrdilo – a činit će to još desetljećima – da ga rezultati izbora za Narodnu skupštinu iz prosinca 1938. čine jednim legitimnim predstavnikom hrvatskog naroda.
- 4 Vjerojatno aluzija na izbore iz prosinca 1938. i glasovanje zagrebačkog nadbiskupa Alojzija

Jednodušan, oduševljen, odlučan, u jednoj volji, nošen jednom misli dočekao je hrvatski narod 10. travanj 1941. Malo ima primjera u poviesti, da je koji narod dočekao svoga vođu, kao što je hrvatski narod dočekao svoga Poglavnika.⁵ Svi neprijatelji bili su u tom času pogaženi. Ljubav prema svom oslobođitelju i obnovitelju države Hrvatske, vjera u Nezavisnu Državu Hrvatsku i narodnu budućnost bila je neograničena. Toga časa su strane i tuđinske ideologije i utjecaji bili pokopani. Načela Poglavnika došla su u srcima cielega naroda do tolike jakosti, da ih nitko nije mogao niti umanjiti niti razrušiti. Izgraditi moćnu državu Hrvata bijaše u tom času jedina misao svih Hrvata, koji su za nju bili spremni sve žrtvovati, sve podnjeti. Na mjesto straha i bojažljivosti nastupilo je herojstvo; na mjesto mlojavosti i neodlučnosti želja za mučeničtvom; na mjesto raznih ponizavajućih kompromisa junačka odlučnost. Pregažene su sve ograde oportunizma, biednih sporazuma, kukavnih pregovora i popuštanja.⁶ Pregažena je sva polovičnost prošlosti i cieli je narod pregnuo samo na djelo državne izgradnje. Uzkrstno je duh velikih hrvatskih knezova i kraljeva, duh Krešimira i Dmitra Zvonimira, duh Petra Svačića, Šubića, Zrinjskih i Frankopana, duh Starčevića, Eugena Kvaternika i Stjepana Radića. Taj duh gledao je hrvatski narod oživotvoren u Vama Poglavnici. Vi ste bili jedini izraz svih njegovih misli, njegovih martirija i djela.

Stepinca. Iako vrlo kritičan prema politici HSS-a, Stepinac je odlučio izći na izbole. Na radiju je objavljena vijest, da je glasovao za vladinu listu, pa je nadbiskup objavio da je vijest neistinita i da je – glasujući za Mačekovu listu – glasovao za pravdu i slobodu hrvatskog naroda, a ne „ni za osobu ni za stranku“. (Ivan GABELICA, *Blaženi Alojzije Stepinac i hrvatska država*, Zagreb, 2007., 105.-106.)

- 5 U stvarnosti, dočeka u formalnom smislu uopće nije bilo: Pavelić je u Zagreb došao 15. IV. 1941. u ranim jutarnjim satima. U njemačkoj verziji formulacija je bitno drugačija: u njoj se govori o tome da je hrvatski narod čeznuo sa svojim vodom i da ga je oduševljeno primio („Es gibt wenige Beispiele in der Geschichte dafür, dass sich ein Volk nach seinem Führer so gesehn und ihn so empfangen hatte, wie das kroatische Volk Dich, Poglavl...“)
- 6 Opet aluzija na sporazumaštvo koje je karakteriziralo politiku vodstva Hrvatske seljačke stranke.

Usred te nevidene i nečuvane sreće došao je kobni dan 18. svibnja 1941.⁷ Cieli hrvatski narod zahvatio je val boli i jauka za otetim mu krajevima, koji predstavljuju ne samo kolievku njegove državnosti, nego i kolievku njegove prosvjete i uljudbe. U tim težkim danima tješila nas je nada, da se ipak neće sve onako dogoditi, kako su toliki naslućivali; da će naša Dalmacija i naš Jadran biti ipak za Hrvatsku spašeni; da će naš narod u onim krajevima moći u slobodi razvijati svoj politički i kulturni život i da je okupacija onih krajeva samo prolazna i privremena.⁸ Ali žalostni dogodaji, koji su kao posljedica te okupacije sledili i koji danas slide na očigled hrvatskog naroda promašili su predskazanja i najgorih pesimista, te otjerali čitav narod u očaj i zdvajanje: demografsko uništenje našeg naroda u Dalmaciji, Liki i Krbavi, Primorju, Hercegovini; plamenovi zapaljenih sela i kuća; mučeničtvvo tisuća naših najboljih sinova; progoni naše narodne inteligencije; organiziranje četnika po okupatorskoj vlasti, koji kao njezine predstraže kolju od reda muškarce, žene, djecu i starce u našim selima; izseljavanje i deportiranje našeg naroda na sve strane sa njegovog ognjišta; nestajanje čitavih naših krajeva; glad i golotinja; osramočenje i obeščašće naših žena i djevojaka, potucanje ostataka

⁷ Tog su dana u Rimu potpisane četiri dvostrane isprave koje skupno nazivamo Rimskim ugovorima: Ugovor o određivanju granica između Kraljevine Hrvatske i Kraljevine Italije, Sporazum o pitanjima vojničkoga značaja, koja se odnosi na jadransko-primorsko područje, Ugovor o jamstvu i suradnji između Kraljevine Hrvatske i Kraljevine Italije, te Zaključni zapisnik. Istoj cjelini pripadaju i neki jednostrani dokumenti. Autori Spomenice, razumljivo, najboljnijim smatraju Ugovor o određivanju granica.

⁸ Potpisnici su se pritom mogli pozvati i na Pavelićeve riječi iz govora sveučilištarcima ustašama, održanog 25. IV. 1941., u danima kad su se izjaviove hrvatske nade da će se pitanje razgraničenja s Italijom moći otegnuti odnosno odgoditi: „Borit ćemo se za cjelokupnost svoje zemlje, borit ćemo se, da u sklop naše države dođu svi Hrvati. Kako je hrvatski narod sada pobedio, tako će i svagda i u buduće pobedit, kad to bude potrebno i kad to sâm bude htio. Sloboda je naša i mi je više ne damo.“ (HN, 3/1941., br. 72, 25. IV. 1941., 1.-2.). Upravo taj izvadak iz Pavelićeva govora želio je srednjoškolcima ucijepiti Ljubomir Maraković, uvršćujući ga u svoju Žetu. *Hrvatsku čitaniku za više razrede srednjih škola*, Zagreb, 1943., 469.-470.

našega naroda po šumama i gudurama, po pećinama i planinama.

U to obće očajanje nahrupili su neprijatelji našeg naroda, da ogorčenje i očajanje pojačaju; da omraze hrvatsku državu; da joj izpodmaknu osnovicu biološku, političku, moralnu i socijalnu. Koje čudo, da je bilo, da ima i da će biti našega sveta, koji je povjerovao uvjerenjima protivnika novoga poredka u Europi i pristupio k njima samo zato, da na takav očajnički način spase svoju hrvatsku čast. Veliki dio odmetnika u Dalmaciji niti su komunisti niti anarhisti nego pravi Hrvati i rodoljubi, koji se pred Talijanima moraju sakravati u planinama i pećinama, da spasu gole živote nakon što su im bile porušene kuće, posjećeni vinogradi, uništena i oteta ljetina radi njihove hrvatske svesti i njihova hrvatskog odpora.⁹

Klasičan primjer toga rada može svatko vidjeti u nedavnoj akciji talijanske vojničke sile u Gorjancima.¹⁰ Nakon što su naši ustaše i naši domobrani gotovo posve očistili taj kraj od odmetnika, vratili mir i red u sva sela i postavili zajedno s domaćim ljudima dovoljno ljudstva za obranu protiv budućih provala odmetnika, pošla je talijanska vojska u „akciju“: težkim topničtvom razorenja su i opet hrvatska sela, u kojima nije bilo niti jednoga odmetnika; obešastiše naše žene i djevojke, ljudima nametnuše kontribucije i oduzeše i ono

⁹ Nema sumnje da je negodovanje zbog talijanske aneksije dijela primorskog područja bilo široko rasprostranjeno u hrvatskom pučanstvu. Iz toga, međutim, ne treba izvlačiti zaključke o silno velikoj broju pripadnika jugoslavenskoga partizanskog pokreta. U izvješću Maksia Baće Glavnog štabu NOP odreda Hrvatske iz ožujka 1942., dakle, približno u vrijeme kad je zaključeno veljačko zasjedanje Hrvatskoga državnog sabora, tvrdi se kako se pod zapovjedništvom Štaba dalmatinsko-dinarskih NOP odreda, koji je osim područja bivše austrijske pokrajine Dalmacije obuhvaćao i livanjsko odnosno duvanjsko područje, nalazi svega 610 slabo naoružanih ljudi (*Narodnooslobodilačka borba u Dalmaciji 1941-1945. Zbornik dokumenata. Knjiga 2: siječanj-srpanj 1942. godine*. Split, 1982., dok. br. 33., str. 91.-106.). Drago GIZDIĆ, *Dalmacija 1942. Prilozi historiji Narodnooslobodilačke borbe*, Zagreb, 1959., 117-121. tvrdi kako je stvarni broj ipak bio veći, te da je dosegao čak 950 boraca.

¹⁰ Zaciјelo se misli na operaciju „čišćenja“ iz srpnja 1942., jedan od pothvata koje su talijanske snage poduzele na Žumberku odnosno na hrvatsko-slovenskoj međi.

240

- 6 -

yanja političkih i stvaralačkih snaga narodnih u ovim sudbenosnim vremenima uobiće i ne govorimo.

Poglavljič!

Naša oružana snaga može biti samo onda jaka, ako ima svoj oslon u najširim narodnim slojevima, ako narod u njoj vidi svoju volju, svoju jakost, svoju čast i svoju obranu. Bez političke pravde i jednakosti sviju građana pred zakonima države, bez aktivizacije i mobilizacije svoga hrvatskog znanja, iskustva, sposobnosti i dobre volje, za izgradnju države, bez žive vjere u njezinu budućnost i ujedno poštovanosti u radu - nema i ne može biti moralno-piholežkih temelja i političkih preduvjeta za izgradnju valjane vojne organizacije i državne obrane.

Nedoraslost i nesposobnost pojedinaca na mogim vodećim mjestima, pomanjkanje stručne spreme, mnogostrukost ustaških i domobranskih upravno-organizatornih kolosejka, nedostatak bilo kakve koordinacije, ~~članak ovi ustaši i domobrani, stepa i iekative domobranih časnika, pravljenje razlike između bivših austro-ugarskih i bivših jugoslavenskih časnika, koji su dokazali svoju sposobnost i svoju lojalnost, svi ti razlozi smetaju i smetati~~ brzoj i pravilnoj izgradnji naše oružane snage. Slučaj prelaznika, osobito seljaka, koji su činima dokazali svoju vjernost i koji se u vojsci diele od ostalih posebnim znakovima i tako vrijeđaju u svojoj vojničkoj časti, karakterističan je za prilike, kada vladaju u našem domobranstvu, ali je rasumljiv, kada se uzme u obzir, da je vođenje i organizacija vojske bila povjerena ~~nove~~ neoteženom bivšem austro-ugarskom časniku ~~čije slavohlepje i megalomska ambicija~~ niko poznavao granice i kojem je uspjelo, da izvan granica svoga rešora u svojim rukama skoncentriše skoro čitav potencijal državne vlasti, nametnuvši se diktatorom više manje ovim područjima javnog života, a pogotovo unutarnjoj politici, upravi, priradu i prometu - glavnim faktorima današnje europske vojničko-političke i vojničko-priradne situacije.

Poglavljič!

Pošto je čas, da se prekine dosadanjam načinom vođenja politike, jer su država i narod u najvećoj opasnosti i jer ste Vi, poglavnič, dužni, da ih spasavate u suradnji s najboljim sinovima našeg naroda. To od vas sviju bez razlike traži ljubav prema domovini, povjest, čast, ponos i budućnost hrvatskog naroda, krik i sudbina hrvatske krvi i duše.

Prema našem mišljenju treba neodgodivo poduzeti i provesti slijedeće:

1. Budući da je Dalmacija i Primorje kolicvka i srce hrvatske državnosti; budući da se bez Jadra ne može niti zamisliti država Hrvatska; budući da je okupacija tih krajeva po četama kraljevine Italije dokazala pred očima cijelog hrvatskog naroda, - a o čemu će se vremenom osvjeđaći cijeli kulturni svijet -, uništavanje našeg narodnog bitka u tim krajevima, budući da je okupatorska sila isle tako daleko, da je u ono

Rukopisne opaske na nacrtu Spomenice

malo živeža, što je ostalo od odmetnika. Niti jedan odmetnik nije uhvaćen, niti jedan ubijen, ali je zato na povratku kroz Krašić i Pribić vršena takva ratna kontribucija, da su se naši seljaci od čuda skamenili. Prije te „akcije“ odmetnici su se iz hrvatskih krajeva redovito povlačili na područje okupirano po Talijanima i tu su nalazili zaklonište. U tom zakloništu oni se i danas nalaze, da obnove svoje provale u zgodnom času, dakako na hrvatsku stranu. Tu taktiku i metodu rada vidi danas svako hrvatsko diete. Ta ista taktika pro-

vodi se u Dalmaciji, Primorju, Gorskom Kotaru, Hercegovini i jednom dielu Bosne.¹¹ Sami Talijani priznaju u privatnom razgovoru, da im nije do smirenja prilika u Hrvatskoj.

Svako vidi danas ogromnu razliku između postupaka njemačke i talijanske vojničke sile. Njemačka vojska postupa drugarsi s hrvatskim domobranima i

¹¹ Područje nastanka i djelovanja „gerilskih“ odnosno četničkih i partizanskih skupina (južno od njemačko-talijanske demarkacijske crte) pokazuje točnost ove ocjene.

ustašama, svuda nastupa kao saveznička, prijateljska, kojoj je prije svega stalo do izgradnje i konsolidacije Nezavisne Države Hrvatske i koja pri tome ne slijedi svoje sebične političke ciljeve. Zato je ona u najširim slojevima naroda najoduševljenija pozdravljenja i obljuhljena.

Poglavljiče!

Posljednji je čas, da se rješi ovo pitanje, jer od njega ovisi sreća ili nesreća hrvatskog naroda za buduća stoljeća. Moramo biti jednom na čistu, što konačno namjerava kraljevina Italija s Hrvatskom. Jednom mora prestati ova igra talijanske politike, jer će hrvatskog naroda u najugroženijim krajevima sigurno nestati; jer će se svaki državni autoritet pokopati, jer će se ubiti u narodu i inteligenciji svaka vjera i svaka nada; jer stvarno idemo ravno u propast. Dosta je bilo liepih obećavanja od strane kraljevine Italije, dosta je liepih riječi. Sad treba djelima pokazati, da je Dalmacija hrvatska kolievka; da Dalmaciju nikad predati ne možemo; da je nikada zaboraviti ne možemo, jer bi sami svoju bit izdali i sami sebe zatajili i na sebe svalili prokletstvo svih budućih hrvatskih pokoljenja. Moramo jednom kazati, da ne damo od četnika klati po Dalmaciji, Hercegovini i Bosni naš živalj. Neka toj krvavoj neprijateljskoj igri bude jednom konac! Dosta je poklano naših ljudi te opustošeno i popaljeno naših domova uz poklike talijanskih četnika: Živio Petar II. Karađorđević! Živila Velika Srbija!

Našu vanjsku politiku treba voditi tako, da kraljevina Italija osjeti naše vrhovništvo, našu odlučnost i konačno – našu čast. Dalje se popuštati ne može!

18. svibanj 1941. znači najvažniju povjesnu prekretnicu u našim odnosima sa kraljevinom Italijom i talijanskim narodom, koga smo poštivali kao nosioca obnovljenog europskog poredka i kome smo dugovali veliko priznanje i zahvalnost za stvar svoga narodnog i državnog oslobođenja. Okupacija naših najčišćih narodnih područja bez ikakvog stručnog [na margini ispravak rukom: etničkog], političkog, gospodarskog opravdanja znači zadiranje

u srce hrvatskog naroda i države, znači negaciju duhovnih elemenata fašističke revolucije, moralno-političku likvidaciju talijanskih zasluga za stvar našeg oslobođenja, vraćanje Versaille-skom poredku, izdaju duhovnih i političkih ciljeva osovine i Nove Europe, te upravo neslućeno ideološko i političko-propagandističko jačanje neprijatelja novoga europskog poredka.

Poglavljiče!

Poslije 19 mjeseci obstanka Nezavisne Države Hrvatske svak je u mogućnosti da vidi, kako se na žalost nisu izpunile nade i očekivanja najboljih i najpožrtvovnijih Hrvata, koji su svoje hrvatsko rodoljublje dokazali progonima, tamnicama, globama, zapostavljanjima i svakojakim drugim žrtvama. Odmah su s početka Hrvati zapanjeni gledali kako se ruši javni red i sigurnost i ugled državne vlasti. Pred obće poznatim činjenicama divljačta, krvočlvačta, otimačine, samovolje i bezakonja najbolji ljudi se povukoše u svoja ognjišta i zapanjeni šute. Pojedinci su počeli gospodariti imovinom, životom i smrću desetaka tisuća ljudi protiv odredaba zakona.

Na tolika mjesta /položaje/ došli su ljudi, koji su vršili obće poznata divljačta i razaranja, pa ih vrše čak i danas. U ustaške redove uvukli su se saboteri i izrabljivači, ljudi sa dna života, koji nisu nosili u svojim srcima niti izkre pravog hrvatskog rodoljublja, koji su udovoljavali svojim instinktima i jurili za svojim sebičnim ciljevima.¹² Oni su na toliko mjesta

12 Usp. Pavelićev govor stožernicima i logornicima u sabornici, 30. lipnja 1941., koji je u središnjem režimskom listu objavljen pod naslovom „Poglavljak učvršćuje temelje Nezavisne Države Hrvatske“. Uredništvo ga je opremilo podnaslovima: „Svatko je izvršio svoju dužnost upravo časno i dolično“, „Uspostavljanje nove uprave“, „Zašto nije uvedena banska čast“, „Sada sve mora biti u potpunom skladu sa zakonima“, „Poglavljak poziva na strogo vršenje dužnosti“, „Stvaranje Nezavisne Države Hrvatske u duhu novog poredka“, „Izvršitelji državne uprave u zemlji“, „Tko nije čiste prošlosti, taj će se sam od dužnosti ukloniti“, „Nitko nema pravo da progoni, jer to će se činiti samo putem zakona“, „Samo ustaški pokret može praviti ustašku politiku“, „Nitko nije gospodar tujeg života“, „Zakon se mora do kraja izvršavati“, „Poglavljak poziva laktaše da se odstrane“, „U Nezavisnoj Državi Hrvatskoj tko potraži intervenciju ne će dobiti ni ono na što ima pravo“, „Svaki od nas, naglašuje Poglavljak, mora biti uzorom marljivosti, sabran, čestit i moralan“ (HN, 3/1941., br. 137, 1. VII. 1941., 1.-3.).

i toliko puta oblatili hrvatsko ime i čast i osramotili ustaška načela, od kojih je narod očekivao najbolju organizaciju države i najsigurniji pravni poredak. Oni su bez kontrole raznašali, grabili i pljačkali ogromne imutke židovske i pravoslavne. Njima se ima pripisati povlačenje čestitih građana iz državnog života. Oni su uveli u našu politiku kao načelo mržnju i sadističku osvetu. U pojedinim krajevima oni su priečili i zapriječili normalni tog [tok] javnog života i mjesto da narod predobiju za državu i vlast oni su ga odgurnuli i što više na mnogim mjestima izazvali njegovu mržnju ne samo protiv režima nego nažalost i protiv države. Oni proigravaju naše moralno pravo prosvjeda radi klanja Hrvata, jer su vršili tolika poznata krvočlvačta na Kordunu, Bosni, Srijemu, Pakracu, Gudovcu kod Bjelovara itd.¹³

Tima [Tim] ljudima imaju se pripisati grozote, koje su se događale u logorima i zatvorima i koje se još i danas događaju.¹⁴ Životi tisuća građana njima su predani na milost i nemilost, a oni, kako izgleda, za svoja djela ne moraju nikome odgovarati. Na njihovu inicijativu odvlačilo se tisuće ljudi, žena i djece u logore bez ikakvog ispitivanja njihove krivice. Njihovom krivnjom je tisuće prelaznika bilo odvedeno u logore, bilo ubijano samo zato, da se mogu njihove kuće opljačkati i imanja prisvojiti. Ti nazovi-ustaše stvarali su na svakom koraku osobnu i imovinsku nesigurnost, izazivali i podržavali kaos i tako bili i ostali najbolji pomagači odmetnika. Nije nikakvo čudo, da obični seljaci i građani rad tih ljudi poistovjetuju s radom ustaškog pokreta strahujući pred osvetom

vosti, sabran, čestit i moralan“ (HN, 3/1941., br. 137, 1. VII. 1941., 1.-3.).

13 U jednom od niza svojih govorova na radiju koje je prenio i tisak, Božidar Kavran – koji će u studenome postati logornikom ustaškog logora Zagreb I. – ponovio je krajem kolovoza 1941., da je jedno samoobrana, a drugo je „bjesnilo koje obuzima slabice značajem isto onakovih, protiv kakovih se tobože bore i u kojem bjesnili počinjuju djela, koja bi mogla baciti ljugu na hrvatski narod. (...) Hrvatski ustaški borac mora biti uviek svjestan, da ima dužnosti, a za sada nikakvih prava, a pogotovo ne prava sile.“ (HN, 4/1942., br. 194, 27. VIII. 1941., 5.)

14 Kao i prethodnim opaskama o zločinima u Gudovcu, na Kordunu itd., i ovim se vjerojatno cilja na Didu Kvaternika.

i kaznom, koja nas prije ili kasnije može da stigne radi njihova divljačtva i bezakonja.¹⁵

Često se govorilo o čišćenju ustaških redova, ali se ono uviek odgađalo odnosno ograničilo na nekoliko manje odgovornih osoba, dok je radikalno čišćenje od elemenata divljačtva i bezakonja uviek odgađano. Upravo to je osmijelilo te razarače naše državne izgradnje tako, da oni i dalje svima prkose bez otpora poplašenog naroda, koji se boji njihove osvete, jer skoro nitko ni u gradu ni na selu ne zna, kad će i tko će ga iza leđa pogoditi i jer više manje svatko osjeća, da je izvragnut njihovoj samovolji i stavljen izvan zakona.¹⁶ Glas o radu ovakovih ustaša širi se samo šaptom od usta do usta, a sve to dakako na štetu ugleda države i njezine vlasti.

Poglavnice!

Dvostruki kolosjek državne uprave je nemoguć.¹⁷ Nemoguće je da u isto vrieme

15 U govoru održanom 28. II. 1942. Pavelić je ustvrdio kako je „svojedobno odredio, da oni, koji su nedostojni, koji su pa i zločinci, da se odstrane, da ne vrše nikakve službe. Zašto? Zato, jer nema razlike, dapače, gori je svaki onaj, koji u ime ustaše zlo čini, nego najgori četnik. To je u najviše slučajeva već prestalo, ali još se dogaja, a na nama je svima, da na to prstom upiremo i da u tom pravcu i polju liečimo i svakoga na pravo mjesto ili na posao ili u tamnicu dovedemo.“ (*Brzopisni zapisnici Prvog zasjedanja Hrvatskog državnog sabora u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj godine 1942. Od I. do XII. saborske sjednice – od 23. veljače do 28. prosinca 1942.*, Zagreb, 1942., 164.)

16 U *Narodnim novinama* od 23. VIII 1942. objavljena je zakonska odredba o Ustaškome stegovnom i kaznenom судu, koju je istog dana donio i *Hrvatski narod*. Relativno često su objavljivane vijesti o kažnjavanju ustaških dužnosnika nižeg, ponekad i srednjeg ranga. Godinu kasnije, taj glavni zagrebački list je 28. VIII. 1942. donio vijest da su jučer imenovani dužnosnici Strogovalnog suda Glavnog ustaškog stana: pročelnik vijećnik Stola sedmorce u miru Josip Brkić, Grga Ereš, Krinoslav Lokmer, Mladen Lorković, Ivan Oršanić, Marko Došen, M. Matijević, J. Car, Mijo Bzik, sveuč. prof. dr. Ibrahim Ruždić, Josip Rožanković, Jure Pavičić, Božidar Kavran, Ivan Javor, Milan Freisman, Andrija Betlehem, M. Sažunić, I. Pregrad, Šime Cvitović.

17 Pravni temelj dominacije ustaškog pokreta nad redovitom upravom nalazio se je i u Odredbi o uskladbi rada ustaške organizacije s državnim vlastima, od 29. IV. 1941., premda se je ona imala odnositi primarno na ona područja „gdje još nije potpuno organizirana državna vlast“. (*Narodne novine*, br. 15 od 30. IV. 1941., *Nezavisna Država Hrvatska. Zakoni, zakonske odredbe i naredbe proglašene od 11. travnja do 26. svibnja 1941. Knjiga I. Svezak I.-10.* Ur. A. Matačić, Zagreb 1941., 121.-122. Odredba je

vode unutarnju državnu politiku i upravu odgovorni ministri i ustaše. Neka je vode ili jedni ili drugi.¹⁸ Neprestani sukobi i razilaženja između ustaških dužnostnika i dužnostnika unutarnje uprave, občinskih načelnika, kotarskih predstojnika i velikih župana, koji kraj samovoljnih odredaba ustaških dužnostnika nisu u stanju da vode unutarnju upravu, doveli su unutarnju upravu do absurdna, mrtvila i razpadanja. Bilo je slučajeva, da su pojedini ustaški dužnostnici dokidali osude sudova i sebe proglašivali sudsima, te je tako kaos prelazio i preko pragova izricanja pravde i zakonitosti. Stvar se pogoršala do vrhunca time, što je ustašama od početka data diktatorska vlast i nadzor nad organima javne uprave.¹⁹ Da su u većini slučajeva tu vlast i nadzor vršili pravi ustaše, ljudi savjesti i spreme za svoju odgovornu službu, ne bi nesreća bila tolika. Ali su tu vlast prečesto uzeli u ruke ljudi,

objavljena i u: *HN*, 3/1941., br. 78, 1. V. 1941., 7.). Usp. izvješća koja su Saboru podnijeli ministar unutarnjih poslova Andrija Artuković (*Brzopisni zapisnici Prvog zasjedanja*, 28.-34.; „Rukovodimo se načelima zakonitosti uprave“, *HN*, 4/1942., br. 361, 25. II. 1942., 3.-4., 11.) i ministar pravosuda i bogoslovija Mirko Puk (*Brzopisni zapisnici Prvog zasjedanja*, 36.-41.; *HN*, 4/1942., br. 362, 26. II. 1942., 2.-3.).

18 Već ranije, krajem travnja 1941. Poglavnik je donio odredbu kojom se zabranjuje spontano nastala praksa, da „ustaški povjerenici i ustaški stanovi“ obnašaju državne funkcije, poput imenovanja i razrješenja službenika, jer – od dana imenovanja vlade, samo su ministarstva ovlaštena smjenjivati i imenovati činovnike (*HN*, 3/1941., br. 79, 29. IV. 1941., 1.; T. JOANJIĆ, *Hrvatska vanjska politika 1939.-1942.*, 659.-660.). Usp. Odredbu o uskladbi rada ustaške organizacije s državnim vlastima, od 29. IV. 1941., te– Zakonsku odredbu o državnoj vlasti NDH (*Narodne novine*, br. 59, *Nezavisna Država Hrvatska. Zakoni, zakonske odredbe i naredbe proglašene od 27. svibnja do 30. lipnja 1941. Knjiga II. Svezak II.-20.* Ur. A. Matačić, Zagreb 1941., 260.-282.; *HN*, 3/1941., br. 131, 25. VI. 1941., 1.-2.)

19 Usp. Odredbu o uskladbi rada ustaške organizacije s državnim vlastima, od 29. IV. 1941. Pavelić je 23. VI. 1941. donio Odredbu o nošenju i upotrebi ustaške odore, kojom se čak i smrtnom kaznom prijeti onima koji nepovlasno nose ustašku odoru. (*Ustaša. Vjesnik Hrvatskog ustaškog oslobođilačkog pokreta*, 11/1941., br. 3, Zagreb, 3. VII. 1941., 17.) Usp. „Ustaški pokret do sada i od sada“, *HN*, 3/1941., br. 132, 26. VI. 1941., 2.; „Van s njima! Svi nedostojni moraju se sami povući iz hrvatskih ustaških redova i iz državne službe“, *Ustaša*, 11/1941., br. 3, 3. VII. 1941., 14. Vidi i Pavelićev govor stožernicima i logornicima u sabornici, 30. lipnja, pod naslovom „Poglavnik učvršćuje temelje Nezavisne Države Hrvatske“, *HN*, 3/1941., br. 137, 1. VII. 1941., 1.-3.

koji nemaju poima [pojma] o upravi, o državnim zakonima i zakonima života, nego rade od oka prema svojoj strasti i svojim nagonima ne slušajući nikoga i ne obazirući se na ičije primjedbe ili savjete. Mnogi od tih samozvanih diktatora, siledžija, nevaljanaca i nesposobnjaka bili su do nedavna pomagači tuđinskih upravljača u Hrvatskoj, a sa ustaškim pokretom veže ih samo ustaška odora.

Stvoreni su pokretni prieki sudovi sa većinom od dvojice ustaša, obično kakvih bivših trgovčkih pomoćnika bez naočarbe i savjesti,²⁰ koji danas imaju vlast, da oduzmu čovjeku život i da unesreće čitave obitelji.

Na štetu vlade, hrvatskog naroda i hrvatske države šire se često upravo fantastične vijesti o pokoljima i o postupku u logorima i zatvorima. Narodu treba kazati izstinu o logorima kako bi se ljudi umirili i klevete suzbile. Svakako stoji činjenica, da su u logore strpani vrlo mnogi pojedinci i skupine, koje nisu opasne po red i sigurnost države i kojih bi povratak domovima bio dragocjena psihološko-politička mjera unutarnjeg umirenja. To vriedi u prvom redu za zatvaranje i ulogorivanje masa nevinih seljaka, a pogotovo bivših političkih predstavnika i boraca našega

20 Zakonska odredba za obranu naroda i države od 17. IV. 1941. (*Narodne novine*, br. 4, 17. IV. 1941.) nije potanje odredila sastav izvanrednih narodnih sudova, nego je to ostavljeno ministru pravosuđa. Rekonstrukcija sastava prijekih, pokretnih prijekih i tzv. izvanrednih narodnih sudova, napravljena na temelju gradiva koje su jugoslavenske vlasti 17. V. 1945. pronašle u dokumentaciji ministarstva pravosuđa Nezavisne Države Hrvatske, ne potvrđuje u cijelosti takvu ocjenu. (Historijski muzej BiH, Dokumentacija Muzeja revolucije BiH, br. 1082/45 od 17. V. 1945.) Ministarske odredbe o osnivanju („postavljenju“ odnosno „proglašenju“) tih sudova objavljivane su u *Narodnim novinama* (a najčešće i u dnevnom tisku) pa je lako ustanoviti da su predsjednicima bili imenovani svršeni pravnici, u pravilu sudci (najčešće predsjednici sudova), samo iznimno i rijetko odvjetnici. Svršeni pravnici su redovito bili i drugi članovi sudova. I Zakonska odredba o prijekim sudovima, objavljena 20. V. 1941., predviđala je da predsjednik mora biti pravnik, a da samo jedan član tročlanoga vijeća ne mora biti pravnik. Prema Zakonskoj odredbi o pokretnome prijekom sudu (24. VI. 1941.), predsjednik tog suda morao je biti sudac redovitog suda. No, prilično je očito da je u javnosti postojao upravo ovakav dojam o kojem govori Spomenica.

- 8 -

- b./ nad logorima vršiti redarstveni nadzor preko ministarstva unutarnjih poslova, a u prvom redu iz logora pustiti one mace seljaka, koje su tamo dovedene samo na osnovu kolektivne odgovornosti bez osobne krivnje; logori se imaju postepeno raspушčati i uvesti redovito suđenje i izricanje pravde;
- c./ provesti radikalno čišćenje ustaškog pokreta od svih nevaljanoa, sebičjaka, pljačkaša, sabotera, krvavih divljaka i bivših pomagača protunarodnih političkih sistema; za to čišćenje treba stvoriti posebnu komisiju, u kojoj će biti zastupani predstavnici Hrvatskog Sabora, ministarstva unutarnjih poslova i hrvatskog domobranstva;
- d./ težko kazniti sve one pojedinco, koji su okajali hrvatsku čest klanjeh u logorima i izvan logora, otimanjem osobne slobode i imovine te ličnim osvjetama; ta kazna mora stići sve bez razlike. Za njih neka se uzpostavi posebni narodni sud;
- e./ posebno kazniti sve one, koji su na bilo koji način protuzakonito prisvojili imovinu bilo židova bilo pravoslavnih, bili oni ustaše, seljaci, građani ili inteligencija;
- f./ pregnuti svim razpoloživim snagama, da se u što kraćem vremenu stvari jaka narodna vojska, u kojoj će cijeli narod gledati ne samo svoju pouzdalu obranu protiv unutarnjih i izvanjih neprijatelja, svoju ujedinjenju volju, svoju tradiciju, slavu i ponos Hrvata kroz vjekove.

U Zagrebu, dne ..... 1942.

Posljednja stranica nacrtu Spomenice

seljačkog naroda.²¹ Njihovo zatvaranje pogubno je djelovalo na seljačvo ciele naše domovine. Seljačvo je upravo radi takvog policajno-političkog postupka postalo apatično i indiferentno prema svojoj vlastitoj državi. Treba imati na pameti, da su zatvoreni samim faktom lišavanja slobode stekli aureole mučeničtva u očima seljačkih masa, da se zaboravljuju njihove eventualno loše političke i morale prošlosti, a da o strahovitoj opasnosti rasipanja i sukobljavanja političkih i stva-

ralačkih snaga narodnih u ovim sudbonosnim vremenima uobće i ne govorimo.

Poglavljične!

Naša oružana snaga može biti samo onda jaka, ako ima svoj oslon u najširim narodnim slojevima, ako narod u njoj vidi svoju volju, svoju jakost, svoju čast i svoju obranu. Bez političke pravde i jednakosti svemu građana pred zakonima države, bez aktivacije i mobilizacije svega hrvatskog znanja, izkustva, sposobnosti i dobre volje, za izgradnju države, bez žive vjere u njezinu budućnost i najveće požrtvovnosti u radu – nema i ne može biti moralno-psi-

holoških temelja i političkih preduvjeta za izgradnju valjane vojničke organizacije i državne obrane.

Nedoraslost i nesposobnost pojedinaca na mnogim vodećim mjestima, pomanjkanje stručne spreme, mnogostrukost ustaških i domobranskih upravno-organizatornih kolosjeka, nedostatak bilo kakve koordinacije odvražnosti ustaša bez znanja, stegje i izkustva [na margini rukom: /nečitka riječ/ sa znanjem, stegom i izkustvom] domobranskih časnika, pravljenje razlike između bivših austro-ugarskih i bivših jugoslavenskih časnika, koji su dokazali svoju sposobnost i svoju lojalnost, svi ti razlozi smetaju i smetati će brzoj i pravilnoj izgradnji naše oružane snage.²² Slučaj prelaznika, osobito seljaka, koji su činima dokazali svoju vjernost i koji se u vojsci diele od ostalih posebnim znakovima i tako vriedaju u svojoj vojničkoj časti,²³ karakterističan je za prilike, kakve vladaju u našem domobranstvu, ali je razumljiv, kada se uzme u obzir, da je vođenje i organizacija vojske bila povjerena neuravnoteženom bivšem austro-ugarskom časniku [na margini graftnom olovkom, jedva vidljivo: koji u ostalom ni tamo nije uživao ugled vojničke sposobnosti] čije slavohleplje i megalomska ambicija nije poznavala granica i kojemu je uspjelo, da izvan granica svoga resora u svojim rukama skoncentriira skoro čitav potencijal državne vlasti,²⁴ nametnuvši se diktatorom [na] više manje svim područjima javnog života, a pogotovo unutarnjoj politici, upravi, priradu i prometu – glavnim faktori-

22 O ustroju domobranstva i kasnijem nastojanju da se stvore jedinstvene Hrvatske oružane snage, v. N. BARIĆ, *Ustroj kopnene vojske domobranstva Nezavisne Države Hrvatske 1941.-1945.*, Zagreb, 2003.

23 Očito se misli na tzv. DORA postrojbe odnosno domobranske radne postrojbe. O njima više kod N. BARIĆA, *Ustroj kopnene vojske*, 173.-182. Nisam, međutim, uspio pronaći dokaz da su te postrojbe nosile neke posebne oznake.

24 Posve jasna aluzija na Poglavljkova zamjenika, ministra hrvatskog domobranstva, ustaškoga kraljika, vojskovodu doglavnika Slavka Kvaternika (1878.-1947.) koji je, kao što je spomenuto, početkom listopada 1942. smijenjen sa svih dužnosti, a imao je sreću da mu je upravo zbog razlaza s Pavelićem jugoslavenska historiografija (nakon što ga je jugoslavenski režim osudio na smrt i smaknuo) pripisala i neke političke poglede koje očito nije imao.

21 Posve očito se u prvom redu misli na dr. Vladka Mačeka.

ma današnje europske vojničko-političke i vojničko-priradne situacije.²⁵

Poglavljiče!

Posljednji je čas, da se prekine dosadašnjim načinom vođenja politike, jer su država i narod u najvećoj opasnosti i jer ste Vi Poglavnice, dužni, da ih spasavate u suradnji s najboljim sinovima našeg naroda. To od nas sviju bez razlike traži ljubav prema domovini, povjest, čast, ponos i budućnost hrvatskog naroda, krik i subina hrvatske krvi i duše.

Prema našem mišljenju treba neodgodivo poduzeti i provesti sliedeće:

1./ Budući da je Dalmacija i Primorje kolievka i srce hrvatske državnosti; budući da se bez Jadrana ne može niti zamisliti država Hrvatska; budući da je okupacija tih krajeva po četama kraljevine Italije do kazala pred očima celog hrvatskog naroda, – a o čemu će se vremenom osvjedočiti cieli kulturni svjet –, uništavanje našeg narodnog bitka u tim krajevima; budući da je okupatorska sila išla tako daleko, da je u okupiranim krajevima organizirala četnike Velike Srbije i dinastije Karađorđevića, preko kojih ubija naš narod dovođeći ih čak u gornju Hrvatsku *posljednje čišćenje u Gorjancima*,²⁶ to je posljednji čas, da dignemo svoj glas i da prosvijedujemo u ime hrvatske državnosti, u ime prolijene hrvatske krvi, u ime hrvatske časti i budućnosti hrvatskih pokoljenja.

25 Slavko Kvaternik je, među ostalim, bio i pročelnik Državnoga gospodarskog povjerenstva koje je osnovano 7. VIII. 1941. Opš. o tom tijelu v. J. JAREB, *Državno gospodarsko povjerenstvo Nezavisne Države Hrvatske od kolovoza 1941. do travnja 1945. godine. Dokumentarni prikaz*, Zagreb, 2001. Usprkos naslovu, valja primijetiti da knjiga nije „dokumentarni prikaz“, nego je nešto drugo: zbirka dokumenata popraćenih malobrojnim i oskudnim bilješkama.

26 Zajedno se misli na tzv. *MVAC – Milizia Voluntaria Anti Comunista*, Dobrovoljačku protukomunističku vojnicu koju su uglavnom od četnika organizirali Talijani, premda njezini priпадnici očito nisu sudjelovali u ovoj operaciji u znatnijem broju. General Mario Roatta je pred kraj kolovoza 1942. uvjeravao hrvatsku stranu da ih u Razvojačnom području (tzv. Drugoj zoni) nema više od 10.000. Pred kraj godine Mladen Lorković se potužio talijanskom poslaniku Raffaello Casertanu da je rezultat talijanske politike južno od demarkacijske crte očevidan: partizanska i srpska vojska. (N. KIŠIĆ KOLANOVIĆ, *Mladen Lorković – ministar utočnik*, 230., 259.)

Vlada Nezavisne Države Hrvatske mora u službenoj noti zauzeti stanovište pred vladom kraljevine Italije tražeći najžurnije rješenje ovoga najvažnijeg političkog pitanja, od koga ovisi sve ostalo. Ne može se ovdje na jugu Europe podjarmiti, zgaziti i izkorieniti jedan od najstarijih i za europsku kulturu najzaslužnijih naroda, ako ne ćemo, da duhovne i političke ideje osovine izgube svako unutarnje opravdanje i da budu sa europskom stvarnošću u tragično-težkom i bezizlaznom protuslovlju.

2./ Izražavamo svoje udivljenje i zahvalnost vođi velikog Njemačkog Reicha Adolfu Hitleru i hrabroj njemačkoj vojsci, koja je zajedno s nama stvorila Nezavisnu Državu Hrvatsku i neprekidno je pomaže u njezinom izgrađivanju iz čistih političkih ciljeva.

Povjestna je činjenica, da su hrvatski narod s njemačkim narodom kroz stoljeća i u Podunavlju i na Jadranu vezale najuže veze na vojničkom, kulturnom, političkom i socijalnom polju, koje treba pojačati.

3./ Reorganizacija i saziv Hrvatskog Sabora kao istinskog predstavnika naroda u smislu tisućljetnih tradicija hrvatskog naroda absolutni je postulat vremena i težine prilika, koje proživiljavamo.

4./ Tražimo, Hrvatskom državnom Saboru odgovornu vladu s predsjednikom na čelu, koja će sa svim pripadajućim ovlastima voditi slobodno i samostalno sve državne poslove bez neodgovornog uplitivanja ustaških postrojbi.

Bez odlaganja i polovičnosti valja promjeniti političke, upravne i vojne upravljače, koji nisu dorasli situaciji ni vremenu, u kojem živimo, i koje valja zamjeniti muževima, koji će sa više ljubavi, znanja i sposobnosti raditi i spasavati narod i državu.

Preduslov za bilo kakva družtvovna i državna nastojanja je vraćanje pune pravne sigurnosti u zemlji i zaštita slobode života i imovine građana bez razlike. Samo tako će nastati psihološko-političko stanje, koje će narodu vratiti odnosno učvrstiti

vjeru u državu i njene zakone. Staru vjeru, da Hrvat može biti sretan, zadovoljan i spokojan samo u domovini Hrvatskoj. U svrhu što skorijeg i podpunijeg smirenja zemlje potrebno je:

a./ smjesta pustiti na slobodu sve narodne zastupnike bivše Hrvatske seljačke stranke i sve njezine predstavnike koliko im nije dokazano kakvo djelo, koje podleži kaznenom zakonu.

b./ nad logorima vršiti redarstveni nadzor preko ministarstva unutarnjih poslova, a u prvom redu iz logora pustiti one mase seljaka, koje su tamo dovedene samo na osnovu kolektivne odgovornosti bez osobne krivnje; logori se imaju postepeno razpuštati i uvesti redovito suđenje i izricanje pravde;

c./ provesti radikalno čišćenje ustaškog pokreta od svih nevaljanaca, sebičnjaka, pljačkaša, sabotera, krvavih divljaka i bivših pomagača protunarodnih političkih sistema; za to čišćenje treba stvoriti posebnu komisiju, u kojoj će biti zastupani predstavnici Hrvatskog Sabora, ministarstva unutarnjih poslova i hrvatskog domobranstva;

d./ težko kazniti sve one pojedince, koji su okajali hrvatsku čast klanjem u logorima i izvan logora, otimanjem osobne slobode i imovine te ličnim osvetama; ta kazna mora stići sve bez razlike. Za njih neka se uzpostavi posebni narodni sud;

e./ posebno kazniti sve one, koji su na bilo koji način protuzakonito prisvojili imovinu bilo židova bilo pravoslavnih, bili oni ustaše, seljaci, građani ili intelektualci;

f./ pregnuti svim razpoloživim snagama, da se u što kraćem vremenu stvari jaka narodna vojska, u kojoj će cieli narod gledati ne samo svoju pouzdanu obranu protiv unutarnjih i izvanjih neprijatelja, [nego i] svoju ujedinjenu volju, svoju tradiciju, slavu i ponos Hrvata kroz vjekove.

U Zagrebu, dne 17 / XI. 1942.

TAJNA SKUPINA U DUBRAVICI PORED METKOVIĆA

Ovo je u neku ruku nastavka priče o tajnoj grupi HOP u selu Vid pored Metkovića,¹ koja je objavljena u prethodnom broju *Političkog zatvorenika*.² Poslije razbijanja navedene skupine najmanje jedan njezin bivši pripadnik pristao je biti policijski doušnik pod kodnim imenom „Meho”.³ Taj je „Meho” početkom listopada 1963. dojavio UDB-i da i u selu Dubravica pored Metkovića postoji tajna organizacija hrvatske mladeži. To je navodno saznao od učenika I. M. i M. M., obojice iz Dubravice, s kojima je išao u isti razred srednje škole u Metkoviću.⁴

Prema doušnikovoj dojavi, skupina se sastojala od 24 člana, od čega su navodno dvojica bili učenici poljoprivredne škole u Opuzenu. Članovi su se navodno održavali na brdu Šibenici pored Dubravice. Suradnik „Meho” u istom izvješću donosi obavijest o incidentu u gimnaziji u koji je bio uključen njegov bivši suradnik iz skupine HOP, Ivan Vučić: učenici su kredom gađali Titovu sliku koja je visjela u učionici. Zbog toga je ravnatelj gimnazije Vučiću oduzeo školske knjige. „Meho” javlja da je to čuo od majke Ivana Vučića. Osim o tajnoj organizaciji i Ivanu Vučiću, „Meho” daje nekoliko informacija i o nastavniku Živku Jerkoviću kojega opisuje kao oporbeno i hrvatski usmijerenog.

Nije poznato je li taj nastavnik imao problema u svezi te prijave, no problema ni nevolja mu sigurno nije nedostajalo poslije sloma Hrvatskog proljeća kada je bio označen i progonjen kao hrvatski nacionalist.⁵

1 HOP prema istražnim i sudskim spisima znači Hrvatski oslobodilački pokret, dok prema isaku člana Ivana Vučića danom autoru u kolovozu 2022. godine pokrata znači Hrvatski omladinski pokret.

2 Darko UTOVAC, „Tajna organizacija Hrvatski oslobodilački pokret (HOP) u Vidu pored Metkovića“, *Politički zatvorenik*, 33/2022., br. 292, Zagreb, srpanj/kolovoz/rujan 2022., 30.-35.

3 HR-HDA-1561-1-85-59. Nepotvrđena informacija o djelovanju ilegalne proustaške grupe u selu Dubravice, kotar Makarska u 1963. godini, informacija suradnika „Meho“ od 4. 10. 1963.

4 Više bivših pripadnika skupine HOP iz Vida je po odsluženoj kazni nastavila srednjoškolsko školovanje u Metkoviću.

5 Ivan JURIĆ, *Partizanska i komunistička represija i zločini prema Hrvatima u Donjem Ponerevju*, Metković, 2012., 239., 249. 259.

Piše:

Darko UTOVAC

Na kraju informacije službenik Josip Katić koji ju je zaprimio naglašava da suradnik „Meho“ još nije provjeren, te da njegove obavijesti valja dodatno provjeriti.

Očito je da su jugoslavenske represivne službe tu doušničku dojavu ipak ocijenile pouzdanom – ili su barem zaključile kako ju treba ozbiljno provjeriti – pa je na te-

rativne akcije kojom treba utvrditi: ”a. da li zaista postoji takova organizacija b. da li je po srijedi obična provokacija uslovljena njihovom željom da doznaju da li takova organizacija još postoji u Vidu i ako je tako, kakve ih pobude navode na to.“⁶

Iako je očito da Služba pokazuje određenu dozu nepovjerenja prema suradniku „Mehi“, on nastavlja izvješćivati o navodnoj skupini u Dubravici, ali i o svojim bivšim suradnicima iz skupine HOP u Vidu. Tako već u novom izvješću od 15. listo-

Crkva sv. Ante u Dubravici

melju „Mehinu“ informacija već 10. listopada 1963. u Makarskoj sačinjen dopis koji je upućen Upravi državne bezbednosti (sigurnosti).

U njemu se ponavljaju obavijesti dobivene od „Mehe“, opisuje se i ono što je „Meho“ u međuvremenu doznao od učenika I. M. i M. M. te daju „karakteristike“ kako očeva navedenih učenika, tako i samih učenika. Iz njih doznajemo da su očevi obojice srednjoškolaca služili u domobranstvu, dok se za M. M. navodi da je u školi kažnjavan zbog prijestupa. Spominje se i treća osoba, L.M., koja je navodno vođa organizacije. Za potonjega drže da je skromnih intelektualnih sposobnosti, no svejedno se odlučuju na provođenje ope-

pada 1963. širi krug osumnjičenih u svezi „skupine Dubravica“ pa u svezu s njom dovodi R. M. iz Bijelog Vira. Opisuje još kako ga je 12. listopada 1963. godine posjetio Ante Ilić, također bivši pripadnik skupine HOP, koji da ga je izvjestio kako su članovi skupine odlučili da u mjesno vodstvo omladine u selu Vid treba ukljuci i nekomuniste, najbolje bivše pripadnike HOP-a, o čemu da je razgovarao s dijelom bivših suradnika, a s nekim da tek treba razgovarati. Konkretni prijedlog

6 HR-HDA-1561-1-85-59. Nepotvrđena informacija o djelovanju ilegalne proustaške grupe u selu Dubravice, kotar Makarska u 1963. godini, dopis UDB-i Split od 10. 10. 1963.

- 2 -

uzeo Ramić Ivan - sekretar organizacije SK-a sela Vid, koji je rekao, da omladinci koji su bili u "HOP-u" nemogu biti u rukovodstvu aktiva Narodne omladine, pa tako ni Ramić, jer je i on jedan od tih članova. Nakon ovog izlaganja Ramića, Ilić Ante i Ramić Ivan napustili su sastanak, a njima je izšao Ilić Nikola i povratio ih na sastanak. Ilić Nikola - član SK-a supostavio se diskusiji Ramića rekviri da bi u sekretarijat omladinskog aktiva trebao ući neko od bivših članova "HOP-a", jer da mi predstavljam odnosno činimo jednu trećimu omladinsku organizaciju u Vidu. Većina omladinaca i omladinki podržala je izlaganje Ramić Ivana - sekretara osnovne organizacije SK-a Vida i tako moj prijedlog nije prihvaten, t.j. Ramić Ivan nije izabran za predsjednika omladinskog aktiva, kako je bila namjestila grupa proustaških omladinaca iz Vida, bivših članova proustaške organizacije "HOP-a".

Kad smo izišli sa sastanka Ramić je nekoliko puta rekao: "HOP, HOP ...." i negirajući, da vidi nas hopovaca i što nam tko može.

Ovom prilikom u putu od omladinske sale do kuće Ilić Luka rekao mi je, da je on htio reći Ramić Ivanu - sekretaru organizacije SK, da tko je znao voditi onu organizaciju da zna i ova. U daljnjem razgovoru pričao mi je o kvalitetama Đilasa rekviri: "Đilas bi danas mogao zauzeti položaj predsjednika jedne zemlje-države. On vodi politiku protiv Komunizma, radi čega se nalazi u zatvoru."

"Meho"

Denuncijacija suradnika "Mehe"

je bio da se Ivana Ramića izabere za predsjednika omladine u Vidu.⁷

Prema „Mehinu“ izvješću, on sâm je, kako bi zadobio još veće povjerenje bivših suradnika, predložio Ivana Ramića bivšeg pripadnika HOP-a za predsjednika omladine u Vidu, što je navodno većina prisutnih podržala, no tome se usprotvio mjesni partijski sekretar komunističke partije – prema izvješću, i on se je zvao Ivan Ramić, pa bi bilo zanimljivo doznati jesu li dvojica Ramića bili u rodu – koji je, pak, ustvrdio da bivši pripadnik organizacije HOP ne može voditi omladinsku organizaciju. Kako tvrdi „Meho“, nekoliko bivših pripadnika HOP je tada napustilo sastanak, a nesuđeni predsjednik omladine Ivan Ramić je po izlasku nekoliko puta naglas ponovio pokratu HOP. Osim navedenoga, „Meho“ je prijavio još i to da mu je Luka Ilić na putu prema kući hvalio Milovana Đilasa, tvrdeći da Đilas vodi antikomunističku politiku.⁸

7 HR-HDA-1561-1-85-59 Nepotvrđena informacija o djelovanju ilegalne proustaške grupe u selu Dubravice, kotar Makarska u 1963. godini. Informacija suradnika „Meho“ od 15. 10. 1963. godine.

8 Isto.

Iz ovoga se izvješća smije zaključiti kako se je većina bivših pripadnika skupine HOP i nakon njezina razbijanja i sudskog epiloga, još uvijek držala zajedno, čuvajući negativno raspoloženje prema Jugoslaviji i komunizmu. Izgleda, međutim, da su barem privremeno odustali od revolucionarnih metoda i da su pokušavali djelovati kroz sustav, u čemu ih je, kako vidimo, onemogućio mjesni komunistički dužnosnik.

Dan iza „Mehina“ izvješća, 16. listopada 1963. UDB-a je sastavila dokument pod naslovom „Poduzete mjere na otkrivanju postojanja proustaške organizacije u selu Dubravica“. Među mjerama predviđenima u njemu navodi se i provjera, ima li starih suradnika u selu te potreba obavljanja razgovora s Ivanom Ivankovićem na tu temu. Nalaže se da se putem suradnika i veza izvrši pretres odjeće i knjiga osumnjičenih učenika, te da se ilegalno (dakle tajno i bez sudskog naloga) izvrši pretres njihovih kuća u cilju pronalaska zabilješki ili bilo kakvih drugih dokaza o postojanju organizacije. Naložena je kontrola pošte koju učenici i članovi njihove obitelji dobivaju.⁹

9 HR-HDA-1561-1-85-59 Nepotvrđena informacija o djelovanju ilegalne proustaške grupe u

Preko osobe od povjerenja Službe, stanovite Ljubice S., planira se dobiti popis imena „negativnih đaka u poljoprivrednoj školi u Opuzenu“.¹⁰ Valja naglasiti da se oznaka „negativan“ ne odnosi na školski uspjeh niti vladanje u užem smislu, nego opisuje ideološko-politički odnos pojedinog učenika prema komunizmu i jugoslavenskoj državnoj zajednici. Širu zadaću od Ljubice S. dobio je odgajatelj u poljoprivrednoj školi u Opuzenu Krešo S.: on je trebao utvrditi koji učenici iz Opuzena odlaze u Dubravicu i Bijeli Vir te ima li u domu i školi učenika iz Dubravice i Bileglog Vira. Navedeni „pedagog“ je zadužen za uspostavu kontrole nad „negativnim učenicima“ u učeničkom domu i školi.¹¹

Taj odgajatelj je tijekom vremena očito razvio profesionalnu sklonost prema obaveštajnom radu pa ga koncem osamdesetih nalazimo na mjestu posljednjeg načelnika centra SDS Split, a nakon stvaranja hrvatske države u brojnim se je pismima novinskim uredništvima istaknuo zalađanjima za tzv. antifašizam, nesumnjivo čeznući za dobom kad je žbrio učenike.

Prema navedenim učenicima doma i škole u Opuzenu te onima koji s njima dolaze u dodir angažiran je suradnik „Braco“, koji je prema svemu sudeći bio iz Podgradine u današnjoj općini Slivno. Prema učenicima iz Dubravice je „usmjeren“ suradnik Pero O., ili – kako u dokumentu doslovno piše: „angažovati starog suradnika Peru. O“. Pored njega angažiran je i suradnik „Norin“ koji ima strica u Dubravici, a poznaje osumnjičene učenike I. M., M. M. i L. M.¹² Bilo je predviđeno i angažiranje frizerke Miru K., koju je trebalo „usmjeriti“ prema „problematicnim učenicima iz Podgradine“. Također se je planiralo koristiti mjesnog poštara M. R., koji je dva puta tjedno nosio poštu u selo Dubravica. Zanimljivo da pod povećalom Službe nalazimo i dvojicu srednjoškolskih profesora iz Metkovića, Ivu Gluščevića i Trpimira Macana, te se naglašava da nad njima valja uspostaviti

selu Dubravice, kotar Makarska u 1963. godini, Predmet: Poduzete mjere na otkrivanju postojanja proustaške organizacije u selu Dubravica, od 16. 10. 1963. godine.

10 Isto.

11 Isto.

12 Isto.

kontrolu i utvrditi razloge zašto odlaze u sela Dubravice i Krvavac.¹³

Poznavatelji prilika iz vremena Drugoga svjetskog rata znaju da jugoslavenski komunisti nikad nisu imali uporište ni brojne suradnike u tim mjestima, dapače – velika većina borbeno sposobnih muškaraca iz Dubravica i Krvavca služila je u oružanim snagama Nezavisne Države Hrvatske. Što se Trpimira Macana tiče, ovo nije bio prvi put da se jugoslavenski represivni aparat bavi njime: on je zbog političkih delikata bio osuđen još u Dubrovniku, bio je pod obradom u svezi tajne skupine HOP u Vidu, a pamtim ga i kao autora zabranjene *Povijesti hrvatskog naroda* te djela *Iz povijesti Donjeg Pone-retavlja* koje je 1972. skoro potpuno uništeno u tiskari (obje su te knjige tiskane nakon sloma Jugoslavije i komunizma).

Šef IUP-a (Ispostave unutarnjih poslova) Makarska 17. listopada 1963. potanko izvješće UDB-u o mjerama koje su poduzete u svezi sa skupinom u Dubravici, navodi se koji suradnik je usmijeren prema kojemu osumnjičeniku te se javlja o postavljanju na brdu Šibenici, gdje se, prema „Mehinoj“ prijavi, pripadnici skupine sastaju. Kao službenici zaduženi za provođenje aktivnosti navode se Josip Katić i Boris Mirko. Na kraju izvjestitelj zaključuje da ipak još uvijek nisu doznali ništa što bi moglo potvrditi postojanje tajne organizacije u selu Dubravica.¹⁴ Zanimljivo je, međutim, da se i u tom dopisu organizacija naziva HOP-om, baš kao i u Vidu, premda zapravo još nije utvrđeno da ona uopće postoji.¹⁵

Sljedeći dokument sačuvan u dokumentaciji je „Izvještaj o stanju kontrole nad grupom omladinaca iz Dubravice“ koji je 21. listopada 1963. potpisao Boris Mirko. U njemu se ponavlja kronologija događaja i postupanja od 4. listopada 1963., dakle od prvotne „Mehine“ obavijesti, preko potankog opisa poduzetih operativnih mjer, a navodi se i podatak o nedavnoj krađi novca u crkvi sv. Ante u Dubravici, pa se konstatira da je to sretna okolnost koja Službi omogućava istragu protiv

13 Isto.

14 HR-HDA-1561-1-85-59. Nepotvrđena informacija o djelovanju ilegalne proustaške grupe u selu Dubravice, kotar Makarska u 1963. godini, predmet: Izvješće upravi za unutrašnje poslove – Državna bezbjednost od 17.10. 1963. godine.

15 Isto

IUP-a Makarska
Broj: 366 /63.
Dana 17. X 1963. godine.

Upravi za unutrašnje poslove – Državna Bezbjednost

S p l i t

U vezi sa izvještajem kojeg smo dobili od saradnika "Mehe", a koji se odnosi na postojanje organizacije HOP-a u selu Dubravice, poduzeto je slijedeće:

1. Priključeni su podaci za sve lice koja se spominju u izvještaju, kao i za ona lice za koja je moguće predpostaviti da su povezana sa njima, a isto tako i podaci neophodni za eventualne kombinacije (pretres);

2. Pored "Mehe" angažirana su još trojica saradnika koji imaju uvjete za kontaktiranje sa Mijić Ivanom, Meder Matom, Mijić Lukom i Majčićem Ratom, kao i za kontrolu njihovog kretanja i sastajanja – međusobno i sa drugim licima;

3. Organizovane su zasjede na brdu Šibenica, gdje se ovu navodno sastaju. ~~U sastaju o. kontakt post.~~

4. Poduzeto je i niz drugih mjera koje bi uz već pomenute trebale ubrzati proces rasvjetljavanja da li se tu zaista radi o organizaciji (~~Mehe, Braco, Kralj, Kraljica~~).

Sa saradnikom "Meho" i "Norin" razradjen je način /taktika/ njihovog ~~uzajamnog~~ nastupa. – Za sada "Meho" će u glavnom kontaktirati sa Medarom i uspostaviti kontakt sa Majčićem Ratom, za gojeg se prepostavlja da je, ukoliko postoji organizacija, njen član. – "Norin" je orijentiran na ~~Mijić~~ Luku.

Na ovim zadacima rade za sada dvojica naših službenika – Katić Josip i Mirko Boris. –

Iako su poduzete ovako obimne mjeru do sada nismo došli do nikakovih podataka koji bi nešto više govorili o postojanju organizacije u ovom selu. Raspolažemo samo sa podacima, da su u ovo selo dolazili neki djaci /obično u grupama/ iz sela Doljana – Hercegovina i iz Jarkovca – Metković, navodno radi igre nogometa; kao i podacima da se Mijić Luke zaista ~~šezdeset~~ vrlo često nalazi u društvima lica spomenutih u izvještaju "Mehe". Ostali podaci do kojih smo do sada došli, odnose se uglavnom na život i rad i sklonosti spomenutih djaka i sredine u kojoj živu.

Šef Ispostave:
Miljenko Vitasović

Udbaška bilješka o poduzetim "mjerama"

pripadnika tajne skupine pod krinkom istrage krađe novca iz crkve.¹⁶ Također se „razrađuje“ kontakt koji je „Meho“ imao s R. M. iz Bijelog Vira subotom i nedjeljom navečer na skrovitu mjestu pored sela, dodaje da je službenik milicije pratio, dolazi li tko u selo i odlazi li mladež prema brdu Šibenica; suradnik „Braco“ je usmijeren prema sumnjivim omladincima iz Opuzenja i Podgradine, kao i suradnica Mira K..

16 HR-HDA-1561-1-85-59 Nepotvrđena informacija o djelovanju ilegalne proustaške grupe u selu Dubravice, kotar Makarska u 1963. godini, Izvještaj o stanju kontrole nad grupom omladinaca iz Dubravice od 21. 10. 1963. godine.

ali se spominje i jedan novi suradnik koji je angažiran za istu zadaću, Augustin M.¹⁷

Da i dalje postoji rezerva u odnosu na točnost „Mehinih“ dojava, sugerira podatak da se u istom „Izvještaju“ spominje i dodatna „poduzeta mjeru“: utvrđivanje koliko uopće stanovnika i omladinaca ima u selu Dubravica. To je bilo i logično, jer se tvrdnja da skupina okuplja čak 24 pripadnika, i to mlađe životne dobi, ne čini uvjерljiva u odnosu na selo u kojem, prema popisu pučanstva iz 1961., živi tek 135 stanovnika.¹⁸ Tu se ponovo naglašava

17 Isto.

18 [https://hr.wikipedia.org/wiki/Dubravica_\(Metkovi%C4%87\)](https://hr.wikipedia.org/wiki/Dubravica_(Metkovi%C4%87)) pristupljeno 22.11.2022.

DE IUP-a Makarska	1. IZVOR	"Meho"
PRIMIO Katić Josip	Sektor	DATUM 4.XI 1963 g.
OBRADIO Radojković Kleme	DATUM 2.III 64.	A9
ULOŽITI U DOSJE	NEPRIJATELJSKA I STETNA DJEJALNOST	
	Gospina Dubravica (Naziv objekta)	
Počinjeni po razimanju	B2o 2	
Po statusu		
Po političkom opredjeljenju	D3 2	
Po političkoj prošlosti		
Mjere DB	F6 1	
NEPRIJATELJSKA DJEJALNOST		
<p>Dana 3.XI 1963. godine izvor je išao u Bijeli Vir, gdje se je sastao s Majčićem Ratkom. Sastali su se u njegovu stanu. Odmah nakon dołaska Majčića ga je uveo u sobu, gdje mu je pokazao pišaču mašinu i harmoniku. Poslije krađeg rasgovora izvor ga je zamolio, da nešto prepisne na mašinu, radi čega je navodno i došao ovamo. Na njegovo insistiranje da mu pokaže što će pisati, on mu je pokazao neke pjesme nacionalističkog sadržaja. (Kako je bilo dogovorenog s operativcem da nastupi). Zatim ga je interesiralo zašto mu to služi, a kad mu je ovaj rekao, za podjeliti nekim prijateljima, odmah se je tog i sam prihvatio, on je pisao, a izvor je diktirao. Kad je prepisivanje završeno, Majčić je u par navrata upozorio izvora, da to dobro čuva i da nikom ne kaže tko mu je to prepisao, a ko bi ga pitali da reče da je nađao na putu, jer ako bi se saznalo, da bi mu oduzeli mašinu i ukinuli stipendiju, te da nebi mogao nastaviti školovanje. Još ga je upozorio, da nikomu ne kaže ni da je bio kod njega.</p> <p>Nakon završetka pisanja pjesama on je na kraju nadodao: "Tebe Boga hvalimo, sveto trostvo slavimo" i "Živjela Hrvatska i hrvatski narod". Zatim je izvor rekao, da će uskoro u Mostar u školu i da će ponijeti mašinu, gdje da dodje do njega, jer da će tamo moći komodnije i detaljnije razgovarati.</p> <p>Tom prilikom pokazao je izvoru sliku svoga oca u domobranskoj uniformi, rekviri, da su ga ubili partizani, jer da je bio Hrvat i da je lijepa hrvatsku uniformu na njemu. Za jednog od svojih strica rekao je, da je veliki Hrvat, koji da mu često kaziva hrvatske pjesme: "Hej Hrvati, Hrvatska vila", "Ustaj Stipo", "Hrvatska robinjica" i druge, za koje kaže da se nesmiju danas pjevati, jer da bi odmah svršio u satvor, a ako izvor želi, da će mu ih on napisati i dati.</p> <p>Dalje je rekao, da je nastao razdor medju komunistima, što će dovesti do njihove propasti, da mu je to rekao stric i rodjak. Majčića</p>		
LOZENO		
Obrazac broj 19 — VI 1963.		

• / •

Udbaško izvješće iz početka studenoga 1963.

da je suradnik „Meho” mlad, neiskusan i neprovjeren, a naglašava se kako je on bivši pripadnik tajne skupine HOP iz Vida koji je angažiran tijekom istrage, te da je jedno vrijeme bio bez posla, no da sada radi, ali i završava školovanje.

Time je olakšana identifikacija tog suradnika, jer se postavlja pitanje, koji bivši pripadnik skupine HOP je po odsluženoj kazni u isto vrijeme radio u poduzeću Pređolac u Metkoviću i školovao se u metkovićkoj školi učenika u privredi? Prema onome što smo do sada doznali, može se raditi samo o Peri Pejaru i Ivanu Ramiću. No, kako je „Meho” pratilo i prijavljivao

Ivana Ramića,¹⁹ ostaje nam zaključiti da je posrijedi Pero Pejar. Dakako, moguće je da se radi i o nekomu drugom, što danas, zbog protoka vremena, nije lako utvrditi.

Ako su I. M i M. M. iz Dubravice živi, oni bi se mogli sjetiti s kime su razgovarali o tajnog skupini, a R. M. bi se mogao sjetiti, komu je posudivao pišači stroj i komu je pokazivao sliku pokojnog oca u domobranskoj odori. Naime „Meho” je, očito po naputku Službe, zadobio njegovo povjerenje, privolio ga da mu posuđuje pišači stroj, te ga naveo da govori protiv

¹⁹ Vidjeti informaciju „Mehe” od 15. 11. 1963. u HR-HDA-1561-1-85-59.

poretka pa je to uredno dojavljivao. Osim toga, „Meho” je imao krštenog ili krizmanog kuma u selu Bijeli Vir, pa bi to moglo olakšati potvrdu pretpostavke o njegovu identitetu.

U spomenutom se „Izvještaju“ nastavlja izražavati sumnju u istinitost „Mehine“ prijave, no dodaje se kako je on ustrajao u njoj i nakon što je bio „pritisnut“. Zato mu je naloženo da se kao član ubaci u organizaciju u Dubravici, ali on to nije uspio ostvariti, navodno zbog nepovjerenja I. M. i M. M. Zato se konstatira kako i pored svih poduzetih mjeru i radnji nije moguće ocijeniti, postoji li tajna organizacija u selu Dubravica ili ne, te se naglašava kako se ne kani započinjanje s nikakvim javnim mjerama prema osumnjičenima kako se ostali u skupini ne bi prikrili. Predlaže se nastavak provođenja aktivnosti, poglavito putem uporabe suradnika „Mehe“. A, kako izgleda, „Meho” je predložio da organizaciji u Dubravici pristupi putem R.M. što je i prihvaćeno. Služba je očito provjeravala „Mehine“ informacije koje je navodno dobio od I. M. te je utvrdila kako navedeni laže i zavarava „Mehu“, no svejedno se predlaže da se kontrola i nadzor nad svim osumnjičenima nastavi.²⁰

Kronološki posljednji dokument spisa o skupini u Dubravici nastao je početkom studenoga 1963. i odnosi se isključivo na „Mehin“ kontakt s R. M. iz Bijelog Vira. Meho je očito zadobio povjerenje R. M. te mu je ovaj posudio pišači stroj za, kako to Služba, prepisivanje pjesama „nacionalističkog sadržaja“, a kako se smatra vičnjim strojopisu, i sam mu je prepisivao pjesme te je ponudio da će mu prepisati i neke druge zabranjene pjesme koje zna. Osim toga je uz pjesme napisao geslo: „Živjela Hrvatska i hrvatski narod“. Jasno je da R. M. u „Mehu“ nimalo ne sumnja nego ga poučava da bude oprezan, da nikomu ne govori gdje je prepisao pjesme i nudi mu daljnju suradnju pogotovo kad ode na školovanje u Mostar, gdje će moći lakše djelovati. R.M. spominje svoga po-kojnog oca domobrana, strica koji ga je naučio mnoge tada zabranjene hrvatske pjesme te rođaka koji studira u Zagrebu na šumarskom fakultetu i koji je sudjelo-

²⁰ HR-HDA-1561-1-85-59 Nepotvrđena informacija o djelovanju ilegalne proustaške grupe u selu Dubravice, kotar Makarska u 1963. godine, Izvještaj o stanju kontrole nad grupom omladincima iz Dubravice od 21.10.1963. godine.

vao u studentskim nemirima. Spominje hrvatsku političku emigraciju i govori o njezinoj snazi, te izražava uvjerenje da komunistički politički sustav ide prema svome kraju. Spominje čovjeka iz sela Bijeli Vir koji je na vijest o smrti dr. Ante Pavelića privezao crnu vrpcu na svoj bicikl.²¹ Na kraju „Meho“ navodi da je R. M. upitao za osumnjičene učenike iz Dubravice, na što mu je ovaj uzvratio da su oni brbljavi, skloni preuveiličavanju, i da nisu osobe od povjerenja, te da ih se kloni.²²

Zbog oskudnosti dokumentacije, nije moguće sa sigurnošću kazati, je li u Dubravici doista postojala neka ilegalna organizacija ili nije. Nema podataka o dalnjim „operativnim aktivnostima“ niti o kakvome prekršajnom ili sudskom postupku. Zato ne znamo, je li „Meho“ sve izmislio kako bi se dodvorio Službi, ili su ga I. M. i M. M. iz nekih svojih razloga preveli žedna preko vode. Moguće je, naravno, da je i nastao zametak organizacije koja bi ovim bila razbijena i prije nego što je dobila potpuni oblik. A zasad ne znamo ni kakva je bila daljnja sudbina R. M.-a iz Bijelog Vira koji je u kontaktima s provokatorom „Mehom“ zasigurno skrenuo pozornost Službe na sebe.

No, čak i ako je cijela pripovijest o ilegalnoj skupini u Dubravici bila plod nečije maštice ili šale, ona je više nego ilustrativna i poučna. Mnoštvo „operativnih aktivnosti“, angažiranje policijskih službenika, „usmjeravanja“ doušnika poput frizerki, poštara, odgajatelja i nastavnika te praćenje srednjoškolaca, zorno pokazuju prirodu režima i države koju je taj režim održavao. Sve to ilustrira pravi položaj hrvatskog naroda, čiji su srednjoškolci bili žrtvama represije već na najmanji znak svoga hrvatskog, protujugoslavenskog i protukomunističkog raspoloženja.

21 HR-HDA-1561-1-85-59 Nepotvrđena informacija o djelovanju ilegalne proustaške grupe u selu Dubravice, kotar Makarska u 1963. godini, predmet: Neprijateljska djelatnost, od 4. 11. 1963. godine. Pavelić je od posljedica atentata umro u Madridu 28. 12. 1959. godine.

22 HR-HDA-1561-1-85-59 Nepotvrđena informacija o djelovanju ilegalne proustaške grupe u selu Dubravice, kotar Makarska u 1963. godini, predmet: Neprijateljska djelatnost, od 4. 11. 1963. godine.

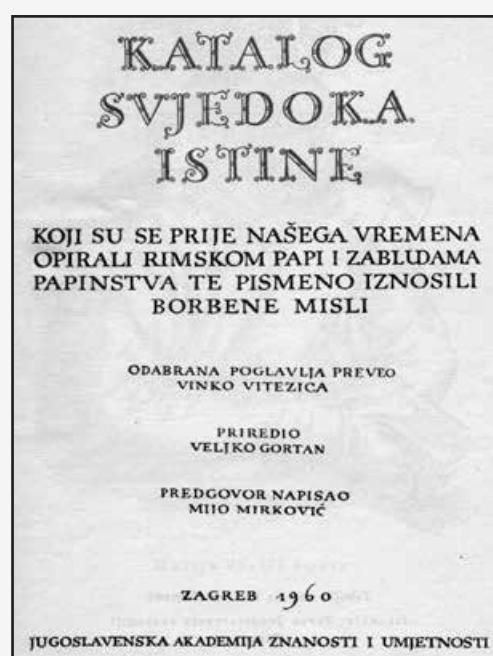
HRVATSKO IME NAKON PADA POD OSLOBOĐENJE

Nije to bilo spektakularno otkriće – uostalom, ima još živih ljudi koji su to osjetili izravno, na vlastitim leđima – ali smo svojedobno na ovim stranicama objavili dokumente tzv. ZAVNOHA koji pokazuju kako je taj instrument obnove Jugoslavije negirao naziv i samobitnost hrvatskog jezika.

Na koricama ovog broja podsjećamo da su hrvatski sveučilištarci u poratnim godinama morali učiti „materinski“ (ili, još gore, po srpsku, „materinji“) jezik, budući da je iz školskih programa hrvatski bio progنان.

A evo kako se je Krležina *Jugoslavjenska akademija* u reprezentativnom izdanju izabranih fragmenata djela **Matije Vlačića Ilirika** odnosila prema hrvatskom imenu: sedmi odlomak na str. 28. nosi naslov „Ilirske ili hrvatske crkve“, ali je to u kazalu preinačeno u: „Ilirske ili slavenske crkve“. Samo neka nije hrvatsko.

Živjelo oslobođenje Hrvatske! (F. P.)

S A D R Ţ A J

Matija Vlačić Ilirik i njegov Katalog svjedoka istine (Mijo Mirković)	IX
Posvetna poslanica	3
Predgovor	7
1. Sveti Petar (I*)	13
2. Sвето Писмо (II)	17
3. Grčka crkva i njoj pripojene crkve (IV)	20
4. Galske crkve (XI)	22
5. Galjski biskupi i Irenej (XIV)	23
6. Ravenska, Alavilejska i Milanská crkva (XX)	27
7. Ilirske ili slavenske crkve (XXI)	28
8. Agapeti (XXXI)	29
9. Sesti kartaški sinod (XLVI)	30
10. Brak španjolskih svećenika (LI)	32

7. ILIRSKE ILI HRVATSKE CRKVE

Uz druga javna svjedočanstva raznih crkava neka se spomene i ovo, da se ilirske crkve još i danas pri javnim obredima služe narodnim jezikom. Iz toga se može zaključiti, da Antikrst i njegovi služe ne čine pravo, kada svima silom hoće da nametnu latinski jezik. Iz toga se izvodi i to, da čitanje i pjevanje u crkvi nije bilo u upotrebi u smislu kulta kao nekog izvršenog čina, već zato da se poznatim jezikom crkva izgraduje.

Pripovijeda Eneja Silvije, da se u Rimu oko god. 990. dugo raspravljalo, da li to treba kod Slavena dopušati, no naposlijetku da se s neba

STRINI REZI...

Tek kasnije sam postao svjestan što sam učinio.

Rekl su: s groblja se ništa kući ne donosi. Ništa! Čak se i ruke poslije sprovoda čestito operu, premda na groblju ništa ili gotovo ništa nisu činile, osim što su ružmarinovom grančicom umočenom u blagoslovljenu vodu prekrižili pokojne.

Dan ili dva nakon ukopa obišao sam grob. Ljeto se razgaralo. Cvijeće i zelenilo u vijencima se osušilo pa se naziru drveni kosturi i žice. Jedan je buket pao i čitljiv je samo dio zapisa na ljubičastoj vrpcu: „... hrvatskoj mučenici.“ To je sigurno Karlov. Njegovo je ime među ožalošćenima. Nije bilo: i ostala ožalošćena rodbina, znaci... već imenom spomenutu.

Jer ona, strina, žena je *njegova čice*. A on i njegov čičo, ne bilo tko drugi, posebnim su nitima povezani. Uostalom samo su oni mogli *pojist primiru kolača*!

Živjeli su u nepregrađenoj avlji. Deset godina mlađi, svjedočio je o njezinu do-

Piše:

Josip ERPAČIĆ

vođenju, rođenju njezine djece, ratu i vojskama. Vjerodostojan..

Godinama prije nego je progovorila srcu, visjela je ljubičasta lenta na rubu police. Kamo s njome? Pa neka bude tu s knjigama, knjigama koje ionako šuteći svjedoče.

Ivana nije imao tko ženiti. Majka mu je umrla od španjolke kad su mu bile četiri godine, a otac dok je služio kada u Jagodini. Napustio je požešku Ratarnicu jer mu je bilo dugo čekati da bi obnovio stanariju na kobaškom putu. Kod Dama je učio za licitara. Onda su ga u veljači trideset i pete iz Sibinja dovezli u slami na kolima, iskundačena, crna. Pa brojne istrage. Doček brojnih Zagrepčana i njihova podrška dok su ih sprovodili u Đorđićevu, osnažili su ga, pa je čim se vratio s kolegom Štefom B. otvorio čitaonicu

Hrvatske seljačke sloge u Matovinovićevoj kući. Poduzetan kakav je bio, okuplja vršnjake. Vidimo ih na fotografiji seljačke zaštite koju je vodio ugledni Josip Sorić.

Da ne bi postao rauber, tetka je odlučila oženiti ga. Voljela ga je i nije joj bilo sve jedno što će od njega biti. Obvezivalo ju je sjećanje na to kako je nakon sprovoda danima hodao plačući:

– Mamo, di si, mamo?

Nije zaboravila kako ju je kao dječarac znao obradovati snopom pritki za grah ... kako joj je podizao ogradu.

– Groso, je l' vam što treba? – znao je navratiti. Rano je počeo probijati se kroz život. Učitelj Štampar bi ga ranije pustio da može razdijeliti poštu. Znao se, kako su kazali, *prometati*. Kao napola odrastao preko Save bi kupio prasad pa s njima kuburio, ali su koji dinar donijela. Pa iznova. Kupila bi mu tetka košulju i frosluk.

– Ne će drugi biti bolji od nas! Nju je jedinu slušao. Nije više plakao. Srce oko kojeg se hvatala korica postajalo je tvrde.

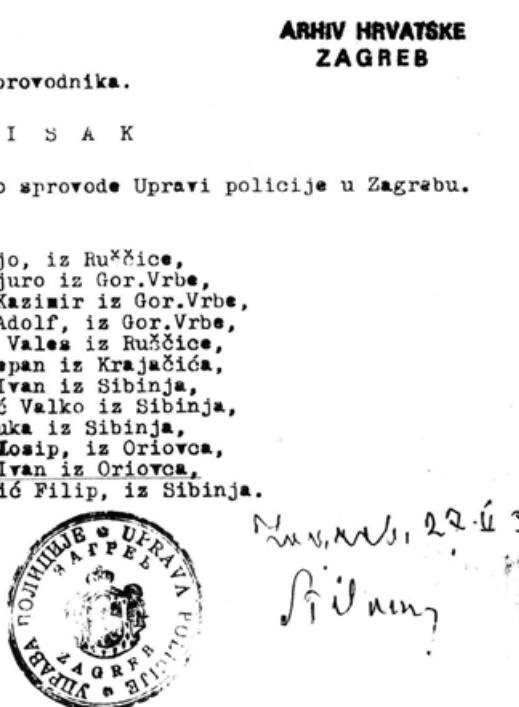
Iako je *begenisao* komšinicu, isprosili mu Rezu, iz Dolnjeg kraja. Nisu svi iz tog kraja, koji su zvali Moskvom, jednako mislili, pogotovo ne Maroševi; ni krsni mu kum šikutor Mato, ni budući mu starač čić Joza.

Čić Joza Republika, invalid sa Cera, radićevac do izdaje, koji je postao hulja (a sad pjeva star i mladić, izdade nas hulja Radić) na čijem barjaku nisu bili simboli nasilja. Siromah koji se ne bi tudim okoristio. Njegovu su kuću znali svi prosjaci. Kod njeg' bi prenoćili. Prijatelj župnika Blaževca, dušom i srcem vatreni Orao. Samičar s njegovom „Šućur Jula uranila, šućur svate okupila...

*

Od darovane stare Ivan je s kolegama napravio novu kuću, gnijezdo koje je rano izgubio. I gugutao je trogodišnji sin 1942. na otvorenju Doma, nekadašnje sokolane: „Ja sam mali Hrvat i dušom i tijelom / to ču reći svakom, makar svijetu cijelom./ Hrvat mi je tata, Hrvatica mama, /njih se ne ču odreć ni za tovar zlata!...“

Bio je s lovcem Slavkom T(išanićem) dio ekipe kad je narodna zaštita razoruža-

Sibinj - jedna od tužnih stranica hrvatskog života u Jugoslaviji

vala žandarmeriju, a potom i jugoslavensku vojsku.

A Reza je rodila jedno, potom i dvojke koji su ubrzo umrli. Ostajala je sama jer ga je služba u gospodarskoj policiji odvela u Banju Luku. No, za kratko. Evo ga natrag.

– Bolje je biti svoj gazda! – pa je otvorio prodaju poljoprivrednih alata i strojeva. Uvijek za poslom. U međuvremenu je rodila Maricu. U mitraljiranju vlaka kod Rajića 1943. ranjen je i onesposobljen, ali ima status pričuvnog u protuavionskoj zaštiti Broda. Obitelj se u veljači 1945. povećala; rodio se Stanko.

Brata su mu Marijana gestapovci na sv. Klaru u Kapeli 1943. godine, iako je bio plućni bolesnik, pokupili i poslali u Njemačku na rad ali i u bitnicu.

*

– Kud ćete ljudi?

– Ne znamo, snašo, ali pod kumanizam ne ćemo! A dica? Što bude nama, bit će i njima.

I tako petnaest dana. Kolone ljudi koliko je širok drum, kola, stoka, žena i djeca putuje danima, konače na štagljevima.

Jedno jutro jauk jetrve Kriste probudi komšiluk:

– Ovcu, ovcu su mi ukrali! – Čupa kose s glave, krši ruke. Jest se mora. Bilo da je čije.

U kućama nema ljudi. Jedni su otišli „napred“, a drugi su se sakrili u bunkere pa za dan-dva isplazili. Siši s tavana kod Kontesa. Karlo je te subote s kolegom i susjedom Tunjom Franićem, sa svojim čičom, bađarom Tomljenovićem i još nekim trebao otići da bi se vratio, jer – bit će preokret. Mama ga nije probudila pa je partizane dočekao u kaci s ječmom.

– Vratit ću se! Snene je poljubio, suzu je sakrio. Tako je Reza ostala sama, nezbri-nuta s troje djece.

*

A Karlo je video da strina Reza iz kuće ne izlazi, a pucalo se tu u susjedstvu. Tro-

Ivan Erpačić kao službenik rizničke straže (financijske policije) Nezavisne Države Hrvatske (1942.-1943.)

jicu nenaoružanih uniformiranih mladića Poljaka iz Bosne, koji se nisu uspjeli probuditi ubila je u Betićevom dvorištu partizanka, jer je ona imala „prvenstveno“.

– Da je ostao, bi li i nama zakukala kuvavica?

Bolje je sreće bio sin brodskog farbara Blaža, Zvonko Taradi (1929.), kojega je otac zajedno sa sestrom Milicom sklonio kod Suknajićevih u Oriovcu. Izišao je na put kad je partizanska vojska počela ulaziti u selo. Pozvali su ga iz kolone i on se pridružio. Kada je partizanka koja je taj dan imala „prvenstveno“, iz Čaldarevića kuće istjerala dvojicu, a potom ih na Vućevi ubila, postao je svjedok. Preko vrtova, sav u strahu, uspio se vratiti.

Tako je započela prva od 88 nedjelja, prvi od 616 dana. Nova vlast koja je susjedu Bartolu Kihasu, kad je pitao, komu se treba prijaviti kad se vratio s Križnog puta, ovako odgovorila:

– Ja sam, Bartole, sada Bog u Oriovcu!

Taj je bog naredio: Moraš, Maroš, voziti za vojskom municiju. Tako je Reza ostala bez jedinog oslonca.

Prije nego je otišao, posijao je kukuruz. Tko će ga okopati? Tko će požeti? Nigdje muške glave, a dica sitna. Lotna krava bleći. Sijena je sve manje. Sve je na njoj.

Onda su nakon nekog vremena počeli ulaziti nepoznati ljudi u dvorište. Izlazili bi noseći sjekiru, pilu, vile, lopate. Kako gdje.

– Vama ne trebaju toliki kreveti i šifunjeri – pa tovare u kola. Poslije su poznati otvarali i ormare.

– Sad ćemo se mi malo slikati. I Leica visi o njihovu vratu.

*

Srećom, Bog je poslao Kaju Ličku. Najstariju od proganica Pavičića iz Boričevca. Bila je svjedok i potpora. Nedjeljom, kad su se pripiti vraćali iz Zlatarićeve gostionice, lupali bi po roletama i zvali. Nama bi srce lupalo i nismo dugo mogli zaspati.

Kaja se nije se plašila. Otišla bi po odbornika kad su naoružani prijetili da će baciti bombu. Odlazili bi tek kad bi prevrnuli cijelu kuću.

– Nema ga!

*

– Strino, tato se vratio iz Aachen!

Bljesak radosti kratko je zasjao u tami straha.

Brat joj je Ivo nakon Križnog puta poslan na preodgoj iako zbog škiljavosti nije služio vojsku. Susjed i kolega Štefa dobio je tri godine, Javlja se iz Stare Gradiške Osuđen je na prisilni rad. Druga Anka traži pomilovanje. Kaže:

– I kod kuće more raditi. Je 1st de!
Da barem što zna. Je li živ?

– Ti se, seko, barem čemu imaš nadati, a vidi mene sirote – kroz suze joj je pred crkvom nakon rane mise, prišla.

– Mog su Matu braća dala ubiti. Jadne li mene. Poručili su mu: Ne ćeš nas sramo-

titi ! I jedno su večer došla dvojica.

– Ne trebaš se oblačiti, odmah ćeš se vratiti.

– Kud ćeš? U te dvije godine djece nismo imali pa sam se vratila Oriovac.

*

Tek što se kasnotravanski dan zabijelio, jauk i zapomaganje iz susjednog dvorišta, a Jozu nema. Što je opet, za Boga miloga?! Blijedi s dere koja spaja dva dvorišta u plavim glotenim gaćama, evo traženih.

– Nešto je puklo i Ivi i Filipoviću curi krv.

– Da se niste maknuli iz kuće! Imali su sreću da su pozvani na froštuk. Dječja radoznalost, udaranje čekićem po minskom detonatoru stajala je vida sina brodskog željezničara Filipovića koji je sina doveo u Oriovac *na sigurno*, dok je sedmogodišnji susjed ostao bez jednog oka i povećom parasnicom.

Svaki dan, novo zlo.

*

Antunovo, srijeda, 13. lipnja 1945.

Obdržavala je zavjet svetom Antunu, a nadala se da će od koga štograd čut, bilo dobro, bilo zlo. Sek Anka se Milašinova vratila iz Bjelovara. Dočula je da su tamo Štefu ubili. Javili iz općine i bum, bum, Ozna nikoga ne pozna. Samo je na čas zastala kod Betića kuće kad zaova širi ruke.

– Što je, za Boga miloga?

– Leti kući, sve će nas pobiti!

Šestorica s puškama u rukama. Sedmom oficirska torba o ramenu.

– Di je?

– Tko?

– Znaš ti dobro kog mi tražimo. Di je?

– Ne znam!

– Tamo!

Onaj s oficirskom torbom pokaza rukom zid podruma.

– Na gotov's! Šest je zatvarača ciknulo!

Karlo zanijemio. Preneražen, otvorenih usta, rekao bi, ali riječ ne izlazi.

Ivan Erpačić (sjedi) kao pripadnik protuzrakoplovne obrane
Slavonskog Broda 1944.-1945. (do ranavanja)

– Kad su te tjerali – obrati se onaj s oficirskom torbom civilu u košulji na kojoj su nedostajala dva puceta – ona je gledala kroz otvoren prozor?

– Da.

– Je li se smijala?

– Nije. Nije se smijala!

– Ostav'! Imamo mi vremena. Propjetat ćeš ti već. Znamo mi i drugačije.

Blijeda, ali odlučna potrcala je kući. Na skalinama se srušila u trenutku kad se Kaja s petomjesečnim Stankom na rukama pomolila na vratima. Sa svaku stranu njene sukњe viri po jedna glavica.

*

Nas pošalju u brdo tražiti križare. Kažu: Kolega mu je bio čuvar zatvora u Brodu. A tamo je Kotlo. Malo prošvrljajte. ,Očemo ga živa!

A Braco i ja odemo u Tišanića vinograd, pustimo svako po dva rafala, natorbamo se trešanja. Kad se probudimo, vidimo da je još rano na nastavimo tamo gdje smo stali.

Ona ista 4. brigada XXI. srpske divizije koja je 22. travnja 1941. uz rominjanje đurđevske kišice prekinula misu treće ne-djelje po Uskrsu, u kojoj je čitano „Malo, i više me ne ćete vidjeti, i opet malo pa ćete me vidjeti“ (Iv 16,16) vraća se 29. svibnja iz Slovenije po obavljenu zadatku.

U Oriovcu je dočekuju oni koje je ostavila. Ovo joj je zadnja postaja, jer se iz Oriovca može do Beograda i dalje vlakom. I da vrijeme ne potrate uludo, organiziraju predstavu. Glavne su uloge, prema dojavu, dodijelili našim susjedima: pekaru Franjo Drvaru, kolaru Antunu Grozdanoviću, umirovljenom željezničkom službeniku Ivanu Matiću, krojaču Martinu Babiću u Sorića kući i seljaku Milanu Pavišiću iz Dolnjega kraja.

Nisu se osjećali krivim i nisu se povukli za vojskom. Za puna mjeseca egzekucija na Čerinu kolcima i kundacima uz pokoji pucanj iz revolvera. Obduksijski zapisnik dr. Grnje svjedoči o izuzetnoj brutalnosti.

I tako, umjesto Tijelovske procesije, sprovod uz kozaračko kolo pred dućanom gospođe Hubicki.

*

Brodska logor u Festungu ne zna kamo će sa zarobljenim foksdojčerima. Više ih je od dvije tisuće šesto. Njih sto dvadeset šalju u Oriovačku ciglanu. Iz dimnjaka se opet puši.

Dio tih foksdojčera poslali su u Austriju a dio u Lužane, jedne u lanaru – kudeljaru, a druge u kasonjski kamenolom. Ovi se iz kamenoloma nisu vratili, a ne zna im se ni za grob. O Švabi koji je s oriovačke

stanice vozio konoplju pričala mi je Kata Bašanova udana za Stamboliju.

*

Šaptom se pronio glas: Križevi su počupani, a humci razrovani! A onda tiše: onih koji su poginuli u bombardiranju stanice i vlakova. Župnik je njihova imena sačuvao u Matici umrlih. Sve će jednom doći na svoje! Krst protiv križa. Ministar Krstulović traži da se neprijateljima zatre trag.

*

Svaki novi dan nosi novi strah. Nedjelja 22. srpnja, Marija Mandalena. Puna su tri mjeseca otkad je Rezin muž otišao. Ako je živ, devedeset dana živi od Božje providnosti. Pokušava moliti, ali misli uvijek odlutaju. Ne usudi se pogledati kroz prozor. Na put ne izlazi. I u crkvu ju je strah. Nije čula pucnjavu ili se pravila da ju ne čuje. Ni brata Ivu nije primijetila.

– Zeju su ufatili!

Rukom se pridržala da ne upadne.

– Sedam je pušaka pucalo, nisu ga pogodili!

Patrola ga našla u kukuruzu u Gornjoj strani.

– Dobro, kažeš, obišo si kukuruze. Ako u selu kažu da te poznaju, ideš svojoj kući, inače ideš s nama u Lužane.

Tražio je da se na česmi vode napije. U podne poslije velike mise misari se razilaze. Kad je video da ih ima iz Milašinova sokaka, potrča što su ga noge nosile. Znao je za prolaz kroz općinu. Bilježnika Rublovića metak po kaišu samo štrajfao.

Glavno da je živ, a nek' bude što Bog da.

*

Dugački su dani, al' još dulje noći.

Bi li bilo bolje da se predao, da je ostao? Evo, kolege mu Štefe Boguna: tri godine pa pomilovanje. Pa donačelnik čić Ivo Pršin osuđen na pet godina jer je tjerao četnike, pa oslobođen, gospodri Anki Hubicki konfiscirali dućan i svu imovinu da je prodavala židovski porculan, osudili je na dvije godine, a zbog paketa što je poslala u Jasenovac – oslobodili je. Pa otac njezina kolege Braje Grivčića, nešto malo odležao. Osuđen je i Marko Čosić i Petar Žambok ali i ubrzo oslobođeni. Jedino se zalomilo bogatom trgovcu Cimermanoviću. Ali i još nekima.

*

Mlađe povratnike s Križnog puta mjesna je vlast pozvala na Plac Karla je did Lepa Tustanić poslao Miši Ostojinovim s porukom da ne dolazi. Ostali: Drago Šarić, Štefa Blažević, Mirko Vincek, iz Kujnika Bašić st.... odvedeni su u Festung i zajed-

no s Matom Pavićem iz Malina i brojnim drugima strijeljani u Vranovačkoj šumi.

Vratio se jedino Antun, Tončo Čaldarević koji se sam kolima dovezao. Pozvan je guliti krumpir za vojsku u Festungu. Dok je on gulio krumpir, njegovi su vršnjaci otputovali u vječnost.

*

A na sv. Luciju, pod optužbom da surađuju s križarima i da su po tarabama osvanuli napisi ŽAP, narodna je milicija uz već uz ranije uhapšenog Vladu Marinića u istražni zatvor u Brodu sprovela mladiće Stjepana Turkovića, Zvonka Vučkovića, i djevojke Zoricu Botički, Doricu Stanišić, Ankicu Ugarković, Ankicu Milakovića, Macu Bašić... i tek poslije Nevine dječice poslali ih na sudjenje u Osijek.

Na smrt je osuđen Vlado Marinić, dok su vremenske kazne dobili Stjepan Turković osam godina, Zvonko Vučković pet. Poznati onovremeni oslobođilački glazbenik djelatan i u istrazi, kada je čuo kako Ankica Milaković u zatvoru na Badnjak pjeva Stille Nacht, heilige Nacht!, Tiha noć, presveta noć, zauzeo se, pa je s ostalima oslobođena, a prijedlog da se kazni s pet godina zatvora prekrižen je crvenom olovkom.

*

Kad joj je Stanko umro od upale mozga, otvorila su se vrata istražiteljima. Sad bi ju malo-malo zvali na saslušanja koja su uvijek završavala samicom.

– Priznaj!

– Ne znam!

– Lažeš, kujo.

– A teško je ne znati a znati!

– Kažeš, nisi bila na proslavi Titova rođendana. Zašto? A bila si 8. oktobra u sokolani. Draži ti je Pavelić od Tita. Gdje ti se muž sakriva? Tko ga hrani. Ako ne kažeš, ode ti glava! Tko je vik'o: Živio Ante Pavelić? Čulo se je: Živio Krist Kralj! To su twoji klerikalci. Križare smo riješili. Ti znaš gdje je.

– U samicu. Možda će nam tvoj otac znati reći gdje mu je zet. Viđet ćemo, boji li se on testere.

Djeda Jozu je milicija našla u Ku-pusišću.

– ,Raniš zeta ?

Reza Erpačić s djecom Josipom i Marijom - kad su primjerak fotografije u KPD Lepoglavi pokušali predati oču, straža ga je oduzela

– Rižem kupus. Imate oči i ne vidite!
– A, tako ti s nama, narodnom vlašću!

Pa šakom u glavu, jedan put, dvaput.
S krvlju ispljunu i zube.

– Sjedaj u kola!

Milicajci pripregnu konje i preko vaktarne evo ih začas u Stanici.

– A, to je ptičica! Koji je ono tvoj pozdrav?

– Uvik i navike faljen Isus i Marija!
– kroz natečene usne procijedi djed.

– A dalje, što se praviš lud! U dućanu kod Zlatarića si bio hrabar. Sad si kukavica. Gdje ti je zet? Voziš mu i ostavljaš ranu?

– Ne znam o čemu govorite, druže Drča.

– Vežite ga! Na *jarac* s njime!

– Jel' testera naoštrena? – zapita niži milicioner s brkovima.

– Za njega je dobra i tupa! Koliko rezova? Dva ili tri ?

*

– Bi l' ti, Karlo, ,tio ovo malo kruva i paprikaša odnet našoj Rezi? Usput ti je.

– Oću, čič Joza. Samo da predam i kažem kome?

– Pa da.

Mene su poslali u učiteljsku školu bez obzira na to da sam imao samo osnovnu. Nisam se dao, ali je alternativa bila – ciglana.

Nisam se mogao izgovoriti, a tako me bilo strah. Oriovački su me oznaši iz Šumarije ispljuskali i utjerali mi strah u kosti.

– Di ti je stric?

– Ne znam. Otišao je *napred* i ništa se o njemu ne za.

Pade šamar, jedan, pa još jedan.

– Ti si isti kao i on.

Korpiku s kanticom s poklopcom, kakva se nosi rabotarima i kruhom iz krušne peći prekrivenim boranom salvetom, sakrio sam ispod klupe. Zadnji sam izišao iz vagona. Nisam želio da me vide oni koji su me htjeli izgurati iz jurećeg vlaka.

Brinulo me, hoće l' onaj oznaš viđeti ono što ne mogu istjerati iz glave. Hoće li me odmah zatvoriti? A meni se sve više motalo po glavi ono što smo

mi vlakaši čuli da se govor: „Ozna pita, ko je po..o Tita. / Neka ozna to po ..... pozna.“

Ni sam ne znam kako sam došao do istražnog zatvora.

– Ne treba kući, ništa! – izdere se brkati drug pa istrese paprikaš iz litrene emajlirane kantice.

*

– A koliko ti je, kažeš, sinu godina?

– Sedam, kažeš ? On odma' s ovima iz Kupresa može u Rusiju. Samo da zabilježim... sedam godina! Dobro.

– Djecu čemo ti u Rusiju na predogoj poslati a tebe u Požegu za onom iz Vrbove s kojom si tajno razgovarala.

– Straža, s njom u samicu, dok se ne predomisli!

*

– Ja više ovako ne mogu!

Iako na kraju snaga, sprovedena je pred novog OZN-ina istražitelja u četvrtak 20. veljače četrdeset i sedme kao krivac.

– Snašo, zvao sam vas da vam kažem, ako se vaš muž preda, imat će pravedno suđenje. Ne će mu suditi Sud za zaštitu nacionalne časti i dostoanstva Hrvata i Srba. Politička vlast je odlučila da se stane na kraj samovolji i osveti. Njegova optužnica traži vremenitu kaznu. Advokatu su na raspolaganja šire ovlasti i evo njega za kratko iz zatvora. Tako mu poručite pa nama preko drugova javite, kada da dođemo po njega.

– Straža! Slobodna je!

Mir od kojeg klecaju koljena. Je li to moguće? Ne će li opet prevariti?

Ivan se predao na osmi sinov rođendan, 27. veljače 1947. godine. Iz zatvora se vratio u travnju 1949. Trčeći ga vidjeti, Anka Matovinović upala i slomila nogu.

*

Strina Reza je eto, imala Karla, a kolike su ostale zaboravljene. Majke, sestre, supruge. Kolike sa svojim patnjama, suzama, strahovima, prerano ostarjele, doživotno u crnini nisu dočekale djecu, sestre, braću, očeve i muževe.

Njima u spomen!

ONI

Sagnite glave i podite šutke
Prignuto, tiho, tom ulicom tamnom
Tiho, na prstima, podite za mnom.

Ja ču vas vodit kroz ugare puste.
Vodit duž staza, duž bezkrajnih cesta
Vodit kroz šume, kroz šikare guste,
Vodit do jednog osamljenog mjesta.

Tamo je groblje, jednostavno, skromno,
Križevi strunuli; nema ih više,
Samo su humci još svrstani pomno
Napukli, rahli od vjetra i kiše.

Nikada ovdje ne pale se svieće,
Niti tu za njih kad zvone se zvona,
Priroda sama tu postavlja cvieće,
Tužne im grobove kiti tek ona.

Nemojte gazit stog svježu još travu,
– Ona iz krvi je niknula njine.
Gledajte šutke i sagnite glavu,
Odajte počast u znaku tišine.

Tu su još brazde, tu lievci su sivi,
Ono je čelik izorao zemlju,
Ovdje u vatri su stajali Divi,
Danas što ispod tih humaka driemaju.

Oni su mrtvi – al' pridite bliže;
Vidite tračak taj blijedi i fini,
Čudno to svjetlo, što s groba se diže;
To ideali su bezsmrtni njini.

Vidjeli ste ih – te turobne humke;
Rake heroja, što mrijet su znali:
Podite sada! Al' podite šutke!
Znajte, da oni i za vas su pali...

Fran MAŽURANIĆ ml.

ŠTIVO KOJE SKRIVA KOLIKO I OTKRIVA (Martin Previšić: *Povijest Golog otoka*, Zagreb, 2019.)

S višegodišnjim se odmakom obično prikazuju samo one knjige koje imaju posebnu vrijednost i značenje. Redci koji slijede iznimka su i potvrda toga nepisanog pravila: knjigu Martina Previšića koja je pod naslovom *Povijest Golog otoka* objavljena prije tri godine u Zagrebu ne smatram osobito vrijednom ni u znanstvenome niti u političkom ili u kulturno-političkom smislu, pa na nju – pošteno priznajem, dopuštajući sebi, evo, i pokoju posve privatnu digresiju – nisam htio gubiti vrijeme onda kad se je pojavila, premda je ona to po svojoj tematiki zasluživala (jer je Goli mjesto stradanja i velikog broja hrvatskih političkih uznika!), i premda se autor u njoj na jednome mjestu vrlo površno i razmjerno neupućeno (ali dakako negativno) osvrće i na Hrvatsko društvo političkih zatvorenika (str. 551.–552.), koje on poslovičnom *znanstvenošću* i možda ne bez tendencije krsti tek „Društvom političkih zatvorenika“ – oh, koliko još ima onih kojima uši para taj nesretni, izostavljeni nacionalni atribut! – pa je i ta pojedinost mogla svojedobno poslužiti kao povod osvrtu.

Udjesto tada kad je možda trebalo, na nju se ovdje obazirem sada, s trogodišnjim odmakom, ali ni sada primarno zbog nje same, nego – možda i zlorabeći uredničke povlastice (jer takvim napastima nije lako odoljeti) – zbog jedne sasvim uzgredne rasprave o fenomenu političkog uzništva u Hrvata, u sklopu koje je potegnuto pitanje pravnoga, psihološkog, političkog i uopće društvenog položaja osoba koje su bile proganjene i zasuđnjene kao pristaše Rezolucije Informbiroa iz 1948. godine. Jer, u toj raspravi za kavanskim stolom – kao mjestom na kojem se tradicionalno vode teške nacionalno-političke i ideološke bitke, a usput su padale sve vlade ovoga svijeta, čitalo se između redaka, a ozbiljna se razmatranja trijebila od glasina i tračeva

Piše:

Dr. sc. Tomislav JONJIĆ

– Previšićeva je knjiga na tren iskorištena kao argument protiv mojih teza, odnosno kao argument u korist tzv. ibeovaca.

Imajući čistu savjest, ne prešućujem, dakle, ni to što bi se ovdje moglo prešutjeti, kako bi se i moje opaske koje slijede mogle prosuđivati u pravome svjetlu. A koliko god me je u toj raspravi iznenadilo

možda i suprotstavljenim paradigmama pristupa nacionalnoj povijesti.

I dalje, naime, teško shvaćam, koja to etička i nacionalno-politička načela mogu legitimirati to gledište, i kako se uopće njemu u prilog može potezati spomenuta Previšićeva knjiga, kad su moje predodžbe o njima i moji dojmovi o njoj bitno različiti, nerijetko čak i suprotni, i kad je posve bjelodano da se knjiga baš nigdje, čak ni uzgredno, ne bavi Hrvatima i Hrvatskom. Jer, taj narod, njegova zemlja i njegova država, u njoj su puka i jedva spomenuta slučajnost, kao slučajna činjenica nečijeg podrijetla ili kao suhoparni podatak o zemljopisnom smještaju jednog stjenovita otoka podno Velebita; i baš sve bi u toj knjizi bilo navlas isto čak i u slučaju da baš nijedan od njezinih protagonisti nije čak ni podrijetlom povezan s Hrvatskom, i da je taj otok onako grubo i nemilosrdno utisnut u modrinu nekoga drugog, a ne Jadranског mora, mora koje više od jednog tisućljeća nazivamo svojim.

Zato sam, eto, ne zadirući ni u čije demokratsko pravo da bude naivan, a kamoli u pravo da misli drugačije, odlučio još jednom vratiti se tom štivu te provjeriti, je li na mjestu moj nepovoljan sud o kategoriji političkih osuđenika koju obično nazivamo ibeovcima – jer oni sami su se svrstali ili ih je mimo njihove volje svrstalo u pobornike i pristaše Rezolucije Informbiroa (Informacijskog biroa komunističkih i radničkih partija) iz 1948. – te, usporedno s time, još jednom preispitati svoje ne osobito povoljno mišljenje o Previšićevoj knjizi koju sam pri prvom čitanju doživio kao kolaž (da ne kažem: komplikaciju) naknadnih uspomena ibeovskih zanesenjaka te publicističkih fragmenata o Golome razasutih novinama, časopisima i knjigama.

Zato mi je već tada bila začudna autorova samodopadna i zapravo neprikrivena nakana da svoje djelo proglaši ako ne posljednjom, a ono barem pretposljednjom

MARTIN PREVIŠIĆ *Povijest Golog otoka*

Knjiga koja nepristrano i beskompromisno razjašnjava još jedan tabu naše povijesti.

FRAKTURA

da moj polemički protivnik – inače pristojan čovjek koji knjige nesumnjivo čita, a ne dokoličari nad njima tek toliko da mu iz moždana ishlape i prije nego što im zatvoriti posljednju stranicu – zastupa gledište da pripadnike tog soja treba također smatrati *hrvatskim* političkim uznicima, toliko mi je postalo jasno da nije posrijedi jedan od onih bezbrojnih slučajeva kad o istome, bez ikakvih posljedica, ne sudimo isto, nego o različitim, pa u nekim aspektima

riječi o toj temi, zbog čega je sâm sebe odlučio okruniti kao čovjeka koji se nemilosrdno i znanstveno obračunava s „nepetostima koje su [valjda „na ovim prostorima“? T. J.] proizlazile iz današnjeg vremena“ (13.), „manjkavostima politike povijesti promovirane u Jugoslaviji“ (22.) i činjenicom da se je Jugoslaviju – koja je, kakve li žalosti, podavno barem formalno pokojna! – svojedobno i u kontekstu ibeovsko-goloootičke jadikovke, kako Previšić kaže, „dezintegriralo i falsificiranom historijom“ (398.). Smatrujući, naime, kako je bolje da o autoru govorи njegovo djelo nego on sâm – ima o samohvali i ona prastara pučka mudrost – odavno sam razvio oprez prema ljudima koji sami sebe, već u prvim svojim tekstovima i u prvим pasusima svoje prve knjige, majestetično proglašavaju autentičnim čistacima historiografskih Augijevih štala, pa si u tom pogledu dopuštaju svojatati i nekakvo prvenstvo. Jer, s ljudima koji sebi prisvajaju heraklovske ili koje druge misije, užaludno je razgovarati: oni, da se poslužim tuđom doskočicom, unaprijed sve znaju i njima je unaprijed sve jasno.

Novo je čitanje potvrdilo te moje negativne predodžbe i moje negativne sudove, no oni, dakako, nikad nisu dovodili niti sada dovode u pitanje teška stradanja ljudi koji su u jednome totalitarnom sustavu bili suđeni, ili su vrlo često bez suda, u upravnem („administrativnom“, zapravo „administrativno-kaznenom“) postupku, jednostavno amputirani iz društva te izolirani kao nepouzdani i antinacionalni elementi odnosno obične štetočine, a potom konfinirani po raznim tamnicama i logorima inače – prema partijskim proglašima i školskim udžbenicima – slobodne i ponosne zemlje radnika i seljaka na brdovitu Balkanu, kao stvarni ili navodni kritičari tekovina jugoslavenske boljševičke revolucije a bespogovorni pristaše donedavno slavljenog vođe naprednog čovječanstva, generalisimusa Josifa Visarionovića Džugašvilija.

Zbilo se je to, kao što znaju svi slavitelji Revolucije, njezinih tekovina i njezinih tekućica, krajem lipnja 1948. godine, kad se je taj simpatični brko, skoro preko noći, od genijalnog vođe, nenadmašnog vojskovođe i jedinog autentičnog i neupitnog tumača marksizma-lenjinizma (jer,

Kratkim istorije SKP/b/ i Pitanjima lenjinizma prosječan se je vjernik Partije ophodio s više strahopostovanja nego što ga i najpravovjerniji kršćani imaju za Novi zavjet, a muslimani za Kur'an), prometnuo u ljutog neprijatelja (kojemu se je, doduše, premda to danas nerado priznajemo, i na „ovim prostorima“ još neko vrijeme naveliko kadilo u politbirovskim jadikovkama i pred kojim se je vjernički skrušeno klečalo u Krležinim jugoakademskim moskovijadama).

Nemaju te moje negativne predodžbe nikakve veze ni s njihovim idealizmom, dakle onim istim religioznim uvjerenjem kojim su mnogi od njih zastupali iste one ideale što su od 1917. do 1939., pa onda od 1939. do 1948. s lica Zemlje nemilo-

srdno pomeli nekoliko desetaka milijuna klasnih neprijatelja, društvenih parazita, štetočina, reakcionara, kulaka i trule inteligencije (ukratko: kukaca, gamadi!), potrijebili brat-bratu oko šest milijuna Ukrajinaca, raselili čitave narode (poput Krimskih Tatara), te asistirali Hitleru i družini u podjeli Poljske i u krvavu pohodu na Istočnu i Srednju Europu, što će rezultirati ropstvom mnogih milijuna i rađanjem novih tirana koji će još desetljećima – ponegdje i danas – nemilosrdno ubijati i proganjati ljudi koji se ne klanjaju njihovu božanstvu.

Taj njihov idealizam na našemu, domaćem – Krleža bi u ime svojih partijskih drugova rekao: balkansko-panonskom, jugoslavjanskom – terenu neminovno je

Mučilište na Golome u prvoj razdoblju

Tzv. kamena zgrada, izgrađena 1949.

imao iste ili slične plodove: njegovi su vjernici učinili sve što je moguće da sa-mostalna hrvatska država (sasvim svejedno: ustaška, neustaška ili protuustaška) ne opstane, nego da se obnovi Jugoslavija, ta nakaza koja je svojedobno i u partijskom žargonu, dok se je to Kominterni bilo prohtjelo, nazivana tamnicom naroda, i da se u njoj obnove stari instrumenti ropstva, *naturalia negotii* svakog oblika jugoslavstva, sad obogaćeni boljševičkom inventivnošću: žicom i noževima, jamama, tenkovskim jarcima, rudničkim iskopima i sličnim drangulijima koje su nam dragi naši uzorni i učeni drugovi širokom rukom dijelili od 1941., a osobito nakon što smo 1944./45. imali nesreću pasti pod oslobođenje.

Njihov je *idealizam* zahtijevao da se toj Jugoslaviji na oltar prineše koja stotina tisuća pobijenih i protjeranih, ionako manje vrijednih i *genetski genocidnih* Hrvata (k tome još i priličan broj Srba, Makedonaca, Albanaca, Crnogoraca i Slovenaca), a usput ga je cijelo vrijeme pratio nesmiljeni *bojkot* partijskih otpadnika, tzv. trockista i slične klateži, *bojkot* koji je bio brutalniji od ostracizma što ga je u svoje doba trpio Baruh (Benedikt) de Spinoza, i kojim je položen *sustav bojkota* što je 1948./49. uveden na brojnim *radikalitima socijalističke izgradnje*, pa tako i na Golome, gdje su – osim kamena – u moralnome i u tjelesnom smislu mljevene i ljudske egzistencije.

Ne dira se, dakle, u njihov idealizam, ali – idealizam ne zasluzuje da ga se idealizira kao takvoga. On, naime, ne posvećuje ideale, još manje njihove apostole, jer – da u prilog tom uvjerenju ne posežemo, recimo, za idealizmom jednoga Felixa Dzeržinskoga, jednoga Himmlera ili jednoga Lavrentija Berije (da Hannah Arendt na njegovu primjeru nije kanonizirala predodžbu o banalnosti zla, mogli bismo i jednoga Adolfa Eichmanna proglašiti idealistom slična kova!), čak ni za idealizmom jednog Sime Dubajića ili Jove Kapčića – svakomu prisebnu je jasno kako bi prije moglo biti obrnuto: ideali bi, uz uvjet da su etički opravdani, mogli opravdavati idealizam.

No, idealizam onih koji su slijepo i fanično slijedili masovne ubojice na čelu ideologija i režima što su propovijedali istrebljenje milijuna, nastojeći svoje zamisli provesti u djelo; koji su glađu pomorili more ljudi, napali Finsku, podijelili Poljsku i kod Smolenska nemilosrdno pobili dvanaestak tisuća poljskih časnika, usput okupirali baltičke države, pa potom ubijali i silovali po cijeloj Europi, uspostavili je s Himmlerovim i Goebbelsovim, i nipošto nije idealizam kojem bi se pristojan čovjek smio diviti. Ni onda kad možda respektira čvrstoću kojom su – kako je, uostalom, dijelom dokumentirao i moj otac u svojoj knjizi *Goli na Golom otoku. Od imotske gimnazije do Golog otoka*, objavljenoj prija dvanaest godina – pojedini pripadnici tog soja branili

svoja boljševička uvjerenja (kao što su svoja uvjerenja i ideale branili i neki britanski, vijetnamski, američki, čileanski, francuski, argentinski i svi drugi politički progonjenici, jer je idealiste logično tražiti među onima koji vjeruju u ideale, ma kakvi oni bili).

Kad bi me tko pitao, priznao bih im, dakle, idealizam koji je vrijedan prijezira, ali nikad, ni u jednemu trenutku, te ljudi koji su od ljeta 1948. počeli dobivati plaću upravo u onoj valuti koju su puno ranije sami izabrali i promicali – i to u neusporedivo manjim apoenima od onih kojima su oni sami u prethodna tri desetljeća kravom brutalnošću obdarivali svoje političke protivnike, ubijajući ih, mučeći, zatvarajući i izgladnjujući – nisam doživljavao kao hrvatske političke uznike. Zato sam se i sebi, a možda i drugima popeo navrh glave, ponavljajući kako oni svoje račune mogu ispostavljati Moskvi, Beogradu ili komu god hoće, dakle: i Tirani i Bejingu, ako hoće i Pjonganju i Crvenim Kmerima (premda je Pol Pot bio još mlađ i zelen da postane adresatom njihovih apoteoza, njihovih ljubavnih pjesama i njihovih fakturna za prolivenu ljudsku krv), ali ih ne mogu ispostaviti Zagrebu i Hrvatskoj.

Pritom – da ni oko toga ne bude nikakve dvojbe – nema spora da oni jesu postali dijelom i hrvatske povijesti i hrvatske kolektivne svijesti, ali u toj povijesti – ne mojim ili *našim*, nego vlastitim, svojim izborom – oni postoje tek kao posve osušena krasta na jednoj neprirodnoj, tuđinskoj i nasilnoj izraslini nastaloj jugoslavenskom okupacijom hrvatskih zemalja i uspostavljanjem boljševičkog poretka protivno volji barem devet desetina njihova pučanstva. Jer, Zagreb i Hrvatska nijima duguju upravo onoliko koliko su oni Hrvatskoj dali, a to je jedno jadno i malo – ništa. U njihovim idealima i njihovim računicama Hrvatske jednostavno nije bilo.

To, uostalom, nedvosmisleno dokumentira i Previšićeva knjiga, u kojoj ima podpoglavlje pod naslovom „Nacionalnosti, nacionalizam i ibeovci“, ali nema nijednoga, *apsolutno nijednog* dokumenta niti ima ijednog od njegovih brojnih sugovornika koji bi barem danas, u samostalnoj Hrvatskoj, jednim jedinim, jadnim, najjadnijim slovom pokazao interes za specifično hrvatska pitanja! U ono su ih

doba ona još manje zanimala – proletar nema domovine, bezbroj puta je ponovljeno u redovima jugoslavenske *kompartije* – pa je i za njih, baš kao i za njihove mučitelje, Goli bio i ostao simbol onoga što Previšić naziva „nužnim mjestom obrane nezavisnosti jugoslavenske domovine“ (548.-549.): tamošnji su mučitelji njime branili Jugoslaviju, tamošnjim je ibeovskim robijašima Goli bio simbol njihova jugoslavenstva i njihova internacionalizma.

Zato ni kasnije nijedan od tih ljudi nije ni pokušao tvrditi da se je zalagao za hrvatsku državnost i slobodu; mnogima od njih i na zalazu života srce bi zakucalo brže na spomen Rusije i ruskog jezika; prema Hrvatskoj su ostali ravnodušni. Beograd i Moskva jedini su simboli do kojih im je trajno stalo. Otamo je i u ono doba izlazilo njihovo sunce, otamo je ono mnogima od njih nastavilo izlaziti, premda na stranicama Previšićeve knjige nema baš nikoga da to otvoreno kaže. Bilo njima, bilo površnu čitatelju. I upravo to, iz moje perspektive, i jest jedan od ključnih problema te knjige: njezin se je autor, naime, pomnivo i ozbiljno potudio apsolutno zaobići i prešutjeti tu anacionalnu dimenziju ibeovskog stradanja, koja je već samim time supstancialno protuhrvatska, jer se – bez ikakva obzira na Hrvatsku – odvija u trenutcima kad su Hrvati, braćeći svoj opstanak, bili bitku na život i smrt, padajući kao snoplje i po Hrvatskoj i izvan nje.

Ili, alternativno i još gore: nije Martinu Previšiću ni palo na pamet da bi hrvatsku javnost moglo zanimati, je li u ibeovskogolootičkom kontekstu ikada igdje bilo te male i jadne Hrvatske. Jer, odgovor koji na ta nepostavljena pitanja prešutno nudi njegova knjiga jasan je i nedvosmislen: nema o Hrvatskoj slova ni u predgovoru; nema o njoj slova u dokumentima niti u sjećanjima preživjelih, nema o njoj slova ni u zaključnim razmatranjima odnosno u sažetku knjige!

Nju uopće ne primjećuje autor koji vrlo suvereno govori, recimo, o „jugoslavenskom nacionalnom komunizmu“ (54., 546.) – pa ostaje malne *frojdovska* zagonetka, koja je to nacija što ju je taj komunizam predstavlja ili njezine interese zastupao da bi ga se moglo nazvati

Goloootički "hotel" (1950.)

,jugoslavenskim“ i „nacionalnim“ – niti se taj autor ikad pita, nudi li možda već i logorsko i logoraško nazivlje – od *ćebeta*, *upravnika* i *isljednika* preko *Mermara* i *kulturnoga* odnosno *političkog časa* sve do propisanog slušanja vijesti ponajviše – zapravo jedino! – Radio Beograda (zašto ne bakarićevsko-krajačićevskog Zagreba?) – svojom srpsinom i svojom balkanštinom nekakve odgovore na pitanje o pravoj prirodi toga novojugoslavenskog poredka, toga previšćevskog sustava „jugoslavenskoga nacionalnoga komunizma“.

Jer, kao što se općenito osjeća i znade – ali se ipak prerijetko ponavlja i ističe – u Jugoslavenskoj je armiji srpski faktično bio službeni jezik; no nije li srpski bio službeni jezik i jugoslavenskoga Gulaga? Na srpskom se je *komandovalo* i *drnčalo*, ali na srpskom se je i *hapsilo*, *isljedivalo* i sudilo – objavili smo ovde i ilustracije tvrdnje da je subnorovac i perjanica novovjekoga tzv. hrvatskog antifašizma Ivan Fumić na srpskom jeziku, da ga *ceo svet razume*, usred Zagreba, u Jugoslavenskoj armiji i u ime Jugoslavije, izričao osude i Hrvate slao na robiju! – na srpskom se je i u vojsci i u tamnici *sledovalo* i *ćebovalo*, zato je posve prirodno da se je i na Golome na orijentalni, azijatsko-balkanski način, uz srpski batinalo, premlaćivalo i ubijalo!

I Previšić je, nažalost, među onima koji to nisu uspjeli primijetiti – nije ni čudo, jer: čovjeka problem ne žulja, pa ga zato

ni ne vidi – ali nam je zato (da lakše progutamo tu pilulu s jedva razvodnjrenom jugoslavenskom aromom) zauzvrat servirao etičko-ideološki surogat u obliku razmjerno snažne kritike takozvanog *staljinizma*, koja za moj ukus (što ga, kako znudem, mnogi ne dijele, držeći se, među ostalim, i svoga neotuđiva ljudskog i demokratskog prava na svojatanje najpoznatijeg od sedam blaženstava), najčešće ne prepoznaće bit problema i u pravilu svjesno promašuje cilj, na svakom koraku svjedočeći o razmetljivu trudu svog autora da nam ponudi hinjenu intelektualnu odvažnost i ne izide iz okvira političke korektnosti, prema kojoj problem nije u samom komunizmu (marksizmu-lenjinizmu) kao takvom, nego je problem u njegovoj tobožnjoj devijaciji pod Staljinom.

Jer, baš silna je intelektualna hrabrost potrebna da se staljinizam osudi 2019., šest i pol desetljeća nakon što je drug Nikita Hruščov na zatvorenoj sjednici XX. kongresa Komunističke partije Sovjetskog Saveza osudio komunističke zločine nad komunistima, ništa ne govoreći o sovjetskom i boljševičkom imperijalizmu niti se obazirući na komunističke zločine nad nekomunistima i antikomunistima! Zaključak se je nametao sâm po sebi: podjela Poljske, nasrtaj na Finsku, aneksija baltičkih republika i ekspanzija do Trsta velika su dobročinstva tamošnjim narodima, a tu nekomunističku i antikomunističku gamad ionako je valjalo istrijebiti; Staljinov zločin se svodi samo na to da su u sibirskoj pustosi nestali najbolji *trud-*

benici s te veličanstvene revolucionarne njive, koji su gamad trijebili industrijski, upravo stahanovskim fanatizmom.

I upravo s takvim intelektualnim i takvim ideološkim pristupom, koji osuđuje fantomski tzv. staljinizam da bi mogao poštedjeti autentični, zločinački boljševizam, i – ništa manje važno – izokreće kronologiju, pa staljinizam predstavlja kao jedan od mogućih odgovora na fašizam i nacional-socijalizam, dok je u stvarnosti bilo *upravo obrnuto*, jer su i zlokobni fašizam i još zlokobniji nacional-socijalizam bili jedni od mogućih odgovora ne samo na krizu demokracije, nego i na boljševičku revoluciju u Rusiji i diljem Europe (!), Previšić, usprkos rijetkim proplamsajima svijesti da su jugoslavenski komunisti bili „dosljedni lenjinisti“ (484.), uspijeva ne postaviti ni drugo elementarno, s time logično povezano pitanje: ako je problem u staljinizmu, i ako je staljinizam tek devijacija marksizma-lenjinizma, zašto je ta marksističko-lenjinistička ideologija baš na svakom pedlju zemaljske kugle na kojem je mogla pokazati svoje pravolice, rezultirala pokoljima, konc-logorima i glađu?

Je li „sovjetski tip socijalizma“ postao „devijacija“ (543.) tek sa Staljinom, ili je Staljinovo doba logičan nastavak Lenjinova? Nije li Lenjin zahtijevao nemilosrdan obračun s političkim protivnicima, bez suda i bez zakona, samo zato što to traže „interesi Revolucije“? Nije li on zapovijedao nemilosrdno i neselektivno tamanjene političkih i klasnih protivnika? Nisu li spomenuti Dzeržinski i ČEKA osvjetlali obraz Partije i prije nego što ju je preuzeo Staljin? Zar u sovjetskoj Rusiji nema pokolja, konc-logora i gladi prije Staljina i bez Staljina? Zar te iste prizore nismo gledali u Maovoj Kini i na Castrovoj Kubi; zar ima ikakve bitne, supstancialne razlike između Berije i Che Guevare, između Pol Pota i Josipa Broza?

Zašto je, dakle, lice marksizma-lenjinizma uvijek i svagdje isto, uvijek i svagdje obilježeno neslobodom i nasiljem, masovnim ubojstvima i bezobzirnom pljačkom, konc-logorima, prisilnim radom i nemilosrdnim izglađnjivanjem milijuna ljudi? Ima li ikada igdje boljevizma koji se ne pojavljuje u tobožnjoj staljinističkoj devijaciji, i ako nema – a nema ga – kako

ozbiljan čovjek može govoriti o devijaciji? Kako pravilo bez iznimke može postati „devijacija“?! I kolika je volja, koliki je trud potreban, da bi se izbjegle tisuće i tisuće knjiga i studija koje pokazuju da je *finta* sa staljinizmom kao „devijacijom“ tek mišolovka, obična klopka za naivne, lukavo smisljena baš zato da ekskulpira marksizam-lenjinizam odnosno boljševizam kao takav?

A uporno brbljujući o „staljinizaciji“ Partije (36., 45., 72., 200., 543. i dr.), kao da se je u njoj ikad držalo do milosrđa, pravde, morala i zakona, i kao da se je ikad bilo koji od sovjetskih ili jugoslavenskih partijskih dužnosnika odricao vjere u marksističko-lenjinističke teze o klasnoj borbi i tzv. diktaturi proletarijata, Previšićeva knjiga zaobilaznim putem, čak i onda kad izričito nasljeđuje nesumnjivo točnu, ali u supstancialnom smislu sasvim sporednu tezu koju je u nas osobito promicao autorov mentor dr. Ivo Banac (da, naime, nije Tito kazao *NE* Staljinu, nego je Staljin kazao *NE* Titu!), prešutno ekskulpira marksističko-lenjinističku ideologiju, pa uopće ne dvojim da bi ju, ako možda već nije – samo da ima više slika nego slova, i da ne zahtijeva kakav-takav intelektualni angažman – objeručke prihvatio i s odobravanjem pozdravio *napredni i antifašistički* dio čovječanstva a napose učena i visokoumna čeljad od Vojka Obersnela do Stjepana Mesića.

Zato i neke od njezinih prividnih vrlina zapravo postaju mane. Pisana naime pitko, amerikaniziranim stilom i mjestimice amerikaniziranim načinom izražavanja koji nekad odaje kompleks manje vrijednosti, a nekad je – poslužimo se eufemizmom – tek razmjerno zabavan (jer: komu se brk ne bi staljinski naherio kad se susretne s ljkupkim sintagmama, poput ovih nekoliko: „proponenti jedne ideologije“, „politički reformirani ljudi“, pretpostavka koja je imala „snažan rezon“, „postaviti novo sovjetski podložno rukovodstvo“, „IB-zemlje“, „KI-politika“, „raprošman“, „sekantan sustav preodgoja“, ibeovci kao „inkluzivna skupina“, otok koji je u novije doba „utilitariziran za ispašu ovaca“, „kontradžavni element“, „instantna pravda“ i sl.), ona će se vjerojatno donekle dojmiti prosječna čitatelja, kojemu će se učiniti da Previšić, usprkos neuobičajeno

čestim ponavljanjima pojedinih fraza, formulacija i ocjena (umorio sam se nabrajajući koliko je puta ponovljena inače ne sasvim točna tvrdnja da su na Goli „prvi kažnenici iskrncani 7. srpnja 1949.“!), u velikoj mjeri plastično oslikava strahote jugoslavenskoga komunističkog sustava.

Oni upućeniji i zahtjevniji (čak i kad ne dijele nacionalno-politička stajališta autora ovih redaka) ostat će kraćih rukava, jer knjiga nije povijest Golog otoka – logorskoga i zatvorskoga kompleksa koji je punom parom *radio* i žrtve proizvodio u pretežnu dijelu postojanja komunističke Jugoslavije – nego je vrlo fragmentaran prikaz ili, kako sâm autor sebi tepe, „povijest ibeovskog logora“ koji je od 1949. do 1956. mljeo ljudi na otoku kojemu se u cijeloj knjizi – vjerovao to čovjek ili ne – baš nijednom ne navodi pravo ime.

Jer, nesumnjivo ima opravdanja tu tamnicu nazivati onako kako se je to davno uvriježilo, *Golim otokom*, ali ipak valja imati na umu (pa onda to napomenuti makar u jednoj skrivenoj i skromnoj bilješci kupusare koja sama sebe proglašava znanosću) da se taj djelić Hrvatske ne zove „Goli otok“, nego tek – Goli. (Jerbo će ne-navigi čitatelj i cjepidlaka od zanata, kad uoči inače točnu tvrdnju da je Goli imao mnogo nadimaka i prišivaka koje autor naziva sinonimima – premda znademo da drugi nazivi nisu nužno sinonimi, jer već ni nadimak nije sinonim – ali baš nigdje ne pronađe službeni zemljopisni naziv te gomile kamenja u Velebitskom kanalu, iz toga možda ponešto zaključivati i o autorovoj temeljitosti.)

U tehničkom smislu, knjiga je organizirana u šesnaest odnosno sedamnaest poglavljja; svako od njih osim posljednjega koje funkcioniра kao svojevrsni zaključak („Vidi li se s Golog otoka Moskva?“) ima nekoliko podpoglavlja. Autor je, naime, pokušao ponuditi kontekst Staljinova razlaza s Titom (više ideološki, negoli svjetsko-politički), (p)opisati skupine ljudi zahvaćene represijom i dočarati oblike te represije, pa na koncu i na nekoliko primjera pokazati kakva je bila sudbina ibeovaca kad su malu tamnicu zamjenili velikom, tj. kad su se s Gologa vratili u normalan jugoslavenski društveni život, dakle – u svakodnevni policijski režim jednog sustava koji je uporno i s neskri-

venim ambicijama pokušavao dosegnuti totalitarni ideal.

Pri svemu tome Previšić mjestimice pokušava biti duhovit, premda nisam uspio dokučiti humor koji bi se trebao kriti pod sintagmom „Udbin kazačok“ (kad znamo da je kazačok izvorno kozački ples koji se raširio diljem Rusije, pa i izvan nje, zbog čega su jugoslavenski udbaši sa svojim ibeovskim protivnicima prije mogli plesati kozaračko kolo), ili tamo gdje se logorska samouprava – svojstvena tolikim režimima i prije 20. stoljeća – proglašava „socijalističkim samoupravljanjem“ koje je na ovim prostorima, kao što znademo, uvođeno od 1950. godine, pa bi se povezivanje tog termina s robijaškim režimom iz 1948./49. moglo nazvati i nedostatkom dobrog ukusa.

Inače je knjiga, zahvaljujući krupnim slovima, izdašnim bjelinama i vrlo galantnu proredu koji samu autoru zacijelo imponiraju, a ostalima odaju nakladniku rastrošnost (ili tek želju da knjigu kupe i barem prolistaju i oni kojima su zbog slabljenja vida ruke odavno prekratke?), nabuhla na čitavih 555 stranica – s još krupnijim slovima bilo bi ih, logično, još više, i još vidljiviji bi bio pokušaj one dijalektičke intencije, koja se je toliko puta pokazala promašenom, da kolikoća preraste u kakvoću – čemu valja pridodati bilješke, popis literature, kratice i dva posebno paginirana bloka ilustracija te, napokon, kazalo osoba koje, doduše, nije savim precizno ni potpuno, ali to je nevolja kojoj malo koja knjiga umakne, pa bi bilo nekorektno kad bi se to ovdje prestrogo spočitavalo bilo autoru bilo nakladniku.

Lektura – na koju uvek valja upozoravati, a navlastito danas, kad su nasrtaji na hrvatski jezik sve bezobzirniji i sve bezobrazniji – uglavnom je korektna, makar imamo „kampove za obuku“ (48.), „višebrojna ispitivanja“ (115.) koja zacijelo znače višekratna, „autogume“ (99., 384.), „Habsburšku vojsku“ umjesto habsburške (207.), a „Jugoslavensku ambasadu“ umjesto jugoslavenske (288.). Imamo, blago nama, i „neophodne potrepštine“ (283.) (pa je sreća da nemamo još i „potrebne, pače neophodne potrepštine“), a ne zaobilazi nas ni „Kardeljov govor“ (307.) umjesto Kardeljeva, „kursevi“ u značenju tečaja odnosno poduke (362.), „suština“

(50., 299., 308., 331. i dr.) koja zbog nečega nije mogla postati bit, a vesele nas i „takmičenja“ (364.), jer su natjecanja pričilnija zapadnoj varijanti srpskoga.

Koga, pak, ne bi razgalili politbirovski nakazni izdanci jugoslavensko-socijalističke *Amtssprache* u formuli kakva je „suradnja s Bugarskom po pitanju federacije“ (48.), „po tom pitanju“ (287.) odnosno „po pitanju liječenja“ (396.) – što me uvjek podsjeti na onu anegdotu u kojoj je Zlatko Gorjan, prevodeći neki starozavjetni tekst, ustvrdio da je Jahve pozvao Mojsija na razgovor „po pitanju“ čvrstine židovske vjere u svog Boga. Iz istoga je grijezda izmiljela dodatna umiljata rusko-srpskina u obliku „uobraženog rukovodstva“ (56.), a s istih strana dolaze i „premošćena“ propaganda (92.), „lica“ iz KOS-a (108.) i „službena lica“ (250.), zacijelo i „prijem“ (215.), „uviđaj“ (402.) ili bezbrojni „upravnici“ (200., 543. i dr.)...

Očito autorovu izboru i lektoričinoj širokogrudnosti valja pripisati to obilno i neumoljivo dosljedno korištenje pojmove „isljednik“ i „isljeđivanje“ koje smo preuzeli iz bratskoga srpskog jezika odnosno preko njega, pa ih, posve nepotrebno, ovdje nalazimo ne samo u citatima ili u dijelovima koji su stilski obilježeni, nego i u posve neutralnu autorskem tekstu, počevši od uvodnih zahvala (14.) do kraja knjige. Nevesela je, dakle, činjenica da Martin Previšić očito smatra kako bi hrvatskog čitatelja u nedoumicu dovela upotreba pojma *istražitelj*, premda se taj pojam u hrvatskom jeziku učestalo koristi već stoljećima.

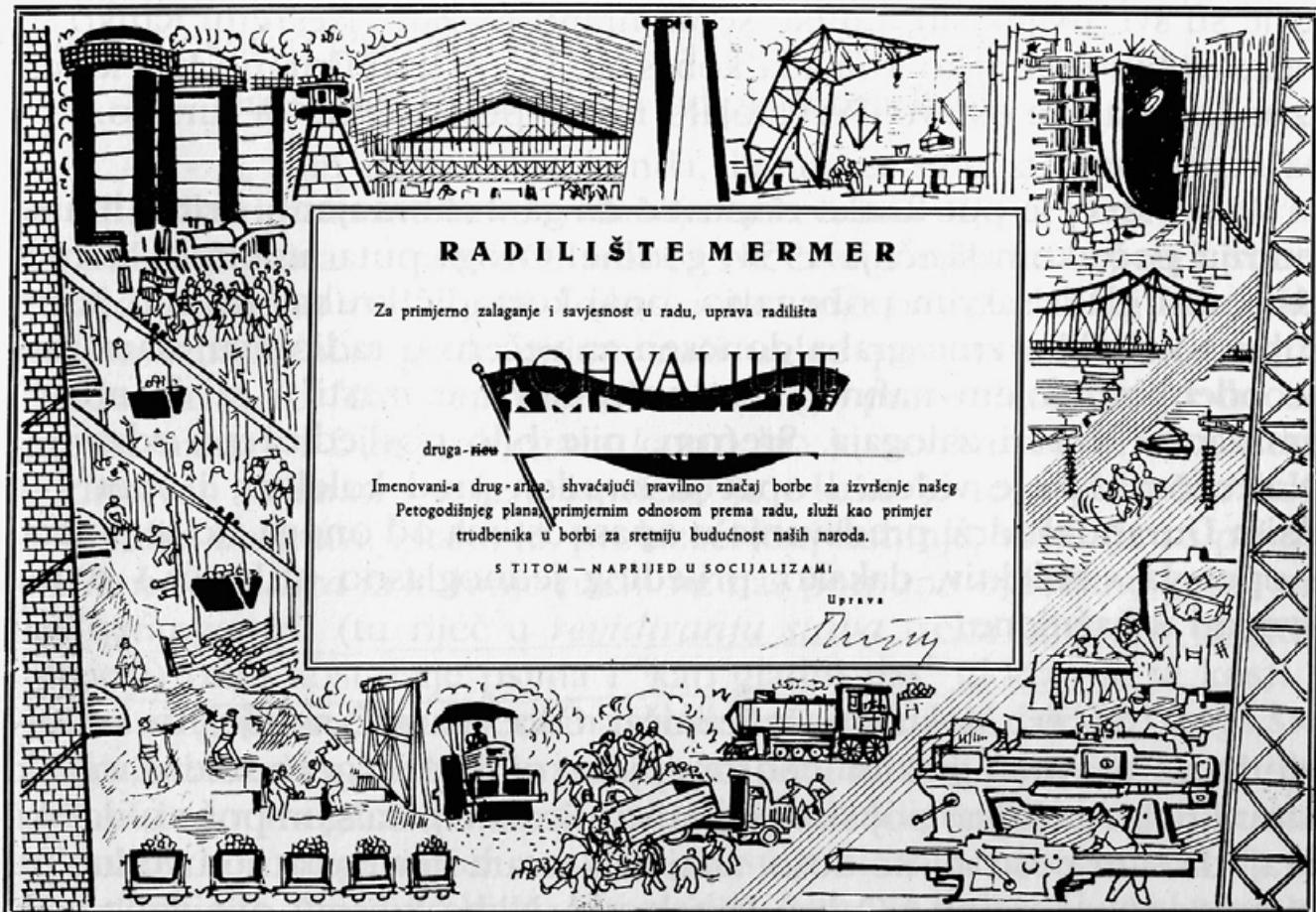
On, duduše, kaže da je „u pisanju upotrebljavao riječi koje više odgovaraju duhu teme, a manje raznim jezičnim varijantama“ (18.), pa ga hrvatski jezik kao tzv. varijanta ne privlači previše, zbog čega njegovi sugovornici, kako kaže, govore „hrvatski ili srpski“, dok se slovenski kazuivači služe „mješavinom hrvatskog i srpskog jezika“ (18.). No, kako mu je, na str. 278., poznato da je neki Talijan loše govorio „srpskohrvatski“, stvar možda i ne treba previše čuditi: kad je autoru rođenu 1984., koji – kako kaže – „dolazi s ovog prostora“ (23.), normalno da je hrvatski tek „varijanta“ i da je netko govorio „srpskohrvatski“, onda su mu posve domaći i posve normalni svi ti pusti *isljednici* i

upravnici, dok neke druge njegove doskočice, poštupalice i intelektualno-političke proteze bivaju shvatljivije, a zacijelo i bliže bratskoj srpskohrvatskoj, jugoslovenskoj publici koja se od Tome Maretića, a svakako barem od Jovana Skerlića nastoji ne zamarati „varijantama“.

Da se jezične Scile i Haribde suvremene Hrvatske ne okončaju time, može se primijetiti kako, nažalost, i lektorica – očito poput autora – misli da „spekulirati“ (49.) znači isto što i spekulirati, pa bi se tim povodom moglo parafrazirati Spenglera i kazati kako je to jedna od potvrda teze da hrvatska inteligencija polako, ali nezau stavljivo napreduje od spekulativne filozofije prema burzovnim špekulacijama. No, kako sâm Previšić kaže da mu je nekadašnji moskovsko-lenjingradski stipendist, potonji ibeovac i, gle čuda, praksisovac, Ivan Kuvačić dao „i filozofsku dimenziju i analizu logora“ (12.), onda je jasno da su njegove – Previšićeve – ambicije na tome planu bile i ostale vrlo skromne: s tako blijedim filozofskim lučonošama ne može se krenuti na dalek put čak ni u minucioznoj, rudarskoj potrazi za Marxovim pubertetskim miteserima i ekcemima, i njihovim filozofskim plodovima koji su u praksisovskoj retorti znali dovesti i do zaključaka da su Hrvati uglavnom fašisti, a svakako genetski poremećeni.

Ni lektorica ne zna da se u njemačkom sve imenice pišu velikim početnim slovom (176., 207. i dr.), a nije nikakvo čudo da se ni autor ni ona ne zadovoljavaju „vođenjem“ čak ni tamo gdje bi taj pojam bio nedvosmislen, nego neizostavno posežu za milozvučnim „rukovođenjem“ iz boljševičkog metajezika: nije dovoljno partijsko vodstvo, nego mora biti „rukovođstvo“; nije dostatno da se nekim odjelom ili upravnim tijelom upravlja odnosno da ga se vodi; mora se kazati: „rukovodi“ (zato se uvek nadam da će u opisu nogometne utakmice pronaći kako se i loptom „rukovodi“).

Imamo k tome kod Previšića i „brojevno“ i „brojno stanje“ (466., 467.), a da razliku između toga dvoga nije moguće uočiti. Ja, pak, nisam uspio dokučiti, što se hoće kazati rečenicom da je Tito nakon sukoba sa Staljinom najavio „borbu za svakog čovjeka“, i to tolerantnjom metodom ‘po glavi, a ne za glavu’“ (195.).

Golotočka pohvalnica "trudbeniku u borbi za sretniju budućnost"

Nisam, naime, shvatio u čemu se sastoji snošljivost („tolerancija“) kod „metode po glavi“, i zašto Previšić misli – ako je već tu ocjenu smatrao neizostavnom – da ju je trebao donijeti bez ikakva tumačenja.

Budući da se u kliseziranim poseznjima za literarnim slikama – one valjda izviru iz potrebe da se bude duhovit? – za valove obično kaže da oplakuju obale, autor se je potrudio biti originalan pa je ustvrdio kako je Jugoslavija dopuštala da ju „oplahuju valovi kapitalizma“ (544.), premda rječnici kažu da oplahnuti ili isplahnuti znači, otprilike, lagano proprati ili kroz vodu pustiti ono što je uglavnom već oprano (što će reći da se je i tu Previšić možda *džilitnuo ne pogodiv' cilja*).

Jednaku nam je zagonetku ostavio kad tvrdi da su neki „aktivisti“ skakali po „obamrlom tijelu“ jednog zatočenika koji je iz te zgode izišao s nogama naprijed (400.). Ne znamo, naime, je li se skakalo po mrvome tijelu ili po čovjeku čije je tijelo zbog nečega sličilo mrtvačevu,

ali ipak još nije bilo bez života. Umrlo i obamrlo nisu, naime, istoznačnice. A šteta je da nam Previšić to nije objasnio, prava šteta, budući da je skakanje po živo-me ljudskom tijelu jedan od boljševičkih specijaliteta – zacijelo baštinjeno iz srpske, starojugoslavenske tradicije u kojoj su ga nebrojeno puta prakticirali služnici Janka Bedekovića, žandari i slična klatež – s brojnim *antifašističkim* presedanima prije Gologa, još brutalnijima od onih iz *glavnjača*.

Jer, bilo je, kao što znademo i privatno i iz literature, u doba tzv. oslobođenja, pa potom, u vrijeme hajki na križare, skakanja čak po trudničinu tijelu upravo u izvedbi onih koji su par godina kasnije završili na golotočkom kamenu pa se tako uvrstili u one koji su možda bili na pragu da Martin Previšić s njima razvije *emocionalnu vezu*. On je, naime, razgovarao s povećim brojem još živih *golotočana* i beovskog nadahnuća ili barem takvih inkriminacija (na tim je iskazima,

naime, zapravo sazdana cijela knjiga), pa je – kako sâm pošteno kaže – razvio „emotivan odnos prema intervjuiranim goloootčanicima“ (26.).

Gane to čitatelja – i mene, tankočutna kakav već jesam, ganulo je do suza – pa mu možda ni ne padne na pamet pitati autora, je li te svoje sugovornike, kad već govorimo o nasilju i zlostavljanju, pitao, jesu li oni – dok su se zaklinjali u Lenjinu, Staljinu i Tita – i sami koga zaklali, jesu li oni komu zabijali čavle pod nokte, jesu li oni možda bili među onima koji su zarobljenim hrvatskim križarima na trbuh stavljali izgladnjele štakore, ili su možda i oni s krune seoske *čatrne* u čizmama sakali na trudnicu koja je, kao jedna od bezbrojnih hrvatskih Antigona, žrtvovala život vlastitoga čeda, spremna žrtvovati i svoj, da ne oda brata i drugove mu sakrivenе u obližnjim škrapama.

Jer, sâm Previšić ne spominje ni da ih je pitao, jesu li mirno spavali ne samo nakon ukrajinskoga *Glodomora*, Poljske i

Katyna, Finske i baltičkih republika, nego i nakon nedaleke im Krmješe, Boričevca, Široke Kule ili Španovice; je li ih pekla savjest nakon što su možda i oni – a ako ne oni, onda svakako njihovi suborci, prijatelji i istomišljenici – pobili Vrgorčane, Dubrovčane ili Makarane; je li im bilo žao fratara pobijenih na Širokome Brijegu; jesu li okrenuli leđa svom pokretu nakon istarskih fojbija, možda barem nakon Bleiburga, Križnoga puta ili eksterminacije folksdojčera?

Jesu li možda i sami – poput Stanka Lasića – u poratnom razdoblju zlostavljadi, premlaćivali i *bojkotirali* svoje srednjoškolske i studentske kolege, jesu li ih izbacivali iz škola kao *reakcionare* i pljuvali po njima slično kao što se koju godinu kasnije na Golome ili na sličnim *radilištima socijalističke izgradnje* pljuvalo po njima?

Je li možda Alfreda Pala pitao, je li se barem na Golome ponosio onim otrovnim karikaturama kojima se u *Kerempuhu* obračunavao s *koljacima* poput nadbiskupa Stepinca, i je li barem tamo našao – osloncem možda na kuvačićevski etički i filozofski instrumentarij – nekakve filozofske razlike između njegova ponižavanja katoličkih svećenika 1945./46. i udbaškog ponižavanja svojih ibeovskih kolega odnosno svoje braće po batini?

Je li možda i njemu Kuvačić u svojoj „filozofskoj dimenziji i analizi logora“ objasnio, zašto je dobra ona praksisovska *štanga* po glavi Vojka Krstulovića, Petra Perice ili Alojzija Stepinca, a nije dobra ta *štanga* po ibeovskoj glavi?

Takva i tomu slična pitanja i takve dvojbe Martinu se Previšiću, nažalost, očito nisu nametale onda kad je pod okriljem noći razvijao svoj mistički „emotivan odnos prema intervjuiranim goloootčanima“, a šutjeli su i oni: očito je da je i njihova savjest u tom pogledu bila mirna, jer ni oni se ni jednom jedinom riječju nisu čak ni duboko u 21. stoljeću ogradili od zločina koje je nad nekomunistima i antikomunistima počinila njihova Partija, niti su se pokajali što su u tim zločinima sudjelovali ili se barem solidarizirali s njima.

Zato su mnogi od njih i na Golome navodno spontano i fanatično klicali Aleksandru Rankoviću, a jedan je pred njim,

spominje se u knjizi – kao da mu se ukazao Krist (ili barem Lenjin) – kleknuo na zemlju od ganuća i zanosa (285.); i zato sam ja – zlopamtilo kakvo već jesam – sklon u tome naći potvrdu svog uvjerenja da ti ljudi i s Hrvatskom i sa slobodom imaju veze samo utoliko što su bili protiv njih; i zato se, i bez posebna dosluha sa Svevišnjim moram snebivati nad činjenicom da jednom intelektualcu pri *dubinskom razgovoru* sa sljedbenicima boljševičke ideologije uopće nije palo na um, da bi i

ski književnik ne zove Slobodan Selinić (24., 630.) nego Selenić, da je Lisak Erih, a ne Erich (160., 627.), da se otok Sveti Grgur u *slobodnoj i demokratskoj Jugoslaviji* – valjda slobodnim izborom puka koji je tamo ramije napasao ovce – nije zvao Svetim (163., 224., 225. i dr.) nego je skresan u „Grgur“ (budući da je u zemljji seljaka i radnika religija postala opij za narod, što je rodilo i nasilnim nakazama poput *Zeline, Klare, Filip-Jakova* i sl.); a kad se već bavi ibeovcima i mučilištem na

Znameniti natpis: "Mi gradimo Goli otok, Goli otok gradi nas"

ti sljedbenici s kojima upravo uspostavlja mističku *emotivnu vezu*, mogli i sami imati *ruke krvave do lakata* (baš kao što *post festum* reče jedan od simbola jugoslavenskog batinaštva, Jovo Kapičić, time posve uzaludno na drugu stranu te medalje upozoravajući ptičji oštropide autore u koje, kao što vidimo, spada i pisac ove knjige), i da su oni – danas pretvoreni u žrtve – jučer možda i sami bili krvnici.

Jer: ne postaviti takva pitanja možda znači dati brojne odgovore...

Knjiga je, inače, u uredničkom smislu proizvedena *fabrički* profesionalno. U njoj nema ni previše faktografskih pogrešaka – ona se, uostalom, više bavi dojmovima nego činjenicama – pa nema čak ni puno krivo napisanih imena i pojmove: autoru doista nije lako znati da u Imotskoj krajini nema prezimena „Lesina“ (79., 81.), ali ima Lešina, no savjestan bi autor mogao znati da se razmjerno poznati srps-

Golome, da direktor (zapravo glavni urednik!) Tanjuga nije bio nikakav fantomski ibeovac „Milan Stefanović“ (447.) nego Milivoje Stevanović, čiju knjigu *U Tito-vim fabrikama izdajnika* Previšić inače spominje u popisu literature, ali joj autora ne nalazimo u kazalu osoba.

Do tih nevolja, naime, zacijelo dolazi kad se ovlaš prepisuju i potom nesažvani i neprobavljeni objavljaju udbaški *materijali* koje, kako znademo, u pravilu i nije sastavlja najpismenija cijeljad. Jer: tamo gdje su državom upravljali („rukovodili“) bravari, *abadžije* i krznari, ne treba očekivati da je policijska klatež znala išta više od abecede (za službu su ju ionako kvalificirali pendrek, žica i *čakija*). No, kukolju koji je ta klatež proizvela povjesničar treba pristupiti malko drugačije, budući da povijest nije prepisivanje podataka iz bilježnice provincijskog meteorologa niti mehaničko reproduciranje nekritičnih izvora.

Zato ozbiljan povjesničar ne može tvrditi da je jugoslavenski režim razmjerno lako i brzo slamao zatočene ibeovce, pa onda odnekud prepisati da su oni bili „spremni na fanatičan otpor“ (297.), jer: da je takve spremnosti doista bilo, autor bi registrirao barem jedan slučaj makar individualne pobune. No, nema ni takve, a kamoli kolektivne. Gdje je, dakle, taj „fanatičan otpor“?

Jednako tako, teško će biti da sustav sovjetskih logora ili ono što se često naziva Gulagom (a zapravo znači Glavnu upravu logora), može biti nazvano nekim množinskim „sovjetskim Gulazima“ (253., 255., 263. i dr.), baš kao što ustroj represivnog aparata u jednoj formalno federalativnoj državi u ukupno devet ograna nije najprikladnije nazvati „atomizacijom“ (107.). Atomi, valjda, ipak simboliziraju nešto što je manje

Kloriranje vode za pranje još uvijek nije „kloriranje ruku“ (264., 391.), a ni *zekovi* – zekom se u ruskomu *slangu* nazivaju zaključani, zatočeni ljudi – u hrvatskome neće biti „zeeks“ (255., 257.), budući da se množina u hrvatskome (tko zna, kako li je u „srpskohrvatskome“?) tvori na drugi način, a ne dodavanjem jednog suglasnika kao što je to u engleskome i u još nekim drugim jezicima pravilo s mnoštvom izuzetaka.

Akronom KUD označuje kulturno-umjetničko društvo, a ne – kao što se Previšiću učinilo – „kulturno umjetničko društvo“ (343.), jer critica između te dvije riječi nije trag muhe i nije bez pravopisne uloge i značenja. No, puno je nezgodnije kad autor – predstavljen kao docent na katedri za hrvatsku povijest zagrebačkoga Filozofskog fakulteta – ustvrdi da je Principovim atentatom na Franju Ferdinanda „započet Prvi svjetski rat“ (21.). Jer, već bi i osmoškolci trebali znati da su vrlo duboki i složeni bili uzroci onoga rata koji je započeo mjesec dana *nakon* tog atentata, koji jest iskorišten kao povod za nj, ali on njime ipak nije započeo. No, malo vrijedi tko u konjski nokat gleda, pa je svejedno, mjesec ovamo ili onamo. A ni u godine ne valja gledati, jer nije „sukob Tito – Staljin“ mogao trajati od 1949. do 1956., kao što tvrdi Martin Previšić, kad je Staljin 1953. otisao Belzebubu, Marxu i Lenjinu na račun, pa je na laganoj va-

trici morao strpljivo čekati kad će mu se pridružiti njegov nekad beskrajno odani jugoslavenski šegrt. Sukob Jugoslavije i SSSR-a (a time uglavnom i ostalih zemalja članica Varšavskoga pakta) nastavio se je, pak, i bez njega.

Kad opisuje nastanak Komunističke partije Jugoslavije, Previšić znade da je ona nastala „fuzijom raznih socijalističkih tendencija u južnoslavenskim zemljama Austro-Ugarske i Kraljevine Srbije“ (428.), ali izgleda da ne zna kako je Crna Gora također bila neovisna država koja je postojala i nakon sloma Austro-Ugarske (a dalo bi se braniti mišljenje da je kao država postojala i onda kad Kraljevine Srbije više nije bilo), pa su i tamošnje „razne socijalističke tendencije“ sudjelovale u nastanku i oblikovanju jugoslavenske kompartije.

A kad se u njegovu tekstu susretнемo s „Karađorđevićevom Jugoslavijom“ (92.) i s „Karađorđevićevim zatvorima“ (258.) ne znamo, misli li autor na državu kojom je upravljao Petar I. Karađorđević (koja se uopće nije nazivala Jugoslavijom, što autor vjerojatno znade, premda se sa stranice 428. njegove knjige možda sugerira drugačije), ili možda na državu kojoj je kraljevao Aleksandar I. Karađorđević (koji je pet godina bio vladar tvorevine koja je nosila to ime, a osam godina kralj države s drugim imenom) ili možda na državu koju je predvodio knez Pavle Karađorđević kao glavni od tri namjesnika u Kraljevini Jugoslaviji 1934.–1941., pa nam ostaje čuditi se, zašto taj banalni problem Previšić nije apsolvirao jednostavnim i često korištenim atributom: karađorđevićevska Jugoslavija. Karađorđevićev i karađorđevičevski, naime, još nisu sinonimi ni u „srpskohrvatskome“.

Profesionalni povjesničar – tapkajući utabanom jugoslavenskom stazom – uvjera nas da su „partizanske jedinice“ u svibnju 1945. protjerale i posljednje okupatore iz zemlje (41.), premda znademo da to nisu bile nikakve „partizanske jedinice“, nego je to – i službenim nazivom i političkim poslanjem i vojnog zadaćom – bila najobičnija *Jugoslavenska armija*, pa nema znanstvenog razloga da joj se danas kao zmiji kriju noge (osim kad se grade mitovi u prilog jugoslavenskih komunista koji bi danas htjeli biti hrvatski antifaši-

sti); a apsolutno je sigurno da ni „zemlja“ o kojoj Previšić govori nije ista zemlja o kojoj misli autor ovih redaka: on naime, misli i piše o Jugoslaviji, ja o Hrvatskoj; on očito drži da se Hrvatsku može (i 1918. i 1991., ili samo 1945.?) oslobođiti jugoslavenstvom i za Jugoslaviju, za mene je jugoslavenska zastava u Hrvatskoj eklatantan dokaz okupacije u svako doba, dakle i 1918. i 1941. i 1991. godine!

Ima autor, dakako, demokratsko pravo svojom „zemljom“ držati i ono što je potpisanim najobičnija okupacija, samo – treba to uočiti. A kad Previšić za nekoga kaže da je zastupao „probugarške stavove“ (96.), onda nemamo razloga dvojiti da bugarski odnosno probgarski raspoložene Makedonce (iz nepoznatih razloga i ne trepnuvši) on krsti istim onim imenom koje, doduše, ima drugu etimologiju, ali ih je upravo njime podrugljivo i s prijezirom krstila i karadorđevićevska i ran-kovićevska i svaka druga srpska; potom i makedonsko-komunistička propaganda upravljena na suzbijanje bugarskog utjecaja u današnjoj Sjevernoj Makedoniji. Sve do pojave Martina Previšića ona se u Hrvatskoj – koliko mi je poznato – ipak nije bila primila, osim u partijskim dokumentima i milicijskim biltenima (dakle: na pendreku i oko njega), dok su se Hrvati i u 19. i u 20. stoljeću držali one, da sami Makedonci odlučuju o tome, tko su i što su: nije na nama mijesati se u volju puka s kojim nas vežu i povijesne veze i današnje simpatije.

Nitko, nadalje, ne će znati koliko je globalja bilo na Golome, ako se osloni na Previšićeve tvrdnje s jedne te iste (!), 405. stranice: kažnjени su „pokapani na četiri groblja na Golom otoku“ i „na Golom otoku egzistirala su minimalno tri grobla“. Koliko je, dakle, predragi čitatelju, groblja na Golome „egzistiralo“, i možes li se domisliti, u čemu se je sastojala ta njihova milozvučna i ljepolika egzistencija?

Možes li nama, običnim smrtnicima, objasniti što zapravo misli autor koji tvrdi da su „svi logoraši“ morali potpisati obvezu suradnje s UDB-om, jer da je to bio uvjet puštanja s Golog, ali „to su tek rijetki logoraši, uz iznimne razloge, izbjegli“ (492.), pa onda, malo dalje, opet: baš „svi [kažnjeni pušteni s Golog] potpisali su obaveznu koju ih je učinila dijelom agen-

turne mreže“ (512.)? Ako su, dakle, neki ipak „uz iznimne razloge“ (koji su to, o znanosti, „iznimni razlozi“!?) potpisivanje obveze suradnje ipak izbjegli, kako se – o, znanosti – može ponavljati da su na nju potpisom pristali svi?! Kako se može usporedno tvrditi dvoje, kad jedno isključuje drugo?

Možda tako da se usput izruguje „javnemu neznanstvenom diskursu“ koji da inače – sve do Previšića – prati tekstove o Golome (479.), jer – što je znanost, ako nije ponavljanje besmislica, i ako to nije ona sova koja se u poznotoj basni pojavljuje uz bok sjenici?

Kad ispravno otklanja konfabulaciju Petra Strčića da su prve golootičke nastambe izgradili neki fantomski sovjetski instruktori (574.) – konfabulaciju koja možda nadilazi inače neobično bogatu zbirku izmišljotina i budalaština koja se proteže kroz cijelo *historiografsko* djelo čovjeka koji je, na našu diku i ponos, akademikom postao na temelju nekih posve drugih komparativnih prednosti što tek čekaju da postanu *mainstream* u punome smislu riječi – Previšić nam ipak ostavlja dvojbu o tim nesretnim graditeljima: navodi svjedočenje da su to bili hrvatski politički uznici dovedeni iz Lepoglave (196.), pa na idućoj stranici citira svjedočenje da su to bili oni iz Stare Gradiške (197.), kako bi se malo dalje jednostavno i bez ijedne riječi obrazloženja priklonio samo Lepoglavi (229.), kao da je historiografija presijecanje gordijskoga čvora.

Neobična je, iako znakovita njegova tvrdnja da je jugoslavensko gospodarstvo, zahvaljujući zapadnim kreditima, postiglo „standard do danas nezamislivih razmjera“ (23.) – jedino: usred toga nezamisliva standarda nije bilo moguće kupiti dertdžent, kavu, banane, gorivo, traperice i štosta drugo, a ono što se je možda moglo kupiti, zaradio se u njemačkim kanalima – a još neobičnije je tvrditi kako je držanje jugoslavenske komunističke partije kao sekcije Komunističke internacionale prije Drugoga svjetskog rata bilo određeno Kominterninom strategijom „prema nacionalnom pitanju i budućnosti jugoslavenske federacije“ (36.), budući da se time ne sugerira tek Kominternino odnosno partisko pristajanje uz program federalizacije Jugoslavije, nego se – ako me oko i uho ne

varaju – posve pogrešno sugerira da već tada postoji jugoslavenska federacija, pa se raspreda o njoj i njezinoj budućnosti.

Poteškoće s hrvatskom sintaksom pokazat će se i onda kad autor ispravno napiše da je Rezolucija Informbiroa u Jugoslaviji objavljena 28. lipnja 1948. godine (22.), nakon čega nalazimo rečenicu: „Vrlo brzo nakon objave Rezolucije (6. kolovoza 1948.) napustili su svoju kasarnu... (153.) – pa se zapravo stvara konfuzija o nadnevku objavljivanja tog dokumenta (ali se potvrđuje da autor muku muči s redom riječi u hrvatskoj rečenici).

Kad za nekoga pročitamo: „Kao komunista OVRA-e tajna policija talijanskih fašista hapsi ga 1941...“ (520.), onda možemo pomisliti da je dotični bio kao komunistički član OVRA-e ili da je sama OVRA bila komunistička organizacija, što je dakako besmislica. Slično tomu se osjećamo onda kad nabasamo na formulaciju da je netko (reklo bi se: Staljin!) „21. prosinca 1941., na svoj rođendan (sebi u čast), (...) osnovao, poslije glorificiranu, Prvu proletersku brigadu“ (39.), ili još gore, kad se susretremo s rečenicom – oblikovanom po uzoru na onaj znameniti *ibis redibus* – koja sugerira da je Josip Broz nakon smrti Milana Gorkića u sprezi s Labudom Kušovcem i Ivom Marićem utemeljio paralelni partijski centar u Parizu (433.).

Na zagonetke koje se kriju iza tih inventivnih formulacija moglo bi se odgovoriti jednom Previšićevom rečenicom: „Istina, nikada se neće saznati puna istina...“ (402.).

Istočnoeuropske zemlje na čelu sa SSSR-om 1947. nije možda najsrnetnije nazivati „zemljama Lagera“ (51.), jer „Lager“ – vidi, recimo, i *Hrvatsku enciklopediju* – označuje Varšavski pakt koji je, međutim, nastao dvije godine kasnije, 1949., dok u to vrijeme (1947.) u svim državama koje će ciniti „Lager“ komunisti još uopće nisu preuzeли dominaciju, a neke od njih nisu ni postojale (DR Njemačka).

Da je Previšić posegao za lako dostupnom Budakovom bibliografijom (ili barem pristupio digitalnom katalogu Nacionalne i sveučilišne knjižnice), ne bi olako ponovio udbašku tvrdnju da je neki Borivoj Viskić 1941. „raspačavao propagandne brošure Mile Budaka“ (203.), jer takvih brošura uopće nema, pa ih čak ni

Viskić – bez izravne intervencije Duha Svetoga – nije mogao „raspačavati“.

Ne bi se, nadalje, baš svi – a osobito oni koji su djelo čitali – složili ni s Previšićevom tvrdnjom da je Solženjicinov *Arhipelag Gulag* samo roman (546.); u svakom slučaju, podnaslov je djela „pokušaj književnog istraživanja“, što – recimo – Nijemci prevode nešto drugačije, kao „Versuch einer künstlerischen Bewältigung“, a koliko je nepouzdano oslanjanje na vikipedijske podatke, pokazuje autorova tvrdnja da je stanoviti Milorad Viskić – brat spomenutog Borivoja – „kasnih pedesetih bio predsjednik Društveno političkog vijeća Hrvatske“ (204.). To, naime, ne će biti moguće iz barem tri razloga, a ozbiljan bi povjesničar morao biti dorastao svima njima.

Hrvatska je tih desetljeća, kao što znamo, od „NR Hrvatske“ postala „SR Hrvatska“, ali ni takva nije imala nikakvo „Društveno političko vijeće“, nego je vijeće sličnog naziva imao njezin Sabor – kakav god on bio – pri čemu je trodomni Sabor SR Hrvatske, u kojem je jedno od vijeća bilo to Društveno-političko (s criticom!), ustanovljen tek republičkim ustavom iz 1974., dok ga prije uopće nije bilo: nije ga bilo ni onda kad je sabor imao jedan (1947.), dva (1953.) ili pet domova odnosno vijeća (1963.). Mogao je, dakle, Milorad Viskić biti koješta, ali nipošto nije mogao biti ono što Previšić posve nepotrebno – jer je knjiga mogla biti i bez točnog podatka o njegovim udjelbama i uhljebljenjima, a kamoli bez netočnih – tvrdi da je bio. I tako dalje.

Ne će biti baš točna autorova tvrdnja da je jugoslavenski ustav iz 1946. „gotovo identičan sovjetskom ustavu iz 1936.“ (42.), premda je shvatljivo autorovo uvjerenje da će to čitatelj prihvati bez provjere, budući da su Staljin *et consortes* neupitno nadahnjivali jugoslavenske ustavotvorce. No, razlike između tih dvaju ustava ipak su zнатне, i nižu se već od prvoga članka: u sovjetskom je država opisana kao „socijalistička država radnika i seljaka“, u jugoslavenskom kao „savzna narodna država republikanskog oblika, zajednica ravnopravnih naroda, koji su na osnovi prava na samoopredjeljenje, uključujući pravo na odcepljenje, izrazili svoju volju da žive zajedno u federalnoj

državi“; u sovjetskom „sva vlast pripada radnom narodu“, u jugoslavenskom „sva vlast proizlazi iz naroda i pripada narodu“; u sovjetskom je „diktatura proletarijata“ temelj čitava društveno-političkog uređenja, u jugoslavenskome toga nema itd.

Činjenica da su sve te jeftine i šuplje fraze u ustavnom tekstu služile samo kao krabulja jednoj totalitarnoj diktaturi koja je u praksi doista slijedila lenjinsko-staljinski model kao njegov najvjerniji sljedbenik, ipak nas ne ovlašćuje kazati da su tekstovi dvaju ustava „gotovo identični“.

Jednako tako, ne treba baš doslovno shvatiti Previšićevu tvrdnju da je „svaki grad u Jugoslaviji imao (...) trg ili ulicu koji su nosili Staljinovo ime ili neki drugi naziv po sovjetskom gradu ili državniku“ (43.), jer je bilo puno gradova koje je ta čast i počast mimošla, što znači da i ovdje vrijedi ona antička: tko previše dokazuje, ništa ne dokazuje. (A oni drugi bi se možda sjetili da se imenovanjem ulica i trgova mogu nanijeti i uvrijede, pa kao što Jajce nije moglo biti nazvano Titovim, tako se ni Staljin ne bi osjetio počašćenim da je njegovo ime dano kakvoj ulici u nekoj provincijskoj selendri.)

No, ako se na to nisu odvažile vlasti u Strmendolcu i Špičkovini, odvažio se je, kao što vidimo, Martin Previšić koji, nadalje, nekadašnju „Autonomnu Kosovsko-metohijsku oblast“ piše amerikaničirano, velikim početnim slovom svake pojedine riječi (91.), premda je to protivno i srpskomu pravopisu i službenom nazivu te upravno-političke jedinice iz Ustava FNRJ, koju on onda već u idućoj rečenici proglašava „pokrajinom“, iz čega se dade zaključiti kako mu nije jasan ni politički niti ustavnopravni razvitak tog dijela jugoslavenske države koji je prošao razmjerno složen i buran put da iz „oblasti“ preraste u pokrajinu (pa potom zatraži naziv i status republike).

Možda je naivno, ali ipak valja primjetiti kako pojmovi i službeno nazivlje ipak ne bi trebali služiti tomu da se čovjek njima poigrava i da ih pogrešno koristi.

No, poput većine povjesničara koji pišu o temama za koje je nezaobilazno poznavanje elementarnih pravnih pojmoveva,

Vrata golootočke samice 1993. (snimio T. J.)

autor se smatra suverenim stručnjakom i za to područje, pa nam ostaje domišljati se, jesu li „nacionalnosti“ (38.) isto što i narodi ili su možda narodne manjine, ili su „nacionalnosti“ u toj *kardeljiani* ipak nešto treće; i koji su razlozi ponukali Martina Previšića da internaciju i interniranje (17., 28., 86., 114., 146., 219., 226. i dr.) smatra istoznačnim konfinacijom i konfiniranju (224.), pa da onda to možda postovjeti s „hapšenjima“ (476.), premda je i njemu jasno da baš svi uhićeni („uhapšeni“) nisu nužno završavali u kojem od zatvora i logora.

Nadalje, skoro je zapanjujuće da autor nema pojma o tome što je federalno, što federalističko, a što federativno, pa za sve te pojmove raznog sadržaja i značenja znade koristiti isti: federalno (38., 39.), zbog čega umjesto federativne Jugoslavije imamo federalnu, baš kao što umjesto federalističkog programa imamo „federalni program“. *Sve je naše do plavog Jadran*, jer se tijekom studija povijesti, očito, nije primilo ono što se je trebalo primiti: da su nekad postojali, primjerice, Hrvatska federalistička seljačka stranka i Federalistički blok, a ni to da je Federalna (Država) Hrvatska bila sastavnim dijelom Demokratske Federativne Jugo-

slavije; zauzvrat se, međutim, jest primio kolokvijalni termin dopustiv u bakarićevskim interpretacijama sila pokretnika, ali nedopustiv u znanstvenom diskursu: „razni oblici federiranja Balkana“ (49.), baš kao i birtijsko-piljarička „papirologija“ („formalna papirologija“, 137.).

U slične priloge trivijalizaciji historiografije valja ubrojiti i Previšićevu tvrdnju da su neki ljudi svojedobno „boravili u vrhovima KPJ“ (431.). Nisu, dakle, bili članovi partijskog vodstva („rukovodstva“), nisu bili visoki partijski dužnosnici ili tomu slično, nego su „boravili“ u tome vodstvu, pa su taj boravak – valjda – napuštali zbog provjetravanja, brisanja prašine ili održavanja grijanja. Ili su – da se poslužim jednim starim aforizmom – s puta u Revoluciju u nekom trenutku otisli na stranu (zbog male ili velike nužde).

Ipak, još veći od toga je problem da autor koji se bavi Golim te uopće stradanjem ibeovaca, baš nigdje ne pokazuje da razumije i znade, zašto je UDB-a kao sastavni dio ministarstva zaduženog za unutarnje poslove, djelovala – kako on kaže – „i kao sudska instanca“ (104., 144.-145., 164. i dr.) odnosno zašto je „u sebi objedinila i istražne i pravosudne instance, osim onih sigurnosnih“ (138.). A koliko god životno bila teška i zastrašujuća, na pravnoj je razini stvar bila sasvim jednostavna, samo što autoru, nažalost, nije poznato da je posrijedi pravni institut koji su poznavale i države koje su prethodile komunističkoj Jugoslaviji.

Redarstvene su vlasti osobito u posljednjem razdoblju Austro-Ugarske često posezale za protjerivanjem iz određenog naselja i za ograničenjem kretanja pojedincaca, a konfiniranje politički nepočudnih osoba osobito je prakticirala Kraljevina SHS odnosno Kraljevina Jugoslavija. U prosincu 1939. – dakle, u vrijeme kad su i hrvatski ministri sjedili u beogradskoj vladu! – donesena je Uredba o izmeni i dopuni Zakona o zaštiti javne bezbednosti i poretku u državi, čime je (odlukom vlade, a ne Narodne skupštine!) na snagu stupio članak 12a, koji je glasio: „Upravno policijske vlasti prvog stepena mogu uputiti na boravak u koje drugo mesto lica koja

remete red i mir. Protiv odluke prvostepene vlasti dopuštena je žalba na drugostepenu upravnu [ne sudsku! T. J.] vlast u roku od 8 dana od dana saopštenja...“

A kažnjeni su mogli biti i bivali su kažnjeni još i pomagači i poticatelji prekršitelja; k tome su nepoćudne osobe mogle biti na šest mjeseci istjerane iz općina i kotara u kojima nemaju zavičajno pravo (što je, dakako, u prvom redu pogađalo mlađe ljudi, osobito svećilištarce). Odlukom banske vlasti Banovine Hrvatske, ta je uredba protegnuta i na područje te jugoslavenske upravno-političke jedinice, slijedom čega su redarstvene vlasti mogle izreći ne samo novčanu kaznu (do 1.500 dinara), nego i odrediti zatvor (konfinaciju) od 300 dana (u iznimnim slučajevima i dvostruko više). Na području Banovine Hrvatske primjenu te odredbe ponajviše su osjetili ne komunisti – kako se je to desetljećima učilo u svakoj našoj bakićevsko-šuvarovskoj *akšam-šule* – nego hrvatski nacionalisti, ustaše, koji su hrpmice trpani u Lepoglavu, pa potom u Krušćicu kod Viteza.

Moglo se je to znati – ili barem pitati nekoga tko znade – ali autoru očito nije palo na pamet ni to da i u današnjoj Hrvatskoj tijela unutarnjih poslova (policija), baš kao i čitav niz drugih upravnih tijela imaju ovlaštenje donijeti ne samo tzv. upravne akte u općem smislu, nego i prekršajni nalog odnosno obvezni prekršajni nalog, dakle odluke koji imaju mnoge značajke prvostupanjskih sudske rješidaba (što je, uzgred budi kazano, razlog da se prekršajno pravo – grana prava koja se bavi i prekršajnim postupkom u kojem sud inače može izreći i zatvorsku kaznu – i dan-danas uči u sklopu kolegija upravnoga, a ne možda kaznenoga prava).

Zato je u arhivskome gradivu moguće pronaći podatak da je većina ibeovaca kažnjena „administrativnim (upravnim) putem“ (144.) – zapravo u tzv. administrativno-kaznenom postupku (jer je, for-

Pogled na ostatke ženskog logora na Golome

malno, takva odluka mogle biti donesena i neposredno, a moglo je tadašnje javno tužilaštvo odbaciti kaznenu odnosno kričivu prijavu, pa odrediti da se vodi ili ne vodi tzv. administrativno-kazneni postupak!) – ali će se autor kojemu su ti pojmovi očevidno nejasni, poslužiti rogovatnom sintagmom o osobama koje su „uhapšene i kažnjene po (sic!) administrativnom postupku“ (465.).

Prosječan čitatelj ovog časopisa, dakako, znade da će ista biti sudsina mnoštva hrvatskih političkih zatvorenika još dugi niz godina kasnije: i oni će upravnom („administrativnom“) odlukom odnosno prekršajnim rješenjem (koje su nerijetko – kao, recimo, u Imotskome i u Makarskoj još početkom 1960-ih) – izricali ljudi koji pravni fakultet zacijelo nisu vidjeli ni izvana, a kamoli iznutra! biti upućeni „u određeno mjesto na boravak“, u pravilu pozivanjem na odredbe Zakona o prekršajima protiv javnog reda i mira.

Moglo je, dakle, u ono *ibeovsko* doba biti političkoga, ali danas nema nikakva historiografskoga, a još manje *pravno ute-mljena* razloga da se ibeovci iz kategorije „administrativno kažnjениh“ nazivaju „kažnjenicima“ (144. i dr.), a da se one koji su osuđeni pred sudom krsti drugačije – „osuđenicima“ (151. i dr.), jer su i prvi i drugi bili zapravo osuđenici, s tom razlikom da su (dakako u jednome totalitarnom sustavu i u procesima koji zaslužuju samo zgrajanje) slobode lišeni u različitim po-

stupcima i pred različitim tijelima. Nije to, dakle, bio nikakav *ibeovski ekskluzivitet*, pa je, primjerice, i u spomenutoj knjizi *Goli na Golom otoku* pokazano da je šester vodećih pripadnika Hrvatske revolucionarne mlađezi iz Imotske krajine 1959. suđeno pred Okružnim sudom u Splitu na visoke vremenske kazne – teoretski su, s malo drugačijim pravnim kvalifikacijama, mogli biti suđeni i na smrt – dok je znatno veći broj *običnih članova* te iste ilegalne organizacije u prekršajnom postupku upućen „u određeno mjesto na boravak“, što, prema tadašnjim propisima, nije smjelo trajati dulje od dvije godine. No, i jedni i drugi su bili – osuđenici.

Ne znaće ove opaske – a moglo bi ih se još nizati – da je Previšićeva knjiga bez ikakve trajnije vrijednosti.

Da njome nije, barem za neko vrijeme, *potrošena* jedna važna tema, moglo bi se držati kako je *Poviješću Golog otoka* svraćena pozornost barem na jedno razdoblje jugoslavenske povijesti. Povoljnu ocjenu bi mogla zaslužiti i hrabrost kojom se autor odnosi prema jednom od mitova suvremene Hrvatske, mitu o Andriji Hebrangu. Iako pritom i po sadržaju i po formi postupa nešto blaže od svog mentora Ive Banca, čiji se utjecaj lako nazrijeva i na nizu drugih mjeseta u knjizi: on, naime, ne dvoji o tome da je Staljin raskinuo s Titom, a ne Tito sa Staljinom (23., 53., 59., 539.), ali ni o tome da je Hebrang bio među najistaknutijim pobornicima posve-

mašnjeg naslona Jugoslavije na Moskvu i SSSR (55., 160.).

Takve se je tvrdnje u Tuđmanovo doba honoriralo svojevrsnom *anatemom* (jer su izmišljene pripovijesti o tzv. hrvatskoj ljevici, vesele konfabulacije o Žabenskoj šumi, domišljanja o Kerestincu i bajka o tobožnjoj Cesarčevoj predsmrtnoj pohvali „sovjetskoj Hrvatskoj“ bile stožerne točke politike nacionalnog pomirenja koja je jugoslavenske komuniste trebala naknadno pretvoriti u hrvatske nacionalne borce); kasnije se je odnos barem prema Hebrangu promijenio, jer je u sklopu tzv. detuđmanizacije postala upotrebljiva, ako ne i korisna svaka ocjena koja je u pitanje dovodila samog Tuđmana, ne samo kao povjesničara ili ideologa – a Tuđmanov ideološki prinos hrvatskoj političkoj misli često zaboravljam – nego ponajprije kao personifikaciju suvremene hrvatske države: da bi se Hrvatska mogla iznova povesti za mesičevsko-pusićevskim balkanskim putokazima, trebala je iznova potražiti svoje autentično i neporecivo *jugoslavenske* komunističke prauzore, što, dakako, nije bilo teško.

Glavnu okosnicu Previšićeve knjige čini zapravo usmena povijest, odnosno – naknadna sjećanja većeg broja goloootičkih robijaša. Uz uvjet da mu se pristupi s dostatnom kritičnošću, to je nesumnjivo važan izvor, poglavito tamo gdje su drugi oskudni. Meni se čini da taj uvjet ovdje nije ispunjen, a svakako mi zasad ostaje zagonetka, gdje se nalazi (ili skriva) uporište autorove tvrdnje da su neka od tih svjedočenja „lišena svih mana usmene povijesti“ (12.). Ipak, i tome bih njegovu kantaru svakako lakše povjerovao kad bi njegov odnos prema dokumentarnim izvorima odnosno arhivskom gradivu i literaturi bio kritičan. On to, nažalost, nije, i teško je oteti se dojmu da su politički afiniteti bili ključnom mjerom te (ne)kritičnosti.

Primjerice, na nekoliko je mjesta autor ponovio tvrdnju da su „IB“ – dakle Moskvu – podupirali ne samo bivši HSS-ovi, nego „i dijelovi klera i bivših ustaša“, jer da su se nadali kako će Titov poraz „donijeti promjene u Jugoslaviju“ (97.). Preuzeo je to iz nekoga udbaškog elaborata – bez ikakve potkrjepe u bilo kojem drugom izvoru – time sugerirajući da su

ti tobožnji „dijelovi klera i bivših ustaša“ bili ne samo za Jugoslaviju (uz uvjet da joj Tito nije na čelu), nego i to da nisu bili antikomunisti, jer: Staljin im je bio prihvatljiviji od Josipa Broza. Bilo bi zanimljivo da nam je autor ponudio koje ime i kakav dodatni dokaz za tvrdnju koju je tako olako pokupio s ceste, pri čemu mu nije palo na pamet da bi se moglo raditi o prokušanome modelu u kojem totalitarna svijest *neprijatelje svih boja* svrstava u jednu frontu i pod jednu zastavu, kako bi – kao što nas je podučio i *Kamerad Hitler* u *Mojoj borbi* – kod vlastitih pristaša očuvala koheziju i čvrstinu.

U tom se kontekstu pojavljuje Previšićeva teza da su „bivši kolaboranti“ odnosno „ustaše“ bili aktivni dio sustava goloootičke uprave. A da stvar ne bude jednostavna, ta se zanimljiva tvrdnja javlja u različitim oblicima koji se međusobno potiru. Nalazimo ju, naime, u nedvosmislenu, apodiktičkom obliku (252.), drugdje je ona samo „navodna“ (296.), ali ju susrećemo i kao previšićevski *ibis redibus* s vrlo slikovitom upotrebom pogodbenog oblika: „Ako su bivši ustaše i bili angažirani da politički preodgajaju na Golom otoku, a jedan broj jest (sic! T. J.), cilj toga bio je razbijanje jezgre ibeovaca na Golom otoku u cjelini, bez obzira na njihovu nacionalnost (...) sve pod uvjetom (sic! T. J.) da je KPJ uopće koristila bivše kolaborante u ovu svrhu“ (202.).

Nitko, dakle, ne zna što misli autor koji istodobno tvrdi da su neki bivši ustaše tako *možda* služili goloootičkoj upravi, da su neki *sigurno* tako postupali i, istodobno, da su to *navodno* činili, pa na koncu da su to činili „pod uvjetom“ da ih je Partija „uopće koristila za to“. Ništa se, dakle, ne zna, baš prema onoj umiljatoj previšićevskoj „istina, nikad se neće doznati istina“.

No, zato se znade da je u prilog svakoj od te tri teze koje se međusobno isključuju Previšić potegao jednu jedincatu osobu: već spomenutoga stanovitog Borivoja Viskića (203.-204., 298. i dr.), nekadašnjeg sjemeništarca, kasnije navodno ustašu u Gradcu kod Makarske (dakle, osobu koja je za ustaški pokret naglašeno reprezentativna, a njezino je ustaštvo dokazano time što je – prema udbaškim dokumentima – uoči ili malo nakon proglašenja Nezavisne Države Hrvatske raspačavala *nepo-*

stojeće brošure Mile Budaka!). Taj Viskić je, navodi Previšić, prokazivan kao homoseksualac, a kasnije je postao brutalni suradnik UDB-e i agent-provokator kojemu je, navodno, pošlo za rukom infiltrirati se u neke hrvatske emigrantske organizacije.

Njega je Previšić pronašao i proglašio *specimenom*, a premda kaže da je čitao Čuruvijinu *Ibeovac – ja, Vlado Dapčević* (Beograd, 1990.), u tom je kontekstu uspije previdjeti puno uvjerljivije i političkih motiva lišeno Dapčevićevu svjedočenje, da je UDB-i još prije Gologa, već u Staroj Gradiški, uspjelo nahuškati ibeovce da se međusobno tuku i zlostavljuju, dok im isti taj pokušaj kod bivših ustaša nije pošao za rukom: oni su to kolektivno odbili!

Ta selektivnost u pristupu pisanim i objavljenim svjedočenjima zanimljiva je i znakovita – vidjet ćemo da to nije jedini njezin primjer – što, dakako, ne znači da i u toj kategoriji robijaša, među malobrojnim preživjelim bivšim ustašama, nije bilo ljudi najrazličitijega karaktera, i da i među njima, koji podizanje jugoslavenske zastave u Zagrebu u svibnju 1945. nisu doživjeli kao oslobođenje (za razliku od Martina Previšića, 438.), nije bilo onih koji bi bili spremni na sve samo da izbjegnu sudbinu velike većine svojih pobijenih drugova: svatko tko se je bavio tim razdobljem znade da je bilo onih koji su svoje ruse glave spašavali izdajom i zločinom, i da su u toj kukavštini često prednjačili upravo oni koji su prethodnih godina okrvavili ruke (jer su to i tada prečesto činili zbog vlastitih ljudskih i kariternih mana).

No, valjda osjećajući kako sâm taj Viskić – zacijelo s pravom opisan kao ništarija, protuha i zločinac – ipak nije dovoljan da bi se „bivšim ustašama“ natovario i taj teret, Previšić je požurio preuzeti još jednu ibeovsko-udbašku izmišljotinu: „da su mnogi ustaški funkcionari dobivali položaje u novoj Jugoslaviji“ (130.). I onda se to njegovo spektakularno otkriće u bilojšci svede na jednu tvrdnju, onu iz usta general-majora Jugoslavenske armije, člana Politbiroa CK SKH i ministra u republičkoj vladi, ibeovca Rade Žigića, „da je majka ustaškog generala Moškova dobila penziju, da je sestra Ljube Miloša bila zaposlena kao činovnica kod ratnih vojnih invalida na intervenciju Udbe“ (566.).

Nije, dakle, Previšić očutio da bi iz uhićenog Žigica moglo govoriti ogorčenje što ga *hapse* pajdaši s kojima je donedavno žario i palio, ostavljujući za sobom krvave tragove; nije se potudio primijetiti čak ni to da Moškovljeva majka zacijelo nije bila „ustaški funkcioner“ (sâm Moškov rođen je 1911.), ali je – primjerice – mogla mirovinu dobiti i zbog vlastitoga ili zbog suprugova rada a bez ikakva sinovljeva udjela; kamoli da bi primijetio kako možda ni Miloševa sestra nije bila „ustaški funkcioner“, premda Ljubo Miloš jest Jugoslaviji učinio velike usluge u vrijeme *zidanja jasenovačkog Skadra* odnosno u vrijeme kanoniziranja mita o Jasenovcu kao logoru smrti (pa je dugo nakon osamostaljenja današnje Hrvatske sin udbaške perjanice Mate Rajkovića javno ustvrdio ne samo to da je Miloš fiktivno smaknut nakon osude 1948., nego i to da je pod drugim imenom nastavio živjeti u Srbiji i „praviti mali Srpskiće“).

Ništa od toga Previšić nije uočio, ništa mu nije bilo važno, osim što mu je bjelodano važno posve nekritički prihvati baš svaku klevetu na račun ustaša i *ustaša*.

Sličnu, očevidno političkim motivima nadahnutu selektivnost Previšić pokazuje i kad piše o sustavu terora na Golome.

Slabije upućeni to uopće ne će uočiti, jer on ne će prešutjeti nijedan dio tamošnjega zločinačkog instrumentarija; spomenut će višekratno i sovjetski sustav – doduše, nešto više prostora će, treba li čuditi, posvetiti fašističkim i nacističkim (nacional-socijalističkim!) uzorima jugoslavenskih komunista (247.-258.), jer da su oni bili nadahnuti ponajviše upravo potonjima (541.) – ali će ustvrditi da je režim na Golome ublažavan već od 1951., pri čemu da je „nasilje i dalje bilo sporadično prisutno na Golom otoku sve do 1956.“ (478.), kad je, prema njegovu mišljenju, logor i zatvoren (541.).

Pogled na „veliku žicu“ na Golome 1990. (snimio T. J.)

Time valjda hoće kazati da su u idućim godinama i desetljećima i tamošnji hrvatski (kao i drugi) politički uznici bili premlaćivani i izglađnjivani iz športa, a da su – ne znajući kamo bi sa svojom mladošću – umjesto tjelovježbe u kakvoj dvorani, po svom izboru crnčili u golootočkome kamenolomu.

Ruku na srce, donio je Previšić svjedočenje da je režim na Golome bio gorinego u starojugoslavenskoj Glavnjači (111.) – Jugoslavija, dakako, ni u kojem obliku ne može bez Glavnjače, jer i sama, po definiciji, nije ništa doli glavnjača – ali je opet uložio zamjeran trud kako bi uspio previdjeti ne tako malobrojna sjećanja ljudi koji su bili ne samo na Golome, nego i u fašističkim i nacional-socijalističkim logorima i tamnicama (neka od njih naveo je moj otac u svojoj spomenutoj knjizi, a ima ih, dakako, i mimo toga), pa su ti ljudi ustvrdili da je režim na Golome bio brutalniji od onoga u hitlerovskim logorima. Dakle: moglo se je to spomenuti, umjesno je bilo to spomenuti, intrigantno bi bilo to spomenuti, ali se to spomenulo ipak nije...

A da u tom prešućivanju ima sustava, pokazuje i način na koji je Previšić pristupio dr. Nikoli Nikoliću kojega je prozvao „jednom od najimpresivnijih ličnosti logora na Golom otoku“ (392.).

Tog mladobosanca i boljševika on je površno i neznalački predstavio kao jednog od osnivača Medicinskog fakulteta u Sarajevu 1946. (393.), premda je već i brzom, internetskom pretragom službenih stranica te ustanove mogao doznati da je fakultet osnovan 1944., u doba Nezavisne Države Hrvatske. Nije ga, dakle, osnovao nikakav Nikola Nikolić.

Predradnje za njegovo osnivanje su započele u lipnju 1941., kad se je ministru Mili Budaku s tom zamišljju, u ime Dekanata Medicinskog fakulteta u Zagrebu, obratio znameniti prof. dr. Eduard Miloslavić. Zbog ratnih se je prilika sve oteglo, pa je konačna odluka donesena u ožujku 1944., kad je posao oko otvaranja fakulteta u Sarajevu povjeren dr. Anti Šerceru, Luji Thalleru i Ibrahimu Ruždiću.

Publikacija pod naslovom *Sveučilištne oblasti i red predavanja u Hrvatskom sveučilištu u Zagrebu u zimskom poljeću 1944/45.* (Zagreb, 1944.) donosi i raspored predavanja na sarajevskome medicinskom fakultetu u tom poljeću (semestru). Neka od njih su i održana, ali Previšiću, nažalost, ništa od toga nije poznato, pa mu se učinilo najzgodnijim prepisati Nikolićeve i slične koještarije iz jugoslavensko-komunističkoga kvazihistoriografskog herbarija. Jer, što je znanost ako nije to?!

Potom je u svojoj knjizi spomenuo i Nikolićeve znanstvene radevine nastale na temelju goloootičkih bilježaka (387.). No, nepogrješivim je marom – zar opet? – prešutio s time povezano svjedočenje koje je 1990. objavio srpski književnik i kasniji akademik SANU Dragoslav Mihailović, koji je na Golome proveo petnaestak mjeseci. Premda se je u svojoj *Povijesti Golog otoka* inače obilno služio Mihailovićevim knjigama o goloootičkom kompleksu, Previšiću se ni ta zgoda nije učinila zanimljivom.

Radi se, naime, o tome da je Nikolić izričito priznao – a njegovo bi priznanje moglo doista biti „lišeno svih mana usmeno povijesti“, jer ga, između ostalog, daje čovjek koji se osjeća kao Srbin čovjeku koji se osjeća kao Srbin, a u vrijeme raspada Jugoslavije objavljuje ga srpski književnik – dakle, izričito je priznao kako je u svojim znanstvenim radovima o bolestima logoraša i robijaša okrutnu goloootičku stvarnost pretvorio u jasenovačku fikciju: Jasenovac nije bio dovoljno brutalan, pa ga je običnim izmišljotinama trebalo učiniti brutalnijim, makar i tako da se u nju naknadno smjeste zlostavljanja i zvjerstva koja su se zapravo zbila na Golome!

No, usprkos stotinama stranica usmenih svjedočenja koja je uvrstio u svoju knjigu, Previšić je odlučio prešutjeti baš to svjedočenje „jedne od najimpresivnijih ličnosti logora na Golom otoku“.

U cijeloj mu se knjizi nije omaknulo baš ništa što bi s leđa tzv. domaćih izdajica skidalо i najmanji teret, ali je zato nekritički prihvatio svaku klevetu na njihov račun. Za moj ukus: previše da bi bilo slučajno.

Zato nije slučajno ni njegovovo, na početku ovog osvrtu već spomenuto zgražanje nad nekim „Društvo političkih zatvorenika“ koje je neke neodređene godine jednom ibeovcu navodno zalupilo vrata pred nosom, s obrazloženjem da mu kao staljinistu među bivšim „robijašima nacionalistima“ nema mjesta (551.-552.).

Previšić, dakle, nema pojma da se to „Društvo političkih zatvorenika“ naziva Hrvatskim, i da okuplja ljudi koji su – prema Statutu koji slijedi odredbu članka 2. Zakona o pravima bivših političkih zatvorenika – „radi svojih političkih uvjerenja ili političkog otpora i borbe za samostalnu hrvatsku državu bili lišeni slobode u razdoblju od 1. prosinca 1918. do 8. listopada 1991. godine“.

Zakon i Statut, dakle, određuju krug potencijalnih članova HDPZ-a: udruga je otvorena svima koji su bili zatvarani zbog borbe za samostalnu hrvatsku državu. No, samo potpuno neupućen, krajnje površan i dozlaboga zlonamjeran čovjek može ustvrditi da HDPZ time „monopolizira pojam i sadržaj ‘političkog zatvorenika’“ (552.), budući da ni tada ni kasnije nitko nije zakonodavac niti HDPZ – nije priječio ibeovcima (baš kao i albanskim, srpskim ili kojim drugim političkim uznicima na području Republike Hrvatske!), da se samostalno organiziraju.

Oni su to, uostalom, i učinili, a HDPZ nikad protiv toga nije digao glas, nego je

– baš naprotiv – u više navrata (pa i ove, 2022. godine), jasno i nedvosmisleno zahtijeva da se dokumentira i obilježi ne samo stradanje Hrvata odnosno hrvatskih nacionalista, nego i stradanje ibeovaca!

Jer, etička i politička situacija zapravo je obrnuta od onoga što tvrdi Martin Previšić sa svojim svjedocima s kojima je zbog nečega imao potrebe uspostaviti mističku emocionalnu vezu: upravo iz ibeovskih redova (uz asistenciju kojekakve hrvatske klateži, kruhobranskog mentaliteta tzv. karizmatskih likova – zapravo karikatura – hrvatske politike i napokon, ali ne na posljednjem mjestu, zbog obične gluposti i najobičnijega jala) dolazila je optužba da su hrvatski politički uznici puki „pripadnici poraženih snaga“ iz Drugoga svjetskog rata, pa da njima ni ne pripada svojstvo „pravoga“ političkog uznika (dok bi ono pripadalo, tobože, samo „žrtvama komunizma“ u koje bi se ravno-pravno uvrstili i sami komunisti nastradali u unutarpartijskim frakcijskim borbama).

U te diple, dijelom nesvesno, a dijelom i vrlo svjesno *udara* i Martin Previšić svojom knjigom o Golome. Čini on to i onda kad u njezinu zaključku patetično kuka da Hrvatska nije obilježila to mjesto stradanja približno 13.000 logoraša (548.).

Budući da navodi kako je 1949.-1956. na Golome stradalo oko 13.000 muškaraca i žena (461.-469.), posve jasno je na koga pritom misli: misli na ibeovce.

Ne pada mu na pamet kako bi spomen-obilježje zasluzili i oni kojih u tom broju nema – hrvatskih političkih uznika koji su tamo u lancima dovedeni graditi prve nastambe, i koji su potom tamo od tisuću devetstvo pedesetih patili do konca tisuću devetstvo osamdesetih. Ne zbog Jugoslavije niti zbog SSSR-a, nego zbog Hrvatske.

I njima će Hrvatska – kad jednom postane hrvatska, ne čekajući da Amerika i Engleska postanu zemlja proleterska – podići dostojan spomen. Njima nešto duguje, ibeovcima ne duguje baš ništa.

Rok natječaja je do 20. februara 1967. godine.

888

Oglašujte u »Vjesniku«

KAZNENO POPRAVNI DOM

R A B (pošta Goli otok)

oglašuje veći broj slobodnih radnih mesta za

radnike straže na Goluom otoku

Uvjeti: završena osmogodišnja škola; regulirana vojna obaveza; visina iznad 170 cm; starost do 29 godina i dobre moralno-idejne kvalitete.

Uz molbu bilježovanu sa 0,50 n d treba priložiti: biografiju; uvjerenje o nekažnjavanju; uvjerenje da nije pod istragom; školsku i liječničku svjedodžbu.

Osobni dohodak prema Pravilniku o raspodjeli osobnih dohodaka.

888

Oglas za zaposlenje na Golome u poslijerankovićevsko doba (Vjesnik, 1967.)

OBAVIJEŠT

Molimo suradnike da svoje priloge za 294. broj (siječanj – veljača – ožujak 2023.) dostave najkasnije do 8. ožujka 2023. godine.

POMOĆ ZA POLITIČKI ZATVORENIK

Od sredine lipnja 2022. do zaključenja ovog broja, svojim je prilogom daljnje izlaženje ovog časopisa nesobično pomogla:

Anka Todorović, Zagreb	500,00 kn
UKUPNO	500,00 kn

Zahvaljujemo se darovateljici, te se i ubuduće preporučujemo susretljivosti čitatelja i prijatelja. (Ur.)

PUBLIKACIJE KOJE SE MOGU NABAVITI U HRVATSKOM DRUŠTVU POLITIČKIH ZATVORENIKA (Zagreb, Masarykova 22/IV, srijedom od 9 do 13 sati)

POLITIČKI ZATVORENIK 2009.-2013. - brojevi 202-255 na CD-u s mogućnošću pretraživanja - 1 CD	25 kn
POLITIČKI ZATVORENIK 2006.-2008. - svih brojeva časopisa (166-201) na CD-u u HTML i PDF formatu, s mogućnošću pretraživanja - 1 CD	25 kn
POLITIČKI ZATVORENIK 1990.-2008. - svih brojeva časopisa (1-201) na CD-u u HTML i PDF formatu, s mogućnošću pretraživanja - 4 CD-a	200 kn
POLITIČKI ZATVORENIK 2003.-2005. - svih brojeva časopisa (brojevi 130-165) na CD-u u HTML i PDF formatu, s mogućnošću pretraživanja (stara izdanje) - 1 CD	30 kn
POLITIČKI ZATVORENIK 1990.-1997. i 1998.-2002. - svih brojeva časopisa (brojevi 1-129) na CD-u u HTML i PDF formatu, s mogućnošću pretraživanja - 2 CD-a	60 kn
Ivo BJELOKOSIĆ: Svečenik matični broj St. Grad. 2019, HDPZ Podružnica Dubrovnik, 2002.	80 kn
Kaja PEREKOVIĆ: Naše rođenje, RINAZ Rijeka, HDPZ Zagreb, 2004.	150 kn
Skupina autora: Hrvatske žene u okovima i pjesmi, Riječki nakladni zavod Rijeka, 1997.	80 kn
Bruno ZORIĆ: Svjetlo i sjene (pjesme), HDPZ Podružnica Žadar, 2000.	40 kn
Slavko MILETIĆ: Za dostojanstvo i slobodu, HDPZ Mostar, 2006.	80 kn
Zatajena grobišta i prešućene žrtve Drugog svjetskog rata i porača u Karlovačkoj županiji, Izd. HDPZ - Podružnica Karlovac, 2007., tvrdi uvez, 450 str.	140 kn
Prešućene žrtve Đakova i Đakovštine u Drugom svjetskom ratu i poraču, Izd. HDPZ - Podružnica Osijek, Ogranak Đakovo, 2007., tvrdi uvez	150 kn
Dr. Augustin FRANIĆ: Dr. Niko Koprivica gradonačelnik Dubrovnika, žrtva i mučenik sa Dakse, HDPZ - Podružnica Dubrovnik, 2009., 72 str.	50 kn
Mijo JURIĆ: Osamnaesto proljeće (Uspomene na godine tamnovanja), HKD sv. Jeronima, Zagreb, 2009., tvrdi uvez, 312 str.	100 kn
Prilozi za povijest Domovinskog rata u Đakovu i Đakovštini, prir. Ivo Tubanović, Igor Švraka, Pero Šola, Dragutin Hajnić, Zorica Balog, Maja Majbaum i Sanja Rogoz-Šola, izd. Hrvatsko društvo logoraša srpskih koncentracijskih logora Ogranak Đakovo i HDPZ Podružnica Osijek, Ogranak Đakovo, tvrdi uvez, 528 stranica	150 kn
Žrtve Drugoga svjetskog rata, porača i Domovinskog rata na području župa Dobretići, Jajce, Koričani, Ključ, Liskovica, Podmilače i Varcar Vakuf – Mrkonjić Grad, prir. Ivo Tubanović, Stipo Pilić, Ivo Aščić, Mirko Blažević, Mara Crmoja, Zdravko Žunić i Branko Bungić, izd. 2B multimediaPrint, Nova Bila, 456 stranica, tvrdi uvez	100 kn
Dr. Augustin FRANIĆ: KPD Stara Gradiška: mučilište i gubilište hrvatskih političkih zatvorenika, HDPZ - Podružnica Dubrovnik, broširano, 302 str.	100 kn
Božidar Božo KOVAČEVIĆ: Križni put dugačak pet godina 1945.–1950. (Svjedočenje o vremenu), HDPZ - Podružnica Karlovac, broširano, 103 str.	40 kn
Slavko RADIČEVIĆ: Tri za dvadeset stoljeća na tlu Hrvatske, Vlastita naklada – sunakladnici; HDPZ i HDPZ Podružnica Rijeka 2010., tvrdi uvez, 351 str.	100 kn
Dr. Augustin FRANIĆ: KPD Lepoglava, mučilište i gubilište hrvatskih političkih osuđenika, drugo, dop. i proš. izdanje, HDPZ, Dubrovnik, 2010., broširano, 304 str.	100 kn
Mato LUKAČEVIĆ: „Trnava i okolica u prošlosti i sadašnjosti“, Matica Hrvatska - Ogranak Đakovo, tvrdi uvez, 408 str.	100 kn
Damir BOROVČAK: „GOVDANSKO, Hrvatsko velejunaštvo bez svjetskog uzora“, Zagreb 2012.	120 kn
DVD Huda Jama - Rudnik Barbara - komunistički zločin 1945.	20 kn
Mara ČOVIĆ: Sjećanje – Svjedočenje. Rijeka, Riječki nakladni zavod, 1996, 111 str.	40 kn
Branimir DONAT: Društvo žrtvovanih hrvatskih pjesnika, Zagreb, Dora Krupićevo, 358 str.	100 kn
Andrija Radoslav GLAVAŠ: Hrvatska književnost i duhovnost, Zagreb, Dora Krupićevo, 1999., 442 str., tvrdi uvez	100 kn
Jeronim KORNER: Pjesme duhovnika, Zagreb, Dora Krupićevo, 1998., 328 str., tvrdi uvez	80 kn
Tomislav DRŽIĆ: Hladne je v peklu, vlastita naklada, Zagreb, 2009.	20 kn
Monografija MACELJ 1945. , po promotivnoj cijeni	200 kn

IN DIESER AUSGABE

Mehrere kroatische patriotische Vereinigungen bemühen sich seit langem, der Grabstätte der kroatischen Soldaten aus dem Zweiten Weltkrieg auf dem Zagreber Friedhof Mirogoj entsprechend zu kennzeichnen. Wie auf diesen Seiten bereits mehrmals hervorgehoben, wurde dieser Friedhof – wie viele andere auch – 1945 von den jugoslawischen kommunistischen Behörden umgepflegt und zerstört, und bis 1990 war es verboten, ihn auch nur zu erwähnen. Die Erben der jugoslawischen kommunistischen Ideologie reagieren jedoch auf jeden Versuch, ihn zumindest teilweise zu restaurieren, mit extremem Hass und politischer Disqualifizierung, indem sie behaupten, dies sei eine „Revision der Geschichte“ und das „Erwachen des Faschismus“.

Dies gab **Zvonimir Jonjić** den Anlass, in einem Text daran zu erinnern, dass die deutsche Botschaft in Kroatien auch in diesem Jahr, einen Kranz auf dem restaurierten und gekennzeichneten deutschen Soldatenfriedhof in Zagreb niedergelegt hat. Dies geschah ohne jegliche Proteste oder Beschwerden von irgendeiner Seite. Dies offenbart die wahren Motive der Gegner der Restaurierung des kroatischen Soldatenfriedhofs: Sie haben nichts gegen

die Restaurierung des Friedhofs, auf dem Angehörige der Wehrmacht und der SS begraben sind, aber es ist für sie absolut inakzeptabel, einen kroatischen Soldatenfriedhof ein paar hundert Meter entfernt zu markieren. Sie nehmen also keinen Anstoß am „Faschismus“, sondern an Kroatien.

*

Alfred Obranić schreibt über die Versuche, das Massengrab in Sesvete zu finden und zu kennzeichnen, also in einer Siedlung, die heute ein integraler Bestandteil der Stadt Zagreb ist. Es gibt mündliche und schriftliche Zeugnisse über dieses Massengrab, aber es ist noch unerforscht. Die Versuche der Kroatischen Gesellschaft der politischen Gefangenen, dieser Schande ein Ende zu setzen, blieben vergeblich. Mit gleicher Ignoranz reagierten die derzeitigen Stadtbehörden auf die Warnung, dass auf dem angebliechen Gelände des Friedhofs ein Stadtpark angelegt werden sollte. Deshalb scheint sich auch in Zagreb ein Skandal anzubauen, der zugegebenermaßen kleiner ist als der in Gospic: Dort bauten die jugoslawischen kommunistischen Behörden eine öffentliche Toilette an der Stelle eines Massengrabs...

*

Der Chefredakteur **Tomislav Jonjić** stellt nicht nur das bisher ambitionierteste Buch über das Lager und Gefängnis auf der Insel Goli vor, sondern veröffentlicht den ersten Teil seiner Studie über das Kroatische Staatsparlament (Hrvatski Državni Sabor) von 1942. Im Rahmen der Aktivitäten des Parlaments überreichte eine Gruppe von Abgeordneten im November 1942 dem Staatschef Ante Pavelić eine Denkschrift, die sich kritisch mit der Außen- und Innenpolitik des damaligen kroatischen Regimes auseinandersetzt. Das Dokument ist nicht unbekannt, wurde aber nie in seiner Gesamtheit veröffentlicht. Der Autor versucht zu zeigen, dass es sich nicht um einer *Oppositionsdiversion* handelte, sondern um ein politisches Manöver, das Pavelić half, zwei seiner engen Mitarbeiter zu entfernen, die deutschen und italienischen Schutz genossen, sich aber als unfähig erwiesen. Gleichzeitig war es ein weiterer Schritt in Richtung einer politischen Lösung, vor allem der serbischen Frage, anstelle der vorherigen zahlreichen gewalttamen und repressiven Maßnahmen.

Biokovo

IN THIS ISSUE

Velebit

Futile attempts by Croatian patriotic forces wanting to mark the graveyard of Croatian soldiers from World War II in Mirogoj, Zagreb. As mentioned in these pages, that graveyard – and many others – have been plowed through and destroyed by Yugoslav Communist authorities in 1945, and it was forbidden to mention it until 1990. Every attempt to restore it even in part, has been met with hatred and political disqualifications, claiming it is a question of „revising history” and „awakening of fascism”.

On that occasion, **Zvonimir Jonjić** reminds of the fact that the German Embassy in Croatia laid a wreath on the restored and marked German military graveyard this year (2022) as well. It happened with no protest or objection from any side. That reveals the true motives of the enemies of the restoration of Croatian military graveyard: they do not mind the restoration of the graveyard which has Wehrmacht and SS soldiers buried in it, but they consider

it unacceptable to mark the Croatian military graveyard several hundred meters further. They don't mind „fascism”, but they mind Croatia.

*

Alfred Obranić writes about the attempts to discover and mark a mass graveyard in Sesvete, the neighbourhood which is a part of today's Zagreb. About that graveyard exist oral and written testimonies, but it is still unexplored. The attempts of the Croatian Society of Political Prisoners to end such a disgrace have been futile. City authorities reacted with the same ignorance when they were told that the supposed new city park is planned on that supposed graveyard. So it would seem that there is to be a scandal in Zagreb, which would, albeit, be smaller than the scandal in Gospić: the Yugoslav Communist authorities built a public toilet on the place of the mass graveyard...

*

Besides the review of the most ambitious book about the Goli island prison and labour camp, the editor-in-chief **Tomislav Jonjić** publishes the first part of his study on the Croatian State Sabor (Parliament) from 1942. As a part of the parliaments activities, a group of members of parliament handed a memo to the state chief Ante Pavelić in 1942. With that memo, they critically review the actual foreign and interior policy of the Croatian regime. The document is not unknown, but it has never been published in its entirety. The author aims to prove that it was not an attempt of opposition diversion, but a political maneuver which helped Pavelić to remove two close associates who had been close to him but who had German and Italian protection, and showed themselves incompetent. It was also a further step towards the political solution of the firstly Serbian question, in place of the until then violent and repressive measures.

VII. MATERINSKI JEZIK SA KUJIZNINOM

Predmet:	Broj semestara:
1. Marksizam-lenjinizam	4
2. Uvod u lingvistiku	1
3. Staroslovenski jezik	3
4. Historija materinskog jezika	3
5. Materinski jezik	3
6. Slovenski jezik	2
7. Makedonski jezik	1 2 2
8. Srpsko-hrvatski jezik /za Sloveniju i Makedoniju/	
9. Književnost naroda Jugoslavije	6
/10. Književnost dobitnog naroda/	2
11. Teorija književnosti	2 4
12. Historija svjetske književnosti	3
13. Historija naroda Jugoslavije	4 2
14. Predujednička obuka	8
15. Russki jezik <i>"yazyk gumanitarnyj"</i>	

NNNN VVVESTAJU

Knjinim/
slatko

(6) stanju na Sveučilištu i borbi za idejnost u nauci

O političkoj pripadnosti Sveučilišnih nastavnika, njihovom odnosu prema Narodnoj vlasti, grupacijama i općem idejnom stavu govori se u izvještaju Komiteta za naučne ustanove, Sveučilište i visoke škole. Taj prikaz trebalo bi upotpuniti još sa njihovim stavom prema napadu na našu Partiju i nekim podacima o njihovom odnosu prema marksističko-lenjinističkoj ideologiji.

Rezoluciju Informbiroa profesori su primili sa velikim čudeњem. Odmah sutradan po objavlјivanju rezolucije partijska čelija nastavnika održala je sastanak svih nastavnika i osoblja Sveučilišta sa referatom u čast V. Kongresa KPJ u kome je osudila rezoluciju i u potpunosti stala uz stav našeg CK. Diskusije tada nije bilo i nismo mogli vidjeti pravi stav profesora. Kratko iza toga održao je Klub sveuč. nastavnika sastanak na kome se diskutiralo o ovom napadu na našu Partiju. Prof. Skok, Tučan i neki drugi osudili su napade Informbiroa i vrlo lijepo govorili o Partiji. Na otvorenom partijskom sastanku govorio je prof. Kostrenčić. No to je samo mali broj profesora koji javno iznašaju svoje mišljenje o tome. Neki drugi kao na pr. prof. Tevčar, Šidak, Filipović, Pataky, Gortan u razgovoru sa našim drugovima osudjuju napad Informbiroa, ali ipak ~~nije poznato~~ stav većine nastavnika u vezi sa tom situacijom, jer neće da o tome govore. Smatramo da oni očjenjuju da se nije probitočno plesti u te stvari. Na sindikalnim sastancima podružnica po fakultetima gdje smo držali referate o tome, iznašali rad antipartijskih elemenata na Sveučilištu, govorili o II. plenumu CK KPJ, profesori uglavnom nisu uzeli učešća u diskusiji, diskutovali su samo naši drugovi.

~~Mi~~ ^{Ni} ~~sada~~ nije moglo osjetiti neki organizirani rad protiv nas na toj liniji od strane profesora, ali pokušaj nekih reakcionera /Vranić, Roglić, Težak/ da prikažu materijalno stanje Sveučilišta i nastavnika neobično zabrinjavajućim i teškim i da sa predstavkom dodju do druge Vlade Bakarića, govoriti o jednom smišljenom podmetanju i iskorištanju situacije.

Karakterističan je slučaj profesora Ogrizeka na Poljšum. fakultetu, koji je odbio da dodje na otvoreni partijski sastanak motivirajući to time da je to politička stvar, a on da se ne bavi politikom, a u koliko mi mislimo da mora doći na sastanak da će onda podnijeti ostavku na svojoj dužnosti. Ni on, ni profesor Gračanin, koji je izbjegao da lično primi pozivnicu od našeg druga nijesu došli na sastanak.

Radeći u takvoj smjernici partijска organizacija Sveuč. nastavnika trebala je održati politički rad sa nastavnicima u stalnom aktivnom kontinuitetu. Tome se sa nešto više uspjeha prišlo u ovom semestru, a naročito poslije otvorenog partijskog sastanka pružaju se za taj rad veće mogućnosti, a i neophodna potreba da se sa više sistema i mnogo intenzivnije djeluje u tom pravcu.

Politički stav najjasnije se pokazuje u odnosu prema socijalističkoj izgradnji naše zemlje. Dobar dio nastavnika, naročito na Tehničkom, neki na Veterinarskom, Polj. Šumsarskom i Prirodeslovno-matematskom fakultetu aktivno su se uključili u rad na privrednim zadacima. U njega oni unose volju i svoje znanje, a to se održava i idejnijoj nastavi. Međutim, ima još priličan broj nastavnika sa spomenutih i drugih fakulteta, koji izbjegavaju jače angažovanje na određenim zadacima Petogodišnjeg plana. Oni se pokrivaju tako zvanom čistom naukom. Smatramo da je i popustio angažman resornih ministarstava i da ~~ne~~ dostaže dobra povezanost odgovarajućih ustanova, što bi moglo utjecati na veću aktivizaciju nastavnika.